HOGY ALAKULT A MAGYAROK SORSA A KÁRPÁTOKON KIVÜL?

Könyvünknek legfontosabb részén túljutottunk. Végigkövettük azokat a magyarokat, akik az idők folyamán átkeltek a Kárpátok gerincén s kialakítottuk szemléletünket is e történeti folyamatra vonatkozólag: két réteget észleltünk népünk felsorolt rajai között. Hódítókat, akik egy nagyerejű ifjú népnek, a középkori magyarságnak a keleti szélein terjesztették a magyar hatalmat s tágították, bővítették népünk szállásterületét. S kivándorlókat, akik a magyar nép gyengülése és lesüllyesztése idején, idegenbe menekültek, románok között húzódtak meg.

Ez az ellentét, melyet népünk legszélső nyúlványainak a vizsgálata közben kaptunk eredményül, eddig meglátott formájában és adalékaival is igen tanulságos, úgy gondoljuk. Határozottan elénk állít ugyanis egy időszakot s egy népi állapotot, melynek mai, népünkkel kapcsolatos szándékainkban, tervezgetéseinkben ideálként kell segíteni, buzdítania: az Árpádok korát s az Árpádok fegyelmezett, gondozott, erős magyar népét. S világosan megjelelöl egy olyan kort s egy olyan magyar népi helyzetet, melyből kitápászkodni nem tudhatunk elég igyekezettel s népünket kiemelni, kinevelni, nem tudhatjuk elég szorgalommal: az újabb magyar (mondjuk: Habsburg) kort s e kor magyar népének a helyzetét.

Ezt a kétrétegű, ellentétes képet tovább is részletezhetjük azonban, ha nyomon követjük a Kárpátokon kívülre került népünknek a sorsát. Ez munkánknak egyik legnehezebb feladata, mert a kijutottaknak egyházi állapotán, történetén kívül nem igen törődtek mással az eddigi kutatók. Nem is tudunk azért ezen kívül mást, mint egy-két mozaikszerűen egymásmellé helyezett adatot előhozni. Az eddig kapott képet azonban ezek is részletesebbé teszik, szemléletünket ezek is tágítják a Kárpátokon kívüli magyarokról, s a régebbi időkre vonatkozó feltevéseinkhez pedig, a magyarság Kárpátokon kívüli eredetéhez, újabb érveket is szolgáltatnak.

I. A középkorban

1. A Kárpátok gerincén kitelepült Árpád-kori magyarságról indirekt úton tájékozódtunk. Rávonatkozó magyar adatok híjján azokat a magyar eredetű román földrajzi neveket hoztuk elő, melyek más földrajzi s történeti tényekkel s okleveles adatokkal együtt, egykori magyar lakosságot bizonyítanak.

E magyarságnak nemcsak a kitelepüléséről nem rendelkezünk azonban adatokkal, hanem a Kárpátokon túli életének első idejéről sem, habár két-három századdal újabb kort kell ehhez megvizsgálnunk, a XIV., XV. sőt XVI. századot. Meg kell maradnunk tehát továbbra is az indirekt módszer mellett s a román sorsban, életben kutatnunk azt a régit, állandót, középkorra visszanyulót, ami a magyarok életének kikövetkeztetésére nyújt némi támpontot.

Egy olyan sorsnak a régmultjából, melyből kevés és hézagos az adatunk (s ilyen a régi középkori oláh sors), a legtöbbet s a legbiztosabbat a nyelv őrizte

meg. Ezen folyik, ezen fejeződik ki állandóan az élet s a nyelv szavainak az összessége, a szókincs, egy nép életének, kulturájának, sorsának a hordozója. Minden nép szókincse számtalan idegen elemmel bővült az idők folyamán, aszerint, hogy milyen idegen népekkel, szomszédokkal hozta őket össze a sors. Az ezektől átvett idegen elemek azonban, az ú. n. jövevényszavak, lassanként meghonosodtak s a nép nyelvi birtokának a részévé lettek, amikép meggyökeresedtek azok az idegen kultúrhatások, szellemi és anyagi javak is, melyeket az idegen szavakkal együtt fogadott, szívott be magába a nép. Igy váltak a halászó, vadászó legősibb finn-ugor magyarság lelkének kincsévé a bolgár-török szavak s az a kultúra, melyet ezek kifejeztek: az állattenyésztés, földmívelés. Igy a honfoglaló magyarságnak pl. a keresztyénség latin és szláv szavai. Hasonlóképen történt ez a régi oláhsággal is. Latin gyökerű nyelvére egy jókora szláv, főleg bolgár-szláv réteg rakódott, s ez a réteg elárulja, hogy a pásztorkodó ősi oláhság mit tanult a bolgároktól. A földmívelést javarészben például. Az oláh nyelvben számtalan magyar elem is van: tanúképen azokra a magyar-oláh érintkezésekre, melyek az oláhok életét, sorsát alakították, melyekből szomszédunk tanult s kultúrát fejlesztett.

Tárgyunkban mindezt a következőkép tudjuk hasznosítani. Ha ki lehet válogatni az oláh nyelv magyar jövevényszavaiból a középkoriakat, az egykori Kárpátokon kívüli magyarság és oláhság – mert ez „érintkezett egymással – középkori érintkezésének a tanújeleit kapjuk meg. S ha a magyarból oláhba került, tehát átadott nyelvi anyagot vizsgáljuk, az átadóknak, a Kárpátokon túli magyaroknak a kultúrájára, életére tudunk abból következtetni.

Az oláh nyelv középkori, még szlavón nyelvű oklevelekben előforduló magyar jövevényszavait Tamás Lajos kutatta ki s csoportosította fogalomkörök szerint (184:)

1. Udvari élet.

Vitéz, hitlen (hűbéri fogalom: hütlen, infidelis vazallus), örök (adományozott birtok örökjoggal, később az adományozó oklevél neve), pohárnok, apród, herceg, bán és nem(zet), cimer, páncér.

2. Városi és falusi élet, földművelés.

Város, lakni, lakás, szállás, soltész (a város élén álló tisztviselő), polgár (a soltész mellett álló tisztviselő), gazda, határ, falka (földmérték, különösen a moldvai szőlőgazdálkodásban használatos), fertály (a falka negyedrésze), megyés (első jelentése: szomszédos, határos volt s egy kisbirtokos osztályt jelölt, később jobbágyot. A moldovánban a jobbágyot jelentő vecini, ennek a forditása), jobbágy (régi minister regis értelemben), dézsma, élés (adó-tized), és bér, hold (földmérték).

3. Kereskedelem, pénz- és vám-ügyek.

Mester, szekeres, berbence, mázsa, tár (teher értelemben, mint a tár-szekérben, tár-házban) és szinonimája a terh (teher), vég (mérték mint az egy vég vászonban), marha (előbb birtok, aztán áru), hölgy (menyét, hermelinprém), hám, guba, suba, sapka, bán (méltóságnévből lett pénznév, ma bani, a lej századrésze), dukát, költeni, vám, mérték.

4. Jog, igazságszolgáltatás.

Az eddig felsoroltak közül ide is tartozik az örök és határ. Áldomás, kezes, szavados, panaszolni, bántani, tolvaj, per.

5. Hadi élet, háború.

Az eddigiek közül: vitéz. Zsold, puska, kard, porkoláb, kapitány, huszár, keresztes (vitéz, harcos), és harc, ellen(ség), palánk.

6. Egyéb.

Bánni, bőség, bér, kin, fogadni, halastó, nyomás, vágás, tagadni és képezni, gond(olat), kép, karvaly, méhes.

Ezek a szavak az oklevelekben való nagyszámú előfordulásukból ítélve, teljesen otthonosokká váltak az oláh vajdaságok kancelláriáinak a nyelvében s jórészt ma is használatos, pótolhatatlan és kiirthatatlan szavai a román nyelvnek. Nem képzelhető el, hogy ezeket erdélyi oláhok vitték volna ki a vajdaságokba. Ezt akkor állították még, amikor nem tudtak a Kárpátokon kívüli magyarokról, vagy román tudósok mondják, akik a dákó-román kontinuitás érdekében mondai alapon Erdélyben visszahúzodott oláhok Havaselvére és Moldvába való kitelepítéséből keletkeztetik a vajdaságokat. Bár fel kell tételeznünk, hogy a fenti jövevényszavak által képviselt magyar kultúrát

erdélyi, sőt magyarországi (pl. a királyi udvarban történt) magyar-oláh érintkezések is terjesztették az oláhok között, a magyar kitelepülés folyamatának az ismertetése után s a magyar jövevényszavakat átadó kultúrrétegeket keresve a kitelepült magyarságban, nem kételkedhetünk, hogy annak átadási helye főleg a Kárpátokon kívül volt.

a. Próbálva időrendet tartani a kultúrjavakat és azok szavait átadó magyar társadalmi rétegek felsorakoztatásában, úgy gondoljuk, hogy azzal kell kezdenünk, amelyik a falusi élet és földmívelés fogalmi körébe tartozó szavakat plántálta át az oláhba. A középkori oláhokra gyakorolt legjelentősebb s legrégibb magyar hatás u. is azok helyhezkötése, falusi életre tanítása s földművelésre szoktatása volt. Elekes (241) végigkísérte a középkori mozgó oláhságnak a megtelepülési folyamatát. A legtisztábban látszik ez a Szörénységben, ahol a legkiépítettebb volt a magyar szervezkedés s ahol IV. Béla 1247-i oklevele szerint olyan magyar nevű telepítők, kenézek is végezték az oláhok földhözkötését, mint Farkas és János. Más területről nincsenek adataink a magyar hatalom telepítési munkálatairól, azt azonban jól látszik, hogy mindenütt a magyar népesség szomszédságában történt a mozgó, pásztorkodó oláhok megállapodása. Ebből is gondolhatjuk, hogy a magyar nép életformáját vette át letelepedve az oláhság. Annak nyomait árulják el a Tamás összegyüjtötte szó- és fogalomátvételek közül az egyhelyben lakó, földmívelő életre vonatkozók. Kiegészíti ezeket az a birtoklási forma, mely a Kárpátokon kívüli magyar folytonosságot őrző moldvai csángók s az oláhok egy kisbirtokos rétegében a legújabb időkig fennállott s melynek neve s maga is magyar származású, a răzes = részes) birtoklás.

Ugy gondoljuk, hogy ebből a részes birtoklási módból tudunk legtöbbet következtetni a Kárpátokon

kívüli magyarok életére. A részesekről, (akikhez hasonlóak voltak a megyések, de ezek később jobbágysorba süllyedtek s akiket Havaselvén inkább moşneniknek neveztek) Kantemir moldvai fejedelem írt először. A nemesek utolsó osztályaként sorolta fel őket, megjegyezve azonban, hogy »inkább nevezhetők szabad parasztoknak, mint nemeseknek. Hasonlóak az orosz odnodvorcikhoz, nekik sincsenek parasztmajorjaik, hanem többjük lakik egy falut s földjeiket vagy maguk művelik, vagy megfogadott szolgáik«. (6: 261. o.). Ugyancsak ő mondja róluk a vranceai részesekkel kapcsolatban, hogy külön törvényeik és szokásaik szerint éltek, parancsokat még a vajdától sem kaphattak, bírákat sem fogadhattak el. Valami évi járadékot fizettek ugyan, de ennek az összegét külön állapította meg a vajdával egy belőlük alakult küldöttség s ha a vajda ezt az összeget felemelte, nem fizették meg, vagy a fizetés elől a hegyekbe menekültek.

Többet és lényegesebbet mondott róluk Petrás Ince Döbrentei kérdésére a csángók birtokviszonyairól szólva (35.):

7. kérdés. Van-e közöttük /a csángók között/ szabad birtokos nemes? vagy millyen viszonyban állanak földes uraikhoz?

Hajdan több határokat birtak, mint szabadok' s nemesi jogokkal birók, a' mit bizonyit a' hagyomány,' s még az itteni moldován lakosok is erősitnek. Hagyomány vagyon mind az oláhok mind a magyarok között, hogy több helyeket egymásközt birtak magyarjaink, melly helyeket ma csak mint utazók láthatnak; illyen Magyarest a' sós Tázló mellett, melly falut ma is birják szabad jogokkal, de már nem magyar lakosi a' magyar nevü nagy falunak; ilyen Mojnest városka és az alatta fekvő Albutest nevü tér, hol ma is mutogatják még az oláhok a' magyar elpusztult kőegyház' helyeit és temetőjét... Ezen helyet is szabadon birták a' magyarok, sőt vagyon ollyan, ki tudja azt is, mikor adták el az oklevelet' s micsoda kezekben létezik; magam is hallottam, hogy az e' táji embereknél magyar oklevelek is találtatnak, de igen nehéz hozzájok jutni. Ma is él Podurban egy 70 éves asszony, ki azt beszéli, hogy lánykorában az atyja házánál itták meg az áldomást (igy nevezik ők a' megtörtént alkalomkor inni szokott poharat) azon oklevél eladása után, melylyet a' kalugeri csángók az albotesti jószágról' s határiról szó-

lót, egy ott nem messze lévén, nem folytathatták haszonnal kezelését... Ma is élnek azon vásárló oláhnak utódjai, kiknél máig megvagyon az említett oklevél, de már azt látni sem engedik magyarnak... Ugyan azon tájon egy prohozesti oláhnál, ki hir szerint magyarul is beszél, mondják, hogy heverne egy nevezetes magyarul irt oklevél, és pedig a' mint mondatik sz. Lászlótól; ennél több magyar irományról még beszéleni sem hallottam. Hogy pedig magyar irományok a' hajdani időkben létezhettek, azt nem ok nélkül lehet gyanitani Moldovának Erdély' s Magyarországgal hajdani nagyobb egybeköttetéséből /!/, 's azoknak királyaik 's fejedelmeikkeli kisebb nagyobb viszonyokból, leginkább pedig magyar lakosinak a' régibb időkben is itt nem kevés számmali lakásából, s több idetartozó régibb s ujabb körülményekből...

Könnyen gondolható azonban, hogy nem lévén /a csángóknak/ sem védelmező pártolójok, sem testi sem lelki erejök a' védelmezésre úgy, mint törvénykezésre; ősi birtokaikat elvesztvén, a' hatalmasabb földbirtokosok' jobbágyaivá lettek majd minyájan, 's ezt idegen földön nem csudálhatni. Birnak azonban ma is némelly helyeket, 's azon birtokaiknál fogva mint kisebb nemesek oláhosan „Rezesek"-nek hivatnak, melly nevezett használtatik az oláh nemzetü hason birtokuakra is. Én úgy vélekedem, hogy az érintett „rezes" szó nem ok nélkül vehette eredetét a' magyar „részes" szótól, melly úgy látszik alkalmasint kijelöli afféle birtokosok' helyzetét, minthogy résziben osztoznak egymással. ...Ugy tartom, nem éppen puszta ok nélkül vélekedhetni, hogy a' moldován „rezesek"-ből, ha nem is mindnyájan, sokan mégis magyar eredetűek 's főkép a' nyelv' feledése oláhosította el... Igy például a' berlódiak a' most is élő tatrossi öreg plébánosnak több évek előtt beszélették, hogy az ő eleik mind magyarok voltak, magyar neveiket is dicsekedve emlegették; megmutatták továbbá neki a' magyar temető helyet is, hová mai napiglan a' görög hitűek nem temetkeznek... Birják ma is a megvétel jogainál fogva Klése határát, mellyhez mintegy 8–400 család tart osztozó jogot, kiknek törzsöktőli származásuk és osztozó levelük magyar nyelven van írva... Birták bizonyos fejedelemnek ma is meglevő levele' tartalmával Kaluger falut is határával mintegy négyszázan, mellyet 3 évekkel ezelőtt az oklevél ellenére is a' szomszéd boérnak itélt az uralkodó herczeg által a' moldovai törvény; minek következésében igen sokan kiköltöztek házaikból, elhagyván ősi lakhelyöket; pusztájában maradtak az általmenők' nem kis megilletődésére a' legszebb gyümölcsösök...

Megegyeznek Petrás értesítésének megfelelő részével Jerney sorai is. (41: 26. o.): »Léteznek Moldvában számtalan helységek, melyek földesurak (boer) alatt

nem lévén, szabadon önmaguk közt felosztva, birják határukat. Az illy lakosok »Rezes« néven hivatnak, melly nem egyéb a magyar »részes« szónál.«

Kitűnik a fenntebbiekből először is, hogy a részesek egy bizonyos földközösségben élő birtokosok voltak. Erről a részes földközösségről értékes adatokat szolgáltatott ugyancsak Petrás, leírva a klézsei csángó részesek szervezetét. (35: 148–9. o.) Nyolc »tőkére« ment vissza azok eredete. Fel is sorolja azt a 8 törzsököt, melyből »a mai nemzedék 7-ik, 8-ik s némelyeknél a' 9-ik nemzésen áll«: Bőr Pál, Andoni, alias. Benke Péter, Orsik, alias Bodó Mihály, Lőre Pál, Darkó Ferenc, Demeterkó, Pataky Mihály, Zsórát János. Ezek földje mintegy ezer öl széles és tízezer öl hosszú. »Osztozó jogot pedig tartanak hozzá mintegy ezerkétszáz családok származás szerint, mindazáltal pedig mindnyájan közönségesen, ki hol foglalhatott, használják, nem pedig felosztva kinek kinek, s éppen azért most új biztosságot kértek kerületjöktől, hogy ez év elején az egész feloszoljék: a'mi ugyan nehéznek látszik.«

Petrás szűkszavú leírása szerint a moldvai részesföldközösség teljesen megegyezett a Tagányi Károly által kikutatott magyar földközösséggel s annak fokozataival. (»A földközösség története Magyarországon. Gazd. Tört. Szemle 1894: 199–238. o.«) Tagányi szerint 3 főalakja volt a magyar földközösségnek: a nomád földközösség, az első foglalás és a nyilas osztás. Az első, a legősibb forma akkor dívott, amikor még sok volt a föld s kevés az ember. Ekkor a határnak csak egy részét művelték, s azt a kimerülésig kihasználták, mert aztán új határrészhez kezdhettek. Ekkor a földnek még nem volt értéke: a birtokjog nem is a földön, hanem a személyen alapult. Az emberek még az egy közös őstől való leszármazás alapján csoportosultak falukká s ezeket nem a föld, hanem a vérrokonság, a nemzetség kapcsolta össze. Erre a legősibb fokra látszik mutatni a klézsei részesek nyolc

»tőkétől« való származása. A második földközösségi forma az első foglalás jogán alapult, vagyis aki amit elsőnek lefoglalt, a közös határból, az termett neki. Ezen a fokon állottak a klézseiek Petrás idejében, akik »ki hol foglalhatott, használták« a földet. Ők is tovább akartak azonban haladni, mint ahogy mindenütt is tovább fejlődött a közös föld birtoklása, »kinekkinek felosztva« a határ. Ezen a fokon sorshúzással állapították meg az egyesekre eső részt, amit nyilasosztásnak neveztek.

Az ilyenfajta részes birtokosság még a mult században is sok helyen élt a magyarságban, legelőkben, erdőkben ma is él, pl. a székely közbirtokosságokban, történetünk első századaiban még általános volt s természetes, hogy a középkor eleji kitelepülő magyarság magával vitte ezt a formát a Kárpátokon túlra s erre tanította a mellette letelepülő pásztor oláhokat is. A vajdaságok megalakulása idején ezekből a közösségi birtokosokból egy külön szabad osztály fejlődött, melynek függetlenségét, szabadságát, (mely a magyar kitelepülések idejéből, tehát az oláh állam megalakulása előtti időkből származott) oklevelekkel erősítették meg a vajdák. Ezekről az oklevelekről írt Petrás, melyek közül egyesek eredetét – jellemző – a magyar királyoknak tulajdonította a nép. Később, az idők folyamán, mikor elszaporodtak s mindjobban elszegényedtek a részesek, sokukat jobbágysorba perelték az elhatalmasodó bojárok. Ez történt a csángók jórészével is, mint már Petrás soraiból is láthattuk, ez lett egyrészük eloláhosodásának is az oka. Van azonban arra is adat, hogy a törvény megvédte a részesek jogát. Poni P. jegyezte fel, hogy 1801-ben a moldvai fanariota vajda elvette és eladományozta a vranceai részesek földjét, mert nem volt oklevelük birtokos-kiváltságukról. A vranceaiak azonban nem nyugodtak s az ügyet 1818-ban a moldvai közgyűlési elé vitték, mely visszaítélte nekik földjeiket, azzal a megokolással, hogy még a moldvai állam meg-

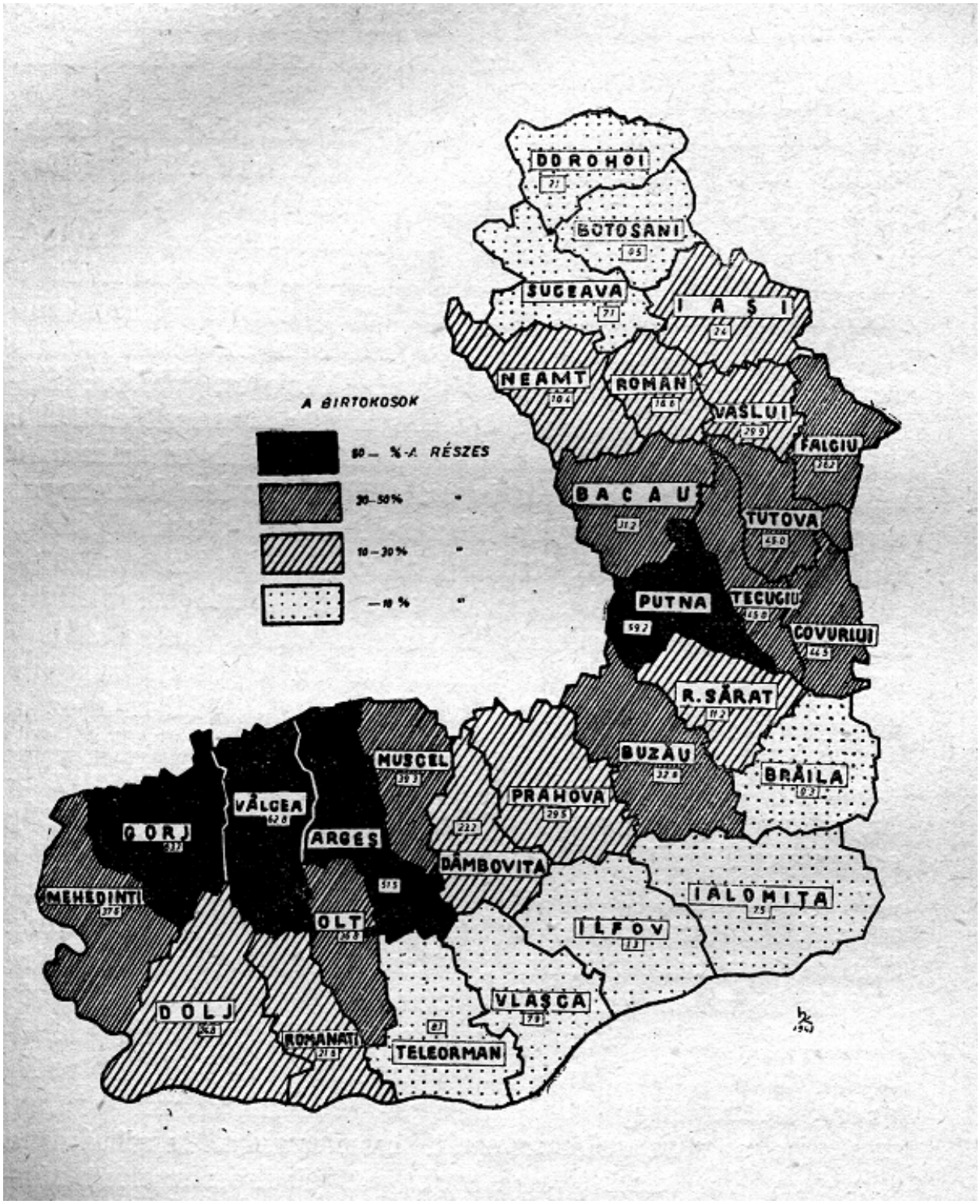
DDROHOI
BOTOŞANI
SUCEAVA
IAŞI
NEAMŢ
ROMAN
VASLUI
FĂLCIU
A BIRTOKOSOK
50 — % -A RÉSZES
30–50%
10–30%
—10 %
BACAU
TUTOVA
PUTNA
TECUCIU
COVURLUI
R. SĂRAT
BUZĂU
BRĂILA
MUSCEL
PRAHOVA
VÂLCEA
GORJ
ARGEŞ
DÂMBOVIŢA
MEHEDINŢI
IALOMIŢA
OLT
ILFOV
DOLJ
VLAŞCA
ROMANAŢI
TELEORMAN

5. sz. térkép.

alakítása előtti időből birtokolják azt, s ez birtoklásuk jogosságát bizonyítja, ha még nincs is arról írás. (157: 62. o.)

A tökéletes egyezés a magyar földközösség szervezetével s a vajdaságok megalakulása előtti időre visszanyúló jog, mindmegannyi bizonyíték a magyar nevű részesbirtokosság magyar származására. A románok közül egyesek a román légióktól származtatták e kollektív birtokosokat, mások hadi eredetűeknek vélték. Rosetti, s az ő nyomán Tufescu az elszaporodó kenézek utódainak tartják őket. (Tufescu Victor: Răspândirea satelor de răzeşi. Arhivele Basarabiei 1934: 11–31. o.) Lehetnek kenéz-utódok az oláh származású részesek. De hogy ezek is az előbb minden bizonnyal nagyobb számú magyar részes-birtokosok mintájára s hatására keletkeztek, mutatja a romániai részesek 1912-ből való statisztikai állapota s az ebből megállapítható, földrajzi elhelyezkedése. Kiviláglik ebből, hogy a legnagyobb számban s legsűrűbben az egykori magyar települések vidékén éltek a részesek. Jól látszik ez a mellékelt 5. sz. térképen, mely Poni statisztikája után (157. o.) a vármegyék szerinti százalékarányban mutatja be Ó-Románia területén a földmíves lakosság egynegyedét kitevő részesek elterjedését. Természetesen óvatosan szabad csak építenünk erre a vázlatra, melyet Baumgartner ötlete után (234) készítettünk. Elsősorban azért, mert egy modern, 1912-es állapotot rögzít le s ez bizonyára nem hű mása az 5-600 év előttinek. Különösen állhat ez Moldvára, ahol feltűnően csak délen találjuk a részeseket. Azután pedig azért, mert nagy területi egységekben, vármegyékben mutatja a részesek arányát. Pontosabbá tehetnénk a térképet, ha kisebb egységek, pl. járások szerint tüntetnénk fel a részesek számát. Prahova megyében pl. csak az egykori Săcueni megyének hegyes részein laknak részesek, azért szerepel a vármegye kis százalékkal. Járások szerint feltüntetve, Buzăuban és Prahovában, a két szomszédos megyében teljesen fedné a ré-

szesek csoportulása a régi Săcueni megye magyar nyomait Ujabb bizonyíték ez részint az egykori magyar népesség, részint a răzeşek magyar származása mellett.

A részes kérdésben azonban – bár az eddigi adatok is döntő jellegűek – csak faluról-falura menő részletes okleveles kutatás mondhatja ki a végső véleményt. Ez a munka ugyancsak megérdemelne egy diszszertációt. Amellett, hogy értékes szempontokat adhatna a magyar földközösség történetéhez, pontosabbá tenné a középkori Kárpátokon kívüli magyarságról való tudásunkat, mely a fentebbiek után is csak körvonalakban mutatja, hogy a magyar földközösségben élhetett, erre tanította a kenézeik vezetésével mellette, vonzásában letelepülő oláhokat is s e kollektív földművelési forma a răzeş-részes nevű szabadparaszti társadalomban szilárdult meg, melyben a legsikeresebb eredménnyel kutathatjuk az egykori, szinte teljesen elolláhosodott Kárpátokon túli magyarságot.

b. Tagányi szerint a földközösség történetünk első századaiban általános volt. Nem ismerve az egyéni tulajdont, közösen használva a határt, népünk minden rangú tagja összekeveredve élt a közös földből. Igy lehetett ez a Kárpátokon túlra telepedő magyarsággal is, így volt sokáig ez a székelységben is. Az osztódás, a különbségek megnagyobbodása rangban és vagyonban csak később következhetett be. Ennek persze nem tudjuk végigkísérni az útját, csak az eredményére bukkanunk rá az első vajdasági oklevelekben. A vajdaságok urai között u. i., a vajdai udvar tisztethordozói s falvak birtokosai között magyarokat is említenek nagy, számban a XIV. századvég s a XV. század oklevelei. Néhányat már felhozott belőlük Rosetti, olyan tipikus eseteket is említve, hogy nemcsak a nevük volt magyar ezeknek az uraknak, hanem magyar módra is írták azokat az oklevelek: elől a család s utána a keresztnevet, mint Gelebi Miklós és Levéti Miklós esetében. Veress Endre még számos magyar birtokos nevét

írta ki a középkori moldvai oklevelekből, s ez a névsor, nyers, még megrostálandó összehordásában is jellemző képet ad a Kárpátokon túli magyarság felsőbb rétegéről, mely, tisztségeiről ítélve, jelentős részt vett az oláh vajdaság adminisztrációjában. (204: 46–7., 49., 51. o.)

/A XIV. és XV. században/ a következő magyar nevű birtokosok fordulnak elő: Giula 1384-ben és leányának ura, Soldan, Jónás vitéz 1392-ben, Ravasz, Zsurzs ungureanul, Sándor vajda szolgája, aki Bákó melletti birtokára kap megerősítést, Domonkos asztalnok 1409-től kezdve, aki később 1432-ben Damakos néven szerepel, Giurca, Veres Tódor, Bákó melletti falujában 1414-től kezdődőleg, atyjafiaival 1546-ig követhetően, Dienes 1428-ban, aki kilenc év mulva már logofet; Sándor, Tivadar, Miklós és Sándor 1397-ben, kinek utódjai még 1803-ban is ugyanazon birtokon élnek. Giurgiu ungureanul 1409-ben Bákó mellett, Dankó György fia, aki 1433-ban adományul négy tatárszállást kap a vajdától, Átok György 1434-ben, kinek adománylevelét a szucsavai vajdai udvarban Dancs diák irta, aki hét év mulva már asztalnok. Lázár, Forró Balázs és Misa, mint tanuk 1435-ben. Sándor szpatár 1435-ben, aki nyolc esztendő mulva már logofet. Aczél Mihály íródeák 1436-ban, ugyanekkor Ungureanu Péter, aki Bákó tartományban kap két falut s... Béla 1437-ben...

1438-ban Sándor fia Kozma, kinek már nagyatyja is zászlósur s később egész 1457-ig követhető, Balázs (Bâbos, /?/) pohárnok, Forró-pan Forou, Berindei és Dancs asztalnokok, valamint Dienis logofet Illyés vajda udvarában; György... (Giurgiu Ungureanul) Bákó körüli birtokos, már 1409 óta, Tivadar már 1428-ban is, kinek családját 1498-ig követhetjük...

Az 1457–1503 közti évek... birtokleveleiben ilyen nevekkel találkozunk: Avar, Bibarcz, Biró, Horvát Lőrinc, Kis László és Farkas, Fazekas (Fasechis) ungur, Gáspár, Gyurka-Jurcâu, Imbre, Oláh János, Sebestyén, Steckó, Tót István herlói lakosok 1499-ben; Miklós vornik, Agata asszony, Korod György bojer... Barta és Tamás Vasluiban Bene, Bocz Laczkó és Lukács, Boncsok, Bora Sándor, Borcsa diák; Botos, Buda, Buza János és Mihály; Damokos asztalnok; Dancs, Dankó, Délceg (Deltag) Péter, Dienes biró, Domokos, Farkas János és Péter, Hodor, Horvát Márkus, Huszár Péter, Indre-Endre, Jónás, Kálnó (Kâlnâu) szpatár, Kozma, Mátyás és Máté diák, Madarász, Madárzsák, (Mâdârjak /?/) lányai, Mihály mester, Násfa Illyés, Némai Iván, Ördöngös (Urdugas) Tódor, Reczés (Reates) neamcui porkoláb, Steckó diák, Szakállas Iván és Tódor Tamás Vaslui megyében...

Ezeknek /az utóbbi!/ ...magyaroknak még az az érdekességük is van, hogy egyrészüknek az őseit már korábbi jegyzékünkből

ismerjük, másoknak az utódai pedig sokáig szerepelnek később is a moldvai oklevelekben. Igy Pan Sandru 1517-ben, kinek az Ojtoz vize melletti birtokában utódait 1591-ben Tamás tatrosi scultetus erősíti meg. Korlát Tódor bojer István vajda udvarában él egy Tatrosi nevű kancellárral együtt 1518-ban. Birtalan és Joanis diákok Péter vajda udvarában működnek 1529-ben. Az Agapia zárda melletti Unguresti falu dolgában pedig 1610-ben egy Székely nevü kamarás jár el.

Havaselvi oklevelekben is számos magyart lehetne találni bizonyára. Zaharescu említi, hogy a vajda bojárjai között székelyek is voltak, aminek bizonyságára késői brassai számadásokat idéz, melyekben ilyen feljegyzések vannak: »1639 márc. 6. Reggel jött egy követ Oláhországból, Székely postelnik 26 személylyel.« 1641-ben meg egy Székely logofetről van szó. (159: 151. o.)

A meglehetősen nagyszámú magyar előkelőkről és a körükbe utaló magyar jövevényszó-rétegről tudva a románban, könnyebb elképzelnünk azt a magyar vezetőréteget, mely messzetelepülő népünkből kiváltódott s mely a lassan államokba szerveződő oláhságnak is a vezetői közé keveredett s azoknak a magyar politikai szervezés, államvezetés formáit közvetítette. Mert ha az oláh vajdaságok előkelői közül sokan fordultak is meg Magyarország belső részein, sokkal inkább hihetjük, hogy az országunk határvidékein, az oláhokkal érintkező magyar urak származtatták át a szélső területeinken keletkező vajdaságok vezetőrétegébe azokat a Tamás által felsorolt udvari, jogi, hadi élet körébe vágó szavakat, fogalmakat, tisztségeket, melyek közül nem egyet éppen maguk viseltek. Veress névsorában pl. pohárnokok, asztalnokok, logofetok vannak. Az egykori argyasi vajdai udvart feltáró ásatások az Anjouk lovagi kultúrájának a nyomait lelték meg. A moldvai vajdák körül is kialakult lassan egy magyar lovagi mintájú társadalom-csoport, a vitézek csoportja (Elekes, 241: 382. és 384. o.). Bizonyára a Kárpátokon kívüli magyarság urait s az ő hatásukat kell keresnünk

mindezekben a magyar nyomokban, melyek még sokkal bővebben és aprólékosabban volnának idézhetők.

c. A földmíves és az úri réteg mellett egy városlakó kereskedő, iparos és különböző különleges munkákat végző magyar népségről is tanúskodik az oláhba átkerült középkori magyar jövevényszó-csoport.

Különleges szerepe lehetett a Kárpátokon kívülre került magyaroknak a havaselvi és moldvai városok megalapításában (melyek közül némelyiknek még az újkor elején is oláhval váltogatva, magyar volt a vezetősége. Bandinus (3) szerint pl. Husznak, Tatrosnak, Bákónak s egy Szilágyi közlötte, 1588-i oklevél szerint (44) Románvásárnak is). Erre legelsősorban a román város (=oraş) szónak magyar eredete mutat, mely szerint a város fogalmát, mintáját tőlünk vették az oláhok, s a városi tisztségek néhány szava. Már olvastuk egy Auner idézetben, hogy az oláh krónikákban hagyományos volt a városoknak »szászoktól« való származtatása – a szászokon legtöbb esetben magyarokat kell értenünk – s az egykori moldvai főváros, Szucsava nevét is a magyar szűcs szóból származtatta Costini Miron krónikás. Ha ebben nem is találta el az igazat, igaz az, hogy a legtöbb oláh városnak magyar eredetű a neve: (Moldva)bánya = Baia, Román(vásár)í = Roman, Bákó – Bacău, Aknavásár = Targu-Ocna, Egyed (halma) = Adjud, Tat(á)ros = Trotus, Jász(vásár) = Iaşi, Foltik(falva) = Folticeni, Várhely = Orhei, stb., néhány pedig magyaros hangalakú, vagy pedig a város magyar nevének esetleges fordítása: Buzzó (a székelyek mondják így) = Buzău, Karácsonykő = Piatra, Németváros = Neamţ, Hosszúmező = Câmpulung, Szörénytorony = Turnu-Severin, (Dnyeszter)fejérvár = Cetatea Albă, vagy pedig egyéb módon van kapcsolatban a magyarokkal: Huszt = Huşi, Craiova, Argyas = Argeş. Nevükön kívül a fentebbi városok földrajzi helyzete is (1. sz. térkép) magyar eredet mellett tanúskodik: legtöbbjük a magyar települések közepében, vagy köré-

ben, forgalmi centrumokban, vagy különleges gazdasági pontokon alakult ki. Úgy kell elképzelnünk, hogy a Kárpátokon túli magyar telepek közül az előnyős földrajzi fekvésűek a helyzeti energiájuknál fogva már eleve magukban hordták a várossá alakulás lehetőségét s magyar lakóiból kikényszerítette a városi életet, a kereskedelmet, ipart, fejlettebb kultúrát. Igy keletkeztek a moldvai és havaselvi városok, melyeknek eredeti magyar lakossága a Magyarország felől közlekedő kereskedők segítségével is, megtanította a körülötte levő oláhságot a városiasság elemeire s egyúttal magába is szívta.

Míg a központi, fejlődő városok az ipar és kereskedelem űzésére vonzották a Kárpátokon túli magyarokat, sőt messzebbi magyar vidékekről, Erdélyből és távolabbról is csalogattak egyeseket, egy-egy szőlővidéken s egy-egy bányahelyen speciális munkakörre szerveződött a magyarság. Közöltük már a Bandinus-féle mondát a leghíresebb bortermő hely, Kotnár megalapítár sáról. Ez szászokhoz fűzi Kotnár keletkezését s 1646-ban tényleg laktak szászok ott. »A kotnári szőlőhegyek magyar eredetű nevei azonban (László, Kevély, Szamár, Hurubás) arról tanúskodnak, hogy a szőlők első ültetői és birtokosai magyarok voltak« – írja Lükő (217: 14. o.). A XV. századból ismert kotnári szőlősgazdák is mind magyarok voltak. Magyarból származik az oláh szőlőgazdálkodás terminológiájában az oltoi = oltó név (Lükő, 217: 15. o.). Tamás szerint a falka földmértékét leginkább a moldvai szőlőgazdálkodásban használták. E jelek szerint, ha később szászok, oláhok s lengyelek is letelepedtek Kotnárban szőlőt művelni, magyarok munkája termelte ki Moldva híres borát, a kotnárit, melyet így dicsért a XVIII. század elején Kantemir vajda (6: 87. o. németből ford.):

...A legnemesebb bor Kotnárban terem... Külföldön ezt nem ismerik, mert elveszti erejét, ha nem a megfelelő gondossággal szállítják a hordókban, szárazon, vagy vizen. Ennek ellenére merem azonban állítani, hogy nemesebb és kitűnőbb, mint a többi euró-

pai borok, még mint maga a tokaji is. Mert ha egy mély és oltozatos pincében, ahogy nálunk az országban szokták, 8 évig érni hagyjuk, a negyedikben olyan ereje lesz, hogy úgy éget, mint a pálinka. A legnagyobb ivó is alig ihat 3 pohárral belőle, hogy be ne rugna tőle; mégsem fájul meg tőle az ember feje. Egészen különös színe van, amilyet semmi más bornál nem találni; zöld ugyanis s minél öregebb, annál zöldebb.

Moldvabányában és Aknavásárban bányászattal foglalkozott a Kárpátokon túli magyarság. Néhány csökevényes adatunk csak a tatrosi sóbányáról, Aknavásárról van, mely az oklevelekben 1502-ben tűnik fel. Művelői az oda kihúzódott székelyek lehettek, mert a román nyelv, mely a sóval kapcsolatban egy terjedelmes latin szócsoportot őrzött meg (Slănie, sărină, sărat stb.), a sóbányászt a magyar eredetű sangău, salgău (= sóvágó) szóval jelöli. A sóbányászok szervezete is magyar volt, élükön a birău, (= bíró) állott, felvigyázójuk a cămăraş (= kamarás) volt, mint az összes magyar sóbányákban. A tatrosi sóvágók bírójának 1692-iki pecsétje, melyet a hagyomány szerint egy cigány csinált, egy emberi alakot ábrázol, »nem oláh öltözötben, széles nadrágokban, magyar subával és sapkával, mindkét) kezében egy kalapácsot tartva« (Iorga, 145). Mindezekből joggal következtethetjük, hogy a Kárpátokon kitelepedett magyarságban bányászok is voltak.

Arról a rétegről, melyet – mai fogalmainkat véve segítségül a meghatározáshoz – az előző két pontban tárgyalt parasztok és urak mellett városi polgárságnak nevezhetünk s melybe az utóbb tárgyalt szőlőműveseket és bányászokat is belegondoljuk, szemléletes képet ad Jászvásár város katholikusainak, azaz egy kivétellel magyarjainak 1646-iki névsora, melyet Bandinus jegyzett le számunkra. Tamás Lajos jövevényszó-csoportjával kellene ezt a névsort szembeállítanunk: még a laikus is észrevenné, hogy e foglalkozását jórészt nevében hordozó magyarság annak a magyar népességnek egy részlete, mely a magyar jövevényszavakban képviselt kereskedelmi, hadi, ipari, földművelő, városi és falusi kultúrjavakat származtatta át a vele együttélő s őt később

teljesen felszívó olábságba. Van közte iparos, kereskedő, katona, paraszt, vincellér s messziről jött magyar, csak az urakat nem tudjuk belőle kikövetkeztetni, de közülük már sorolt fel Rosetti és Veress jónéhányat (3: 161–2.):

1. Georgius	Kotnarski	33. Paulus	Trombitás
2. Petrus	Miskoczi	34. Andreas	Csizmadia
3. Petrus	Cserkes	35. Andreas	Korcsomaros
4. Adamus	Messaros	36. Besan	Messaros
5. Martinus	Botnar	37. Michael	Lani
6. Simon	Keczko	38. Petrus	Bardos
7. Martinus	Talpalar	39. Laurentius	Messaros
8. Christopherus	Kadar	40. Gregorius	Halaros
9. Petrus	Grossul	41. Ioannes	Erdélyi
10. Georgius	Birta	42. Stephanus	Husti
11. Benedictus	Dobos	43. Nicolaus	Puskas
12. Stephanus	Rab	44. Ioannes	Toth
13. Michael	Kadar	45. Ioannes	Tatrosi
14. Nicolaus	Messaros	46. Ioannes	Szakacs
15. Blasius	Husti	47. Gregorius	Darabant
16. Franciscus	Fancsali	48. Ioannes	Cserei
17. Gregorius	Por	49. Elias	Remei
18. Ioannes	Bondi	50. Ioannes	Tokmikunnonak
19. Ioannes	Sterlecz	51. Martinus	Kapas
20. Georgius	Csula	52. Stephanus	Barbarics
21. Michael	Szekely	53. Ioannes	Czigan
22. Stephanus	Szekely	54. Stephanus	Recse
23. Ioannes	Kuttnari	55. Petrus	Kis
24. Petrus	Adamides	56. David	Vinceler
25. Petrus	Bondi	57. Gregorius	Geczi
26. Demetrius	Barbat	58. Gregorius	Seller
27.	Baranyai	59. Michael	Varga
28. Ioannes	Mosfi	60. Demetrius	Sorgai
29. Petrus	Szücs	61. Matthaeus	Vinceler
30. Petrus	Szucsvai	62. Andreas	Körmös
31. Ioannes	Galaczi	63. Paulus	Zlotár
32. Ioannes	Farkas	64. Antonius	Herlai
		65. Abrahamus	Messaros

2. Egyházi berendezkedésére térve a Kárpátokon kívüli, középkori magyarságnak, elhagyhatjuk a negatív módon nyert következtetéseket. Erről már – egyik legfontosabb pontja lévén az akkori politikának – van néhány adatunk s ezek is igazolják e messzekerült magyarságnak azt a fejlett társadalmi szervezetét, melyet a

fentebb elősorolt, egymásmellé állított adatokból kigondolhatunk. Azt bizonyítják ezek az egyházi adatok, hogy, a Kárpátok gerincén kinyúló egykori birodalmunk széleken települő népének egyházi intézményei hasonló módon keletkeztek, mint bárhol másutt Magyarországon, legfeljebb a pogányokkal és a schizmatikusokkal való érintkezésük miatt kaptak missziós, térítő jelleget. Ilyen volt mindjárt az első, az 1227-ben alapított milkói kun püspökség is, melyről már megemlékeztünk s melynek népei egy 1234-iki pápai bulla szerint magyarok, németek és oláhok voltak a kunokon kívül, papjaik pedig missziót fogadó magyar domonkosok. Szörénység megszervezése után ott is megjelentek a domonkosok. 1237-ben pápai bulla intézkedett, hogy »kevésbbé súlyos esetekben föloldozhassák a kiközösítetteket, megáldhassák a pallákat, egyházi ruhákat és temetőket« – mert azon a vidéken nem voltak püspökök. (Sánta, 132: 47. o.)

A magyar egyházi berendezkedésben IV. Bélától, illetve a tatárjárástól, jelentős szünet következett. Nagy Lajos azonban újra erőteljesen nekilátott a szervezésnek s kérésére a pápa több püspökség létesítésébe ment bele a vajdaságokban. Segítségére voltak a domonkosok s a hasonlóképen térítő szándékú, hozzájuk csatlakozó ferencesek is, akiket sok fontos kiváltsággal ruházott fel a szentszék s a keleti tartományokat jelölte ki nekik, hogy ott a szakadárok között – bizonyára a kun misszió folytatásaként – terjesszék a katholicizmust (Sánta, 132: 57. o.). Van is néhány adatunk, hogy oláhok katolikusokká lettek s vajdáik olykor pártolták a magyar király egyházi törekvéseit. Az 1338–64 között uralkodó Sándor vajda magyar felesége, Klára, Hosszúmezőn templomot épített. Ugyanott 1380 táján Radu Negru magyar felesége, Anna, kolostort emeltetett domonkosaink számára, Argyasban meg templomot alapított. Ez utóbbi helyen 1381-ben püspökség is keletkezett a kalocsai érsekség fennhatósága alatt (Auner, 122: 12. o.). Tergovistyén már előbb, a XIV. sz. elején keletkezett

magyar ferences kolostor. Szörénységben 1376-ban lett püspökség, Moldvában pedig, az északi részen, Szereten 1371-ben s Moldvabányán 1413 körül. Szereten 1377-ben a magyar származású Margit, Péter vajda anyja magyar domonkosok számára kolostort és templomot is épített. A püspökség azonban a magyarabb Bákóba költözött innen a XV. század elején.

Általában keveset tudunk ezekről a püspökségekről s kolostorokról. Ismerjük hézagosan a püspökök névsorát a XV. század végéig, ameddig a magyar politika hatóköre túlért a Kárpátokon s ameddig a püspökségek élete biztosítva volt. De hogy a gyakorlatban mit végeztek ezek a püspökök, elfoglalták-e székhelyeiket s müködtek-e ott, nem tudjuk. Úgy látszik, hogy a legélénkebb egyházi élet Moldvában folyt, ahol a legnagyobbszámú volt a magyarság. Itt a XV. század végén a kevertebb s haladó Szeret és Moldvabánya helyett mindinkább a jó sokáig magyar többségű Bákó vette át a központi szerepet. Itt még a XV. sz. vége után, a püspökségek megszűnése után is volt magyar vezetésű katolikus élet, mert a csíksomlyói ferenceseknek egy fiókkolostora működött a városban. 1531–61 között a házfőnökeit is ismerjük e kolostornak: Somogyvári Ferenc, Enyedi Márton, Várallyai Gáspár, Kolozsvári Lőrinc és Vásárhelyi Lőrinc (Auner, 122: 19. o.).

Az egyházi életet leginkább a szerzetesek s a kolostorok vezethették. Későbbi időkről van néhány adatunk s még közölni is fogjuk ezeket, hogy a nép jóemlékezéssel és visszakívánással gondolt az egykori magyar szerzetesekre, amikor már nem voltak azok találhatók többé Moldvában. Köröttük irodalmi kultúra is kialakult s egy-egy moldvai magyar kolostort, vagy filiálét épolyan írásos kultúrát sugárzó központnak kell gondolnunk, mint amilyenek a többi magyarországi kolostorok is voltak. Ilyennek látszik, pl. a szereti domonkosok kolostora, melyet, mint már tudjuk, a magyar származású Margit alapított 1377-ben. Innen származtatja legalábbis Lükő (216) azt a »Magyar évkönyvet«,

amelyre hivatkozva egy oláh krónika, Eustratie logofăt és követői krónikája, egy Szent László mondát írt le. László királyról több mondát jegyeztek le a moldvai oláh krónikák, így egy 1504 körűlről származó Névtelen krónika is. Ebben László ortodox szívű hősnek van ábrázolva, aki pártját fogja az ortodox oláhoknak. Eustratie és követői krónikája azonban nem az ortodox Lászlóról szól, hanem a csodatevőről. Nevét nem a szláv Vladislav, hanem a magyar Laslău alakban írja. A névtelen krónika jó ortodox oláhjaiból rablókat csinál. Mindez s az a tény, hogy forrásának egy magyar évkönyvet említ s hogy a Szeret folyó nevét a magyar szeretem szóból származtatja (utána mások is, pl. Costin Miron, amint ezt már olvastuk), azt bizonyítja, hogy a moldvai magyar szerzetesek szerezhettek egy évkönyvet, melybe belevették a Névtelen krónika László mondáját, de Lászlóból katolikus hőst csináltak s az ortodox oláhokat, a katolikus hit ellenségeit rablóknak tették meg. Ennek a feltehetőleg szereti domonkos kolostorban szerzett magyar évkönyvnek a megváltoztatott László-mondáját vette át Eustratie oláh krónikája. Feltűnő összefüggésben vannak azonkívül a Moldva alapításáról szóló mondák a magyar-hun eredet-mondák egyes részleteivel, a szarvasüldözéssel és a nőrablással (Lükő, 216). Lehet, hogy ezek az elemek is valamelyik moldvai magyar kolostor közvetítésével kerültek az oláh krónikákba.

Az esetleges szereti mellett a Bákó és Csíksomlyó között fekvő Tatros városa is magyar kultúrközpontnak látszik. Nem jutott ugyan nyugvópontra még ma sem a sokáig huszita-bibliafordításként emlegetett tatrosi szentírás másolatok ügye, de a mi szempontunkból most az a fontos, hogy Tatrosban a XV. században magyar iratok keletkezhettek. Az a valószínű egyébként ezekkel kapcsolatban, hogy katolikus szertartáskönyveknek a népszerűsítés kedvéért magyarra fordított változatai kerültek Moldvába s azokból másolta le Tatrosban egy Németi György nevű szerzetes (?) a Müncheni-kódex

néven ismert újszövetségi szertartáskönyet (Gálos 182), amint ezt a másolat végére függesztett zárósoraiból tudjuk: »E könyö megvégeztetett Németi Györgynek Hensel Emre fiának keze miatt, Moldvában, Tathros városában Ur születetének ezer négyszáz hatvan hatod esztendejében«. Tatrosból később is került ki magyar írástudó ember. Egy históriás énekeskönyvet, melyet az Apor-levéltárban fedeztek fel, egy Tatrosy György nevű ember másolt 1618-ban (Dézsi, 138). Ez a néhány adat arra vall, hogy a magyar egyházi és irodalmi kultúra is kitelepedett a Kárpátokon, nemcsak a magyar nép.

3. Azt mondottuk a fejezet kezdetén, hogy a magyarság Kárpátokon túli életének első adatai újabb érvül szolgálnak a magyarságnak az elmondott módon és körülmények között a Kárpátok gerincén kívülre történt kitelepüléséhez. Megállapítottuk pedig erről, hogy egy ifjú nép honfoglalásának utolsó fejezete volt, hatalmának, birtoklásának, országának a moldvai és havaselvi síkságokig való kiterjesztése. Könnyen rájöhetünk, hogy érvet ehhez az országkiterjesztéshez a magyarok Kárpátokon kívüli életéből akkor kaphatunk, ha az épúgy folyt, mint a Kárpátokon belül, másutt is magyar földön, ugyanolyan szervezés, fejlődés, irányítás szerint s nem volt elkülönítve, elválasztva.

Már az eddigiek is meggyőzhettek arról, hogy a középkori magyarság élete a Kárpátokon kívül hasonlóan alakult a belül maradókéval. Közöttük is végbement a magyar fejlődés ismert folyamata: kialakultak a nagyobb és kisebb nemesek, a városi polgárok s ha erről támpont nélkül nem is tudunk szólani, a jobbágyok. (Egy oklevélidézetben olvastuk, hogy a moldvai fejedelem a románvásári metropolitának adományozott 1458-ban egy magyar falut, Lökösfalvát, ennek lakói e szerint jobbágyok voltak.) A magyar egyházi szervezet őket is nyomon követte s kolostoraikban épúgy élt a latin keresztény kultúra, mint egyebütt Magyarországon.

Ezekből is látszik, hogy nem élhetett elszakadva, elkülönödve ez a magyarság a többitől.

Ehhez még további adalékokat is szolgáltatunk. A Kárpátokon kívüli és belüli magyar nép jó sokáig közlekedett egymással. A jászvásári katolikusok névsorában Miskoczi, Fancsali, Erdélyi, Baranyai nevű magyarok őrizték 1646-ban származásuk emlékét. Nemcsak Moldvába mentek azonban a belső részekről, hanem Moldvából is beljebb vándoroltak néha a magyarok. A szatmármegyei Óvári község lakosai között 1426-ban volt egy Moldawy nevű (Maksai F.: A középkori Szatmár megye. Bp. 1940: 186.) 1437-ben Nagyváradon tünt fel egy Moldvay nevű ember. (Jakó Zs.: Bihar megye a török pusztítás előtt. Bp. 1940: 381.) Gyulafehérvárott 1467-ben egy Laurentius Moldway élt (Iczkovits E.: Az erdélyi Fehér megye a középkorban. Bp. 1939: 34.) Bács megye Drág községben 1522-ben egy Bartholorneus Moldvay szerepelt a lakók jegyzékében. (Orsz. Levt. Dl. 37.328. Pais László szíves közlése.) 1585-ben még együtt folyamodott 3 miskolci, erdélyi és jászóvásári hosszú török fogságból szabadult magyar egy »járó levélért« magyar kir. kamarához (153). Székely földön az 1602-iki Básta-féle összeírás szerint több Moldovai nevű ember telepedett meg. (Sz. Oklt. V: 216., 221. stb.) Minden valószínűség szerint magyarok voltak ezek a magyarok között, magyar helyeken, az ország különböző részein feltünt Moldvai nevű emberek. Dézsi szerint aztán Erdélyben Tatrosy nevű, tehát Tatrosról származott család él (138). Bandinus az elpusztult karácsonykői egyház utolsó híveiről azt mondta (1646), hogy más tájakra költöztek, »főleg Magyarországra, ősi földjükre« (3: 166. o.). Ugyanő szerinte a Tatros melletti hilipi kápolnához a pünkösdi búcsúra Erdélyből is sokan sereglettek össze (3: 43. o). A moldvai magyarok meg a legújabb időkig átjártak a híres csíksomlyói búcsúra. Szegedi János pedig még a XVIII. század közepén is Kolozsmonostorba telepedett s földmunkát vállaló moldvai magyarokról írt (11).

Itt kell megemlítenünk azt is, hogy az Aporoknak valami különleges kapcsolata lehetett a moldvai Tatrossal. Az ott másolt Müncheni kódexszel összefüggést mutató Apor-kodex a család birtokában volt s ugyanott a mult század végén egy Tatrosy György által 1618-ban másolt históriás énekes-könyvet is találtak (Dézsi, 138). A történetíró Apor Péter, mint a Timon Sámuellel folytatott levelezéséből kitűnik (9 Add.), sok mindent tudott a moldvai magyarokról. Érdekes ezzel szemben a magyar származású Margit moldvai vajdánéasszonynak egy-két belsőbb magyar földön végzett cselekedete. Nemcsak Tatroson épített ő templomot s Bákóban kolostort a magyar ferenceseknek, hanem jótevője volt, Timon szerint (9. Add 39. o.), erdélyi templomoknak: az esztelnekinek, nyujtódinak és kézdiszentlélekinek* is.

Megerősítik ezek az adatok (melyeknek számát, jól tudjuk, alapos kutatással tetemesen lehetne növelni), hogy a Kárpátokon kívüli magyar területek s azok magyar népe nemhogy nem voltak elkülönítve a Kárpátok által a többi magyar területektől s néptől, hanem szoros kapcsolatban állottak velük s a magyar birodalomnak ugyanolyan szervezése, irányítása szerint éltek, mint akármelyik magyar terület- és néprész. Miért van az akkor, hogy ebből az egykori magyar népességből a moldvai csángók régi elemein kívül még hírmondó sem maradt?

Úgy kell elképzelnünk, hogy a Kárpátokon kijutó magyarság, különösen délen, csakhamar szembetalálta magát a mozgó, imbolygó oláhsággal. Ezt a Kárpátok lejtőin, völgyein s a síkság szélén ülve, mintegy körbeölelte s maga mellett letelepíteni kényszerítette, helyhez kötötte. Egyszersmind az európai kultúrának azokra

---

*) Ennek alapján akarták elvenni a moldvai cimert: ökörfőt viselő kézdiszentléleki gótikus kath. templomot néhány éve a románok, olyan okoskodással, amilyent már Sâcueni megye esetében, Zaharescunál is láttunk: egy középkori hatalmunkat, nagyságunkat viselő jelet, érvet vissza akartak fordítani az ellenkező bizonyítására, a maguk hasznára.

az elemeire is tanította, melyeket Tamás Lajos az oláh nyelv középkori jövevényszavaiból kikövetkeztetett. Nem kételkedünk, hogy ha erőteljesebb lett volna a Kárpátokon kiható magyar politika, ha nem akasztotta volna meg a tatárjárás s főleg a török előrehatolás s ha nagyobbszámú lett volna a kitelepedés, magához is asszimilálta volna. Ezt tette más népelemekkel is, pl. a kunsággal. A középkorban minden olyan európai nép számos idegen elemmel duzzasztotta fel magát, amelynek a magyarhoz hasonló hatalma volt. Az oláhok magához asszimilálását azonban még Erdélyben sem végezte el a magyarság, aránylag csekély számánál fogva. A Kárpátokon kívül pedig, a magyar hatalom középkorvégi legyengülése és a további erősítő települések megszűnése folytán ép az ellenkezője, az elasszimilálódása következett be.

Ezzel a képpel el is kell búcsúznunk az oláhságba belehullott szörénységi és havaselvi magyarságtól. Az újkorba érve, csak a moldvai magyarságról lesz szó, az egyetlen fennmaradt Kárpátokon kívüli magyar csoportról s a folytonosan kifelé szállingózó, az egész Románia területén szétszóródó kivándorlókról.

II. Az újkorban

1.a. A Kárpátokon kívül csak Moldvában fennmaradt magyarságnak is legjellemzőbb tünete az újkorban a fogyás s az oláhosodás volt. Megindult ez már a középkor végén, amikor csökkent a magyar politika figyelme kelet felé s erősödött az oláhság s vajdaságainak ereje. A már említett Nastase így következtette ki Bandinus 1646-iki helyzetrajza alapján (211: 82–7. o., románból ford., lásd a 4. sz. térképet is):

A Szeretig kiterjedő magyar uralomnak egy egész sor telepítést kellett elvégeznie a Szeret és a Kárpátok között, hogy biztosítsa keleti határszéleit. Kérdés, hogy vajjon azok a magyar települések, amelyeket Bandinus a Szeret jobb partján 1646-ban ismert, képviselték-e az egész egykori magyar telepitést ezen a tájon?... Nehezen lehetne elfogadni, hogy egy olyan sebezhető határt, amilyen a XII., XIII. és XIV. században Magyarország és Kun- meg Tatárország között volt, egy oly gyérszámú telepítés szegélyezett volna; oly kevés kontingenssel nehezen lehetett volna biztosítani az őrzését a Szeret vonalának, amelyhez Erdélyből széles utakat nyitottak a Tatros, Beszterce és Moldva völgyein keresztül. Nyilvánvaló, hogy a Szeret és Kárpátok közötti magyar telepeknek számosabbaknak kellett lenniök kezdetben – eltünvén, vagy fennálván az ő idején – a Bandinus által ismerteknél. Az eltüntekről a misszionárius (B.) keveset tud és mond... majdnem egyet sem ismerünk közülük más forrásokból sem..., indirekt uton azonban tudósít bennünket róluk, véleményem szerint, a Bandinus idejéből való Szeret jobboldalán lévő magyar telepek térképe. Ez a térkép nem mutatja a települések valami szoros összefüggését, a magyar település-csoportok jórészét minden oldalról oláh telepek veszik körül. Ezek a csoportok – izolált szigetek – az egykori magyar telepítés sejtszerű karakterét jelentenék? Nem valószínű, hogy ez a magyar telepítés a kezdetekor azokon a pontokon, ahol 1646-ban csoportokat találunk, erőteljesebb lett volna. De fel kell tennünk, hogy léteztek, ritkábban, igaz, e csoportok között is magyar települések, amelyeknek azok között, kijelölt szerepük szerint, állandó kapcsolatot kellett fenntartaniok.

Ha ehhez a feltevéshez asszociáljuk azt az ismert tényt, hogy az egész Tatros völgyének, a Beszterce és a Moldva egész alsó folyásának, sőt a település-csoportok közötti tájaknak is, ahol ma románok, vagy újabb időben (XVIII. és XIX. sz.) betelepedett székelyek laknak, számos toponimiai eleme ősrégi magyar, megerősödik bennünk a feltevés, hogy a régi magyar telepítésnek sokkal kiterjedtebbnek kellett lennie a Kárpátok és a Szeret között; magában kellett foglalnia azt az egész vidéket, amelyen ma régi magyar toponimia található.

...Ennélfogva tehát azt kell kikövetkeztetnünk, hogy a XVII. sz. közepe előtt a magyarok sokkal több telepről tűntek el, mint amennyiről ezt Bandinus tudta; a moldvai magyarság hanyatlása sokkal nagyobb volt, mint ahogy a misszionárius 1646-ban látta. A moldvai magyarok települése Bandinus idejében a hanyatlás előrehaladott fázisában volt...

Mik voltak azok az okok, amelyek a moldvai magyarság csökkenéséhez és elterjedési felületének összezsugorodásához vezettek?

...Az első nagy oka a moldvai magyarság gyengülésének kétségtelenül a moldvai állam megalakítása volt... Az új moldvai politikai alakzatban a magyarság mind szorosabb érintkezésbe került a román tömeggel, amellyel ugyanazon a területen élt, és amely mindenfelől körülburkolta; a magyar elem asszszimilálódása a hasonlíthatatlanul számosabb moldvánhoz, ebben a helyzetben elkerülhetetlen volt.

Igaz ugyan, hogy a magyar elem, katolikus vallása révén elszigetelhette volna magát az orthodox román tömeggel való keveredéstől. De a katolikus egyház elszigetelő szerepe aránylag jelentéktelen volt. Ez pedig a moldvai katolikus püspökség végtelenül hiányos szervezetéből következett... Nem voltak állandó, csak vizitáló püspökök Moldvában, akik csak periódikusan látogattak... A papok igen sok esetben elégtelenek annyi falu számára; előkészítésükre helyi iskola nem létezett és a moldvai katolikusoknak meg kellett elégedniök azokkal az elemekkel, amelyek Erdélyből, Lengyelországból, Itáliából és más katolikus országokból véletlenül jöttek... Az áttérések az orthodoxiára a jó katolikus vezetés hiányában, meg az orthodoxokkal való mindennapos érintkezés befolyása alatt nagyon természetesek voltak a moldován egyház minden pressiója nélkül is... De nem hiányzott az orthodox egyház nyomása sem a katolikusokkal szemben; Bandinus is sokat beszél üldözésekről a XVI. sz. végén, amelyek következtében a szucsavai és szeret-vásári katolikusok nagy részének vagy el kellett menekülnie, vagy az orthodoxiára áttérnie.

Az orthodox egyháznak a bomlasztó hatását a katolicizmussal szemben s az elnemzetlenítő ténykedését a magyarokkal szemben még két körülmény is segítette: a) a moldvai katolikus tömeg közepében 3 orthodox püspökség volt: Szucsavában, Románvásárban és Husztban... b) egy csomó magyar falu moldován püspökségek és kolostorok birtokához tartozott...

Az okokhoz... hozzá kell még vennünk a háborúkat és járványokat, melyek megtizedelték és szétszórták és a súlyos adókat, melyek más országokba vándorolni késztették a népet...

Mindazok az okok, melyet Nastase leírt, konkrétizálódnak a már sokat emlegetett Bandinus érsek 1648-iki jelentésében, mely a moldvai magyarság újkoreleji, XVI. és XVII. századi állapotáról és nagyarányú pusztulásáról ad részletes képet (3: 31–112. o.):

/Husz melletti falu:/ A Prut folyó partján két évvel ezelőtt falu volt, melyben 12 ház magyar katolikus lakott, *) akik a nyo-

*) L. az itt következő Bandinus idézethez a statisztikai részt is.

masztó adók miatt szétmentek, egyrészük a Tatárországban való Csöbörcsökbe, másrészük Husz városába költözött és a lakosaitól kiürült község pusztán maradt.

/Vászló:/ Hajdan a magyar lakosok száma nagyobb volt, kik több mint 300 házban laktak, templomuk, plébánosuk és tanítójuk volt, most hólmi romhalmaz mutatja, hogy itt valaha templom volt. Amikor idejutottunk, a temetőből akolt akartak csinálni tehenek részére, de istentelen törekvésüket jelenlétünkkel megakadályoztuk. A templomot a lengyelek húsz évvel ezelőtt felgyujtották, az oltár felszerelését is elrabolták, a románok pedig egészen feldulták... A katolikus nép részint elpusztult pestisben, részint a tatárok siralmas zsarnok szolgaságába került, vagy a szakadárokhoz pártolt. Ezelőtt hat évvel még 30 háza volt meg katolikusokkal, és ezekre a házakra ujjal mutattak, de most csak négy van és az összes katolikusok szám szerint a gyermekekkel együtt 16-an vannak. Ide sohasem látogattak el misszionáriusok, ámbár nincs messze Jászvásártól.

/Takucs:/ Hajdan a magyaroknak több házuk volt kétszáznál, templomuk volt, plébánost és tanítót tartottak. Most pedig egy katolikus lakos sincs, a templomnak és a temetőnek még a nyoma sincs meg, a szerkezettel együtt még a fundamentum köveit is széthordták a románok barbár módra...

/Bogdana:/ Régente csupán magyarok laktak itt, most pedig a katholikusoknak csak hat házuk van, személyenkint a kisdedekkel együtt, számszerint 18-an vannak. Vannak, akik átmentek a görög szakadárságra azért, mert ezt a falut ezelőtt senki sem látogatta meg és nem gondozta...

/Mánfalva:/ Magyar falu... régen nagy volt... Most csak nyolc házból áll... fejenként a kisdedekkel együtt számszerint 48-an vannak.

/Tatros:/ Régente a város lakói magyarok voltak, most csak 30 ház van katholikus. a gyermekekkel együtt 125...

/Lukácsfalva:/ Hajdan száznál több házból állott, de most 15 háza van: személyek számszerint összesen 86-on vannak. Ezek közül a bérmálás szentségét felvették 68-an, a többi kisded és kevésbbé volt arra alkalmas, hogy mi az a bérmálás, vagy van-e egyáltalán, ezek sem hallottak erről semmit se, sem egyházlátogató püspökről nem tudtak. A misszionáriusok sem ismerték őket...

/Alfalu:/ Régen a magyarok híres faluja volt, most teljesen elhagyatott... Körüljárva s az e helyen nyugvó hivekért imádkozva a szomszéd faluba siettünk.

/Paskáni:/ Ez időben a legtöbb lakó román, kezdetben csupán magyarok voltak, akik most hat házban laknak, a gyermekekkel együtt számszerint 30-an vannak. Itt is lelkipásztori gondozás nélkül volt a nép, az oláhok azért hatalmasodtak el.

/Bákó, a távollévő lengyel püspökök „székhelye” is pusztulás képét mutatja:/ Bákóban két katholikus templom van: az egyik Nagy-boldogasszony tiszteletére, ez a minoriták klastroma, akiknél most a moldvai egyházfők székhelye van, régen tágas és szép alkotmány volt, most pedig szánalomraméltó, nem megbizható romladék. A másik a plébánia-templom, a poraiban heverő papilak telkével. Ezt a templomot Szent Miklós tiszteletére fából ügyesen megépítették volt a város déli részén, deszkával fedték be, de most a végromlás szélén áll... A tiszta katholikus lelkek csak 680-an vannak. Románok kisebb számban vannak; a városi tisztségeket egyformán váltakozóan viszik.

/Karácsonkő:/ Hajdan csupa magyar volt, most már csak három magyar ház van, melyekben a kicsinyekkel együtt 16-an laknak, ezek közül csak egy János nevű öreg ember tudja az anyanyelvet... A kath. templom nyoma csak a fundamentum romjaiban látható, a mellette levő parókia és tanítói telket elokkupálták a szakadárok...

/Román:/ Itt két kath. templom volt, egyik a magyaroké, melynek még a nyoma sem látszik, és ami még rosszabb, az oláhok még a templom földjét is megvették egy istentelen magyartól. A szászok temploma is összement. Nem sok évvel ezelőtt 300-nál több magyar és szász házat számláltak, lakó 800-nál több volt, most pedig hat ház van, 36 személy a gyermekekkel együtt.

/A szászok is alaposan fogynak. Nemcz:/ Régen a városban csak szászok laktak, akiknek tekintélyük és pénzüknél fogva nagy befolyásuk volt és amint emlegetik, itt 5 templom volt jókarban abban az időben, mi csak egy kőalapon álló jól elkészített fatemplomot láttunk... A nép száma annyira leapadt, hogy akiket ezrekben számláltak meg, azok most fejenként a kisdedekkel együtt számszerint 94-en vannak.

/Gyula:/ Magyar város volt... A templom romjait láttuk. Eltelvén 1645, egy hatalmas, görög hiten levő főnemes lerontatta, a köveket a katholikusok fájdalmára saját kastélyának felépítésére elszállíttatta. Ez a város kellemes és termékeny helyen volt, most eke hasogat itt, ahol hajdan kastélyok és kiemelkedő tetőzetű, zászlós tornyú paloták büszkélkedtek, most ott szelekkel játszó kalászok hullámzanak...

/Baja:/ Ebben a városban régente szászok laktak, ezernél több ház volt benne s 6000-nél több ember; most már alig számlálható 40 ház és ezekben 256 lélek a kicsinyekkel együtt.*)

/Szucsáva:/ Régen csupa szászok laktak itt, magyarokkal és olaszokkal vegyesen, akiknek számuk meghaladta a 8000-et... Most pedig a kisdedekkel együtt 25 katholikus van, akik anya-

*) Ezek között magyaroknak is kellett lenniök, mert 1614-től 18-ig papjuk Kecskeméti Ambrus magyar ferences volt, akire Bandinus idejében szívesen emlékeztek vissza.

nyelvüket elfelejtették, nyelv és szokás tekintetében a románokhoz hasonlók. A katholikusoknak két kőtemplomuk van, hajdan több volt, egy elhagyatva a fejedelem kertjében áll. A fejedelem le akarta bontatni, de metropolitája előre figyelmeztette, hogy ezt ne tegye, nehogy a lengyel király is az ő példájára ugyanezt cselekedje országában a görögkeleti templomokkal; mindennek ellenére a szakadárok lopva leszaggatták a templom ajtairól a vas ajtószárnyakat és sarkokat, a faragott kőből csinált padozatot feltépték, a halottak síremlékeit összerombolták, a három négyszögletű kőből rakott oltárt széthányták és a sekrestyében természeti szükséget végeznek...

/Szeretvásár: Egy itt történt csoda nagy hatására az orthodoxok/ a fejedelmet rávették, hogy romboltassa le a szereti kolostort és a római hitet elnyomva, kényszerítse a magyarokat és szászokat, hogy újra keresztelkedve a konstantinápolyi patriárka iránt való engedelmességre térjenek és ezt idejekorán tegye, mert különben a szereti barátok szemfényvesztéseikkel és bűbájosságaikkal egész Moldvát a római pápa jármába hajtják... A könynyelmű s még nagyobb fokban ostoba és igen nagy mértékben kegyetlenségre hajló fejedelem /Nyúzó István 1551–52-ben/ haragra gyulladva, nemcsak a kolostorra támadt rá nagy zsarnoki dühében hanem az egész katholikus népre. Miután a kolostort lerontatta Moldvában. Egyedül a bajai templom maradt meg a maga épségében, mert az, akire rá volt bízva e templom feldúlása, a bajai polgároktól drágaságok bő ajándékozásával megvesztegetve, a bajai templomot érintetlenül hagyta...

A katholikus nép az üldözés idején jórészt átpártolt a románokhoz. Akik pedig állhatatosan kitartottak, Kuthnárba, vagy Bajába húzódtak, ahol még most is meg vannak utódjaik...

/Herló:/ Régen magyarok laktak itt, akik 500-nál több házban laktak; most csak 5 ház van... fejenkint 19-en vannak a kisdedekkel együtt... Nem rándult ki hozzájuk emberemlékezet óta egy püspök sem, s nem is hallottak arról, hogy van-e bérmálás szentsége, mint egy 80 éves öreg beszélte, sem senki nem gondoskodott e népről.. A szakadároknak két templomuk van kőből, fából ugyanennyi, ház pedig kétszáz, melyek közül kiválnak azok, melyekben 12 év előtt katholikus magyarok laktak, ezek elhalálozása után, utódaik a románokhoz mentek át.

/Jászvásár:/ A katholikus nép ebben a városban magyar, akik ezelőtt feienkint többen voltak 1000-nél, ezidőben a kisdedekkel együtt 300-an vannak... A katholikusok közül sokan átállottak a szakadárokhoz a botrányok, meg a prédikáció hiánya miatt.

Feltűnő, hogy különösen a városokban pusztultak Bandinus idejében a magyarok. Legtöbbjükben csak mutatóban volt még belőlük egy-kettő, úgyhogy a városi magyarok eltűnését, illetve az oláhságba való fel-

szívódását nyugodtan tehetjük Bandinus idejére, a XVII. század közepére. Azokban a városokban sem maradtak fenn sokáig, amelyekben ekkor még néhány százan voltak. Husztról 1743-ban jelentették a Moldvában járt jezsuiták – amint Molnár János tömören magyarra fordította soraikat –, hogy »el-felejtette a Magyar szót« (10: 78. o.). Jerney 1844-ben csak újabb eredetű magyarságot talált már Jászvásárban, Bákóban volt még 7 csángó, régi eredetű család, magyarul azonban már ez sem beszélt (41: 113. o).

A magyarság felszívódása az oláhságba a természetüknél fogva forgalmasabb és vegyes városokban a magyar hatalom és kultúrélet Kárpátokon kívüli megszűnése és a moldvai magyarság tőlünk való leszakadása után a XVI. század elején, érthető és természetes volt. Határrá válva a Kárpátok gerince, elzáródva kelet felé a magyar kultúra útja, megtörve a magyar nép s hatalom ereje, nem volt lehetőség a magyarság törzse s messzenyúló, tagjai között az addigi vérkeringést s szellemi közlekedést fenntartani s ez a városokban, idegen tömegek szomszédságában és hatására, szükségszerűen a magyarság elasszimilalódásához vezetett. A magyar élet az újkorban csak magyar kultúra nélkül, vegetatív módon s csak a falvakban folytatódhatott.

Ezek a falvak azonban, elszigetelődve, kis önálló szervezetekként éppúgy megőrizték – sokszor még tisztábban is – a magyar fajtát, mint bármely más magyar falvak, bent az országunkban. Bandinus idejében többnyire erőteljes képet mutattak, különösen a Románvásár környékiek (4. sz. térkép), legalábbis nem értesít az érsek velük kapcsolatban fogyásról, pusztulásról, amire egyébként gondosan figyelt. Igy van ez mindmáig is. A moldvai falvak' magyar népe töretlenül megtartotta magyarságát abban, amiben az ösztönösen, tehát a legbiztosabban kifejeződik: a fajban s ez egészségesen gyarapodott, fejlődött, gazdagodott mindvégig.

Más kérdés – s ez már nem csupán a kintrekedt s elhagyott népet illeti –, hogy mennyire tudta a nyelvét is megőrizni. E kérdés megítélésénél siránkozások helyett azt kell jól meggondolnunk, hogy a nyelv, mint egy nép hovátartozandóságának s nemzetiségének a jele, leginkább az újkorban lett a legelső kritérium, fontosságának felismerése, hangsúlyozása s minden igyekezettel való ápolása a művelődés útján, a nacionalizmus tudatos műve volt. Ez a nacionalizmus pedig nem jutott el a Kárpátokon kívülre, a moldvai magyarsághoz, mely el volt rekesztve a magyar kultúrától, jól tudjuk, hogy magunk között sem járt át minden magyar réteget. Nem a nacionalizmus öntudatával ragaszkodott hát Moldvában a magyarság a nyelvéhez, mert ez az öntudat ismeretlen lelki magatartás maradt számára, nem közvetítettük neki (s ez a jele, hogy az egykori sűrű kapcsolatok teljesen megszakadtak a belső és a »külső« magyarság között), hanem csak a fajtához való ragaszkodásnál, úgy látszik, egy gyöngébb ösztönnel.

Azt látjuk ugyanis, hogy ez a nép tisztán megőrizte a fajtáját, de fokozatosan vesztette a nyelvét. Jól megértjük ezt, ha elképzeljük, hogy ez az ösztönében, de nem tudatában is magyar nép könnyebben magához vett egy-egy oláh szót (ahogy az oláhosodása kezdődött), mely csak egy-egy jel valami dologra, mint egy más ösztönű, más fajtájú oláh asszonyt, férjet. Ugy cselekedett, ahogy a dolgok természetes folyásában fajunk ösztönével csak cselekednie lehetett. Hogy a magyarsága nem lett nagyobb értékű az ösztönnél, tudatos magyarság, ebben mi vagyunk a hibásak, akik ezt nem közvetítettük feléjük, mert elfelejtettük őket s egyéb körülmények, melyekre még rá fogunk térni.

A moldvai magyarok eloláhosodásáról, különösen annak mértékéről, különböző vélemények és értesítések vannak. Kantemír vajda már 1716-ban azt írta, hogy »megtartották nemzeti nyelvüket is, de azért moldovánul mindegyikük ért« (6: 275. o.). Hasonlóképen nyi-

latkozott e század végén Zöld Péter is: »az Oláh és Magyar nyelvet egyenlő képpen értik« (16: 416. o.). Jerney, aki már tudta, hogy többféle származású a moldvai magyarság s különbség van a székely és a »csángó« között, azt találta 1844-ben, hogy a Bákó környékiek közül »a férfiak jobbára az oláh nyelvet is beszélik, a nők közül azonban sokan soha sem lépvén ki völgyeikből, oláhul nem tudnak«. A Románvásár vidékiekből »csak az öregek tudnak már magyarul«. »A legészakibbra eső kottnári, úgy a Pruth mellékén Husz körüli magyar nyelv már kiveszett« (41: 25. o.). Ezt írta 1873-ban Szarvas Gábor is. Jellemző, hogyan nyilatkozott neki az oláhosodásról egy csángó: nem tudván a nyelvnek nemzeti értékét, a dolgok természetes következményének tartotta azt, amely elől nem lehet kitérni (57: 1. o.):

> Meglett férfiak, saját vallomásaik szerint, egyként beszélik a magyar és oláh nyelvet. „Mán uram, ennek ez a szora! ez vala válasza egy beszédes öregnek ebbeli kérdésemre. Mett akár Bákóba, akarhova menyünk, akar adunk, akar veszünk, az olá ember nem tud magyarul szólani, hácz czak nekünk kell megtanujjuk az ü szovukat. Műk immá ett mendenik olá hitre es törvényez." Az asszonynép azonban és az ifjabb finemzedék az oláhból még nem sokat tud; s ezt csupán az iskoláknak köszönheti, a mennyiben az alsó falvakban nincsenek.

Ez a helyzet, melyet a mult században egybevágóan állapítottak meg Jerney és Szarvas s mely természetesen a moldovánokkal való együttélés és közlekedés révén állt elő, máig sem nagyon rosszabbodott. Lükő, aki néhány éve járt kint Moldvában, megállapította, hogy a »kétnyelvűség«, melyről már a XVIII. század elején írt Kantemir, ma sem igaz teljes mértékben. Bákótól délre ma is vannak magyar falvak, amelyekben az asszonyok és lányok (nyelvünk leghűbb őrzői) csak magyarul tudnak. Ugy látszik, hogy az elszigetelt és nem keveredő falvakban lakó moldvai magyarság természetes úton való nyelvi elasszimilálódása csak igen lassan folyik s tovább nem is tud haladni annál, amit a mult században elért.

Mindezt azonban a természetes úton folyó elasszimilálódásra értjük. Emberi beavatkozás ezen sokat gyorsíthat, vagy ellenkezőleg: megakadályozhatja azt.

Ami emberi beavatkozás a moldvai magyarság nyelvi állapotába történt, azt csak a románok végezték s röviden elintézhetjük. Ez a nép az oláhval együtt az analfabétizmusban élt a legújabb időkig, iskolái még a mult század 70-es éveiben sem voltak, amint ezt Szarvas írta s ez a magyarságuk megőrzése szempontjából csak szerencse volt. A magyarság iskolaügye együtthaladt a románságéval, mert tudnunk kell azt, hogy a régi Románia, Európa legsovinisztább állama, megtagadva az európai szellemet, soha sem ismert el nemzetiségeket s a magyarokat is csak románoknak tekintette. Iskolái is természetesen csak románok lehettek. A néhány évtizede tartó román oktatás s mi ebben természetszerűleg benne van, de tudatosan is vele jár, a románosítás, elképzelhetetlen és nem sejtett következményeket rejthet magában: a magyar nyelv teljes elvesztését s ezzel kapcsolatban a román nyelvben és nemzetiségben való tudatosulást.

Ha mint eddig, ezután sem avatkozunk bele a Kárpátokon kívüli, egykori nagyságunkat példázó magyarság sorsába, ez a románná válás a magyarság román iskoláiban lassan és menthetetlenül be fog következni.

Az ember, elfojva minden keserűségét, próbálja a megnyugtatót és irányadót keresni e kérdésben. Sohasem közvetítettük ugyan a magyar kultúrát az újkorban a moldvai magyarsághoz, mégis sikerült azzal érintkezésbe jutnia egy magyar származású moldvai papnak, Petrás Incének. Ő már optimistábban ítélte meg az eloláhosodás kérdését, hiszen plébániáján, Klézsén, sikerült némileg megszilárdítania hívei között a magyar nyelvet (35):

/Döbrentei 9. kérdése:/ Vagynak-e magyar nyelvükhöz buzgó ragaszkodással, vagy hamar eloláhosodnak?

Minden nem kedvező viszonyaik' ellenére is megelégedést, úgy látszik, abban találnak a még magyarúl beszélni tudók, ha

egymással ‘s akárkivel is saját nyelvükön beszélgethetnek. Az eddigi elolóhosodásnak mi volt az oka, könnyen érthető, t. i. a’ tartomány’ uralkodó nyelvének elkerülhetetlen szüksége. A’ hit’ szolgái – missionáriusok – pedig a’ legszomorúbb időkben is a’ propagandától nagy szorgalommal küldetvén, mivel a’ magyar nyelvet nehezebben tanulhatták az oláhnál, nincs mit csudálni, hogy ha néhány évig ott maradásuk’ reményében inkább oláhul, mint magyarul kivántak hiveikkel közlekedésben lenni; ezek pedig azt jónak tartván, mit pásztoruk’ szájából hallának, ennél fogva nem kevesen a’ magyar nyelvet elfeledik... Méltán erősíthetni azonban, hogy ez utóbbi években az elolóhosodásnak példái igen ritkák, ma pedig illy esetet nem is lehet hallani; csupán a’ regényes házasságok, biztatások, igéretek, erkölcsi viszonyok s’ más egyéb személyes esetek mutathatnak még egynehány ritkább efféle szánakodásra méltó szomorú példát... Keveset lehet azonban látni azok közül is, kik mélyen bánkódva ne siratnák tántorodásukat.. Egyébiránt hogy a’ nyelvhez buzgó ragaszkodással vannak, ha nem szólanék is, már onnan is világos volna, hogy annyi sok viszonyok ‘s változások között, századok’ elmultával is, habár hibásan is, magyarúl beszélnek. Az elolóhosodásra pedig semmi önkényes vonzódást nem tapasztalhatni.

Petrás megnyugtató esete és vélekedése mellett idézhetnők még több egyszerű csángó esetét is, akik tudomást szerezve valamikép rólunk, kemény kitartással igyekeztek nyelvben is magyarok maradni. Egyikük, a szabófalvi Mártonos Antal, megható levélben írta le egy nálajárt nyelvkutatónak, Rubínyi Mózesnek a századfordulón, hogy a szitkozódó, őt »pork ungur szpurkat«-nak, disznó pogány magyarnak elmondó román tanító, hogyan ébresztette fel benne, a gyerekben, a magyart, s hogyan tartott ki magyarsága s nyelve mellett abban a faluban, melyben »testvére, apja, nagyapja, őse minden embernek magyar« – ha mi el is hagytuk’ őt s a csángókat, ha elveszni engedtük őket az erdőben s »egyikünk sem hozta őket napfényre az erdőből«, ha úgy van is, hogy »közel van már, hogy megegyék őket a vad farkasok, de egy magyar sem restelte el magát, hogy rikoltson egyet a farkasoknak, hogy ne egye meg a csángókat« (112: 416–23. o.).

Ha Mártonos Antal szava szerint nem hoztuk a csángókat napfényre s mégis felébredt egy-kettőben a

hozzánk való tartozás tudata, ez vigasztalásul kell eltöltsön bennünket e magára hagyott népünk nyelvét, sorsát illetőleg. Dolgunk' könnyebb lesz, mint a román tanítóé (aki egyelőre csak maga buzgólkodik e nép, alvó lelkének a felébresztésén), ha egyszer magyar! tanító kezemunkája alá kerülhet a moldvai magyarság. A románhoz a kényszerűség viszi, hozzánk az ösztön hozná s talán kivárja még, ha eddig várt, hogy származására, fajtájára, ösztönére apellálva újra magunkhoz kapcsoljuk ezt a népet.

Mert nyelvi alapon ma már keveset lehet csak magyarnak mondani a csángók közül. Jó részük csak románul tud s a magyar betűhöz egyikük sem ért. Mélyebbre kell hát szállnunk a nyelvnél s ez alatt kell megkeresnünk azt, ami magyarrá teszi még román nyelvükben is a csángókat. Mondottuk már a fajt, az ösztönt s emellett még néhány más összetartó, magyarnak megőrző kritériumot is állított össze róluk alapos ismerőjük, Lükő (217: 11–5. o,):

A moldvai magyarok közös sajátságait, melyek alapján az oláhoktól megkülönböztethetők, a következő pontokba foglalhatjuk:

1. Valamennyien a római katolikus egyház hívei, míg az őket környező oláhok mind görög-keleti orthodoxok.

A moldvai magyarok közt a XV. században elterjedt huszita, majd egyéb protestáns felekezetek nyomait a XVII. század elején teljesen eltörölte az ide is kiható ellenreformáció. A mult században már csak Szászkuton, Visontán, Galacon és a bukovinai Andrásfalván laktak újabban települt református magyarok, utódaik azonban csak az utóbbi két helyen őrizték meg máig protestáns hitüket, az első két faluban a katolikus egyházba tértek.

A „magyar" és a „katolikus" fogalmak századok óta csaknem teljesen fedik egymást Moldvában, annyira, hogy itt a protestáns, nagyobbára református magyarokat általában szászoknak nevezték. Protestáns magyarok ma is csak a városokban találhatók nagyobb számban. Valamennyien újabb kivándorlók. Kisebb számban idegen, nem magyar eredetű katolikus lakosság is található a moldvai városokban, a „magyar" és „katolikus" fogalmak egységét azonban ezek az eltérő jelenségek nem tudták megbontani a moldvai köznép tudatában. Kétségtelen, hogy ma vallásuk zárja legszorosabb egységbe a moldvai magyarokat.

A katolikus egyház legfeltűnőbb dokumentumai a templomok. A kis toronyszerű kupolával ellátott bizánci-orosz stilusú oláh templomokkal ellentétben a magyar templomok teteje sima, sőt torony is csak újabban került elébük. Kétoldalt nem kereszthajó, hanem a melléjük épített sekrestye látható.

2. A moldvai csángók viselete csaknem minden darabjában különbözik a környező oláhokétól. A moldvai oláhok gyárban készült anyagból mult századbeli városi divatú ruházatot viselnek, mint az alföldi magyarság és az ukrán nép nagy része. A moldvai magyarság ruházata viszont, a földrajzilag is távoleső bukovinaiakétól eltekintve, házilag készül kenderből, gyapjúból. Szabása és diszítése a mai erdélyi és havaselvi oláh, a dunamelléki bolgár, és a bukovinai ukrán népviselethez hasonlít, de ilyen volt a régi székely viselet is. Legjellemzőbb vonásai: férfiakon hosszúszárú szűk gatya, télen bő posztónadrág és kieresztett aljú ing széles övvel, – asszonyokon hímzett vászoning hozzávarrott pendellyel és azon piroscsíkos fekete katrincával.

Ez a viselet régen általános volt Délkelet-Európa népeinek körében. Ma már az ittlakó népeknek csak egyes töredékei őrzik. Moldvában például a magyarok. Ezért Moldvában a magyarok és oláhok egyaránt „magyar viseletnek" tartják napjainkban. Iorga is magyarnak nevezi Moldva minden lakóit, akik ebben a viseletben járnak, ha jórészük nem is tud már magyarul. Erdélyben máig csak az oláhok tartottak ki mellette s így itt oláh viseletnek ismeri és tartja mindenki.

3. A moldvai csángók általában sokkal okszerűbben gazdálkodnak, mint az oláhok. A városokat elsősorban ők látják el burgonyával, káposztával, borral. Igy jövedelmük alapjában meghaladja az oláh parasztokét, de kiadásuk is jóval kevesebb amazokénál, mert ruházatukat maguk készítik kenderből, gyapjúból, míg az oláhok városi szövetruhákat viselnek.

4. Fajilag nem keveredtek az oláhokkal. Idegen vér csak igen kis mértékben kerülhetett ereikbe, mert ma is csak a maguk köréből házasodnak. A katolikus egyház itt nem reverzálist követel a másvallású féltől, hanem áttérést. Ezt természetesen az állam venné rossznéven. Ilyen körülmények között a vegyes házasságok szinte lehetetlenek Moldvában. Ne gondoljuk azonban, hogy ez a katolikus endogámia újabb keletű, mert régebben – bár az egyházi fegyelem lazább volt – az endogámia keretei még szűkebbek voltak és a falu határával estek egybe.

5. Zárt földrajzi egységekben települtek és csak ezek szélein laknak oláhokkal vegyes falvakban.

b. Már eddig is szó került egyszer-kétszer a moldvai katolikus egyházról s papjairól. Egy népet, melyet a hatalom elhagyott s határ választ el fajtájától, az

eddigi tapasztalatok szerint az egyház szokott megőrizni, nyelvében, nemzetiségében megtartani. A moldvai magyarság azonban abba a szerencsétlen sorsba jutott, hogy arról a területről, melyen a középkorban a Rómáért egyik legtöbbet áldozó hatalom, a magyar királyság, több magyar püspökséget alapított, az újkorban kiszorult a magyar egyház s később minden kísérlete hiábavaló volt, hogy a magyarok lelki gondozását a szomszédságunkban ismét kezébe vehesse. Igy – azt hiszem, hogy a történelemben példátlan módon – egy egykori magyar terület hódító népe, mely azon elsőnek foglalt helyet s teremtett, közvetített európai kultúrát, nemcsak hatalmi támogatás és politikai szervezet nélkül volt kénytelen élni az újkorban, hanem nyelvén tudó lelki vezetők nélkül is.

Erről a szomorú tényről, mely szorosan összefügg az előző pontban ismertetett eloláhosodással, mint annak legfőbb oka, rengeteget írtak. Sőt csak erről írtak: a különben eseménytelen életet élő moldvai magyarság sorsát egyházi küzdelmein keresztül lehet a legjobban megfogni s igen gazdag adatforrásaink is vannak ezekről. S ha még azt is meggondoljuk, hogy századok óta csak papok érintkezhettek az elszakadt magyarokkal, megértjük, hogy főleg egyházi tudósításaink vannak róluk. S azt is megértjük, hogy ma az átlag magyarnak, ha tud a semmin kívül valamit a »csángókról«, egy idevágó értesülése van, hogy: idegenek a papjai.

Bár rengeteg a tudósítás, a részletmunka (3, 39, 63a, 69, 70, 82, 105, 107, 108, 122, 124, 129, 130, 131, 132, 133, 140, 141, 142, 143, 149, 166, 174, 175, 176, 180, 187, 195, 218, 242 stb.) s igen sok okleveles adat van kiadva, vagy hever kiadatlanul, de összegyüjtve kutatóknál (Veress 204), a kérdés monográfikus ismertetése még nem készült el. Magunknak kellett volna ehhez fognunk, ha az eddigiekhez hasonló, kimerítő részletességgel lett volna szándékunkban a moldvai magyarok egyháztörténetét is tárgyalni. Ez azonban igen

megnyujtotta volna munkánkat. Ezért csak a legfontosabb, legdöntőbb jellegű eseményeket, jelenségeket emeljük ki, amelyek a lényeges mozzanataira, tüneteire világítanak rá a kérdésnek s amelyek egy bővebb, monografikus ismertetésnek is az alapja kell, hogy legyenek.*

α) Mindenekelőtt azt kell megemlítenünk, hogy a moldvai magyarság a reformáció ideje után is megmaradt katolikusnak. Nem mintha nem hatoltak volna ki Moldvába a reformációs mozgalmak. A huszitáknak épen egyik főfészke volt Moldva, ahol még gyarapodhattak is, mert 1571-ben a tatrosi plébános, a szegedi származású Thabuk Mihály, mintegy kétezret térített vissza a Huszt és Romvásár környékén élők közül a katolikus egyházba (Auner 122: 22. o.). Nyomuk a templomozásban még 1646-ban is meglátszott Husztban (Bandinus 3: 33. o.). A lutheránizmust meg két moldvai fejedelem is meg akarta honosítani országában (Bitay 175: 134. o.). Hogy mégis katolikusnak maradt a magyarság, annak legfőbb oka az volt, hogy nem voltak magyar papjai, akik anyanyelven, az egyetlen célravezető eszközzel terjesztették volna a reformációt.

---

*) Az anyag bősége mellett még annak természete is visszatartott a részletes tárgyalástól. Megrendítő részletekben igen bővelkedik tárgyunknak ez a fejezete s ha az érzelmeket akarnók keverni, nem pedig a lényeget láttatni, az idevonatkozó anyag jogán ugyancsak felhevíthetnénk a szíveket. Nemcsak a protestánsok, hanem a katolikusok is, szinte kivétel nélkül, még papok is, a legnagyobb haraggal, szenvedélyességgel szóltak e kérdéssel kapcsolatban. A tárgyi hűség, mely a csángók megismertetésében mindvégig vezérelt, megkövetelné, hogy e lapokon újra idézzük e szenvedélyességet s haragot. Ezen a ponton azonban, a cél, ha kell, az érzelemmentes tisztánlátás érdekében, eltérünk az eddigi módszertől: a számtalan elítélő nézetek s kompromittáló tények ellenében nagy igyekezettel keressük az ellentétes, védő nézetet, ha csak egy író is képviseli azt s a tényekben pedig a kényszerűségből bekövetkezetteket, a „másképp nem történhetett”-eket. Teszszük ezt a lehető objektív ítéletalkotás mellett (már amennyire egy magyarokra nézve oly szomorú eredményű dologban egy magyar objektív lehet) protestáns voltunk miatt is.

A magyar hatalomnak a Kárpátokon kívüli területekről való visszahúzódása után ugyanis megcsappant a magyar papok száma s elsatnyult a magyar egyházi szervezet: nem volt, ki a régi katolikus hitet magyarul ápolja, őrizze s olyan sem lett, aki az új hitet beoltsa a lelkekbe. Vannak ugyan adataink Kárpátokon túli reformátorokról; Bandinus bőven ír egy Magyar Boldizsár nevű, kálvinista születésű papról, aki Bákóban működött a XVII. sz. közepén. Ez azonban, az érsek soraiból ítélve, nem volt alkalmas az új felfogás terjesztésére.

Az egyházi irányításban beállott szünet mellett más okok is megfosztották s elszigetelték a magyar egyházi vezetőktől ezt a népet. Két vajdáról is tudunk, aki pusztító szándékkal támadt a katolikusokra. Az egyik Nyúzó István volt (1551–2), akiről azt írta Bandinus, hogy leromboltatta az összes moldvai katolikus templomot, a moldvabányait kivéve. A másik pedig Rettenetes János, aki a bákói kolostor magyar ferenceseit űzte el az 1570-es években (Auner 122 : 20. o.). Különös mértékben hozzájárult a magyar paphiányhoz a szomszédos Erdély kálvinista állammá való átalakulása is. A XVII. század végére annyira megfogytak már Erdélyben is a katolikus papok, hogy nemhogy Moldvába tudtak volna küldeni belőlük, hanem éppen onnan kért a székely nemesség kisegítő erőket (Auner 122: 40. o.).

Ilyen körülmények között az újkor elején nagy mértékben sorvadó moldvai magyarság fölül elfogytak s nem pótlódtak a magyar papok. Ebben a tényben kell látnunk a moldvai katolikus egyháztörténet ránk nézve oly szomorú alakulásának a kezdetét. A magyar papok helyett ugyanis meg kellett elégednie moldvai népünknek az innon-onnan jövő »kóbor barátokkal«. Először főleg lengyelek jártak Moldvába, akik már régebben is hatást gyakoroltak a szereti s moldvabányai püspökségre, s akiknek a magyar királyság visszavonulása után csak nőtt a befolyásuk. A XVI–XVII. századfordulón elvették ezek a csíksomlyai ferencesektől a mindez-

ideig folyamatosan fenntartott bákói kolostort, egy barát, a XV. század végén elfogyott magyar püspökök utódjaként ült bele s ettől kezdve vagy kétszáz éven át lengyelek voltak (igaz, hogy csak névleg, a püspöki székhelyüktől, Bákótól távol) a moldvai magyarok püspökei. Tekintve azonban, hogy ezek egyházi funkciót nem végeztek, a szentszék 1620-tól kezdve a Propaganda de Fide, a Hitterjesztés Szent Kongregációjának olasz konventuális ferences tagjait küldte Moldvába egyházi misszióra, a katolikusok gondozására és a katolikusokkal keverten élő szakadárok Rómához való térítésére. Vezetőjük volt a Jászvásárban székelő missziói prefektus s az ő irányításával intézték a távollevő bákói püspökök helyett több századon át a tartomány egyházi ügyeit (Auner 122 : 27. o.). Így lett a magyar királyság egykori területéből Róma missziós területe, melyre épúgy küldték az olasz szerzeteseket misszióba, mint a pogány, vad népek közé. S ennek lett a következménye, hogy az új papok s hívek között megszakadt minden vérségi, lelki, nyelvi kapcsolat s megszünt minden érdekközösség. Mindez egyelőre csak bennünket vádol, akik elhagytuk messzi népünket s még papokat sem küldtünk lelkének ébrentartására.

Az ilymódon bekövetkezett átalakulásnak volt szemtanúja és pontos tudósítója a már sokszor idézett bosnyák származású Bandinus Márk marciánopoliszi érsek. Egyházlátogatásra küldte őt Moldvába a szentszék 1644-ben s több évi ottartózkodása alatt alaposan megfigyelhette a katolikus élet tüneteit. 1648-ban kelt jelentését idézve a leghivatottabb és legalaposabb tanú szavaival adhatunk képet a fentebb leírt változásról.

Bandinus először a katolikusság multját kutatta Moldvában s a nép emlékezetén visszament vagy száz esztendővel, amikor még magyar ferencesek laktak a bákói kolostorban. Értesült az első lengyel püspökről, Arsengo Jeromosról, Lubienicki Valériánról, Gojszki Ádámról, Fedro Gáborról és Zamojski Jánosról, akik között igyekvő, meg kalandor egyaránt akadt. Beszél-

tek neki az olasz misszió első prefektusáról is, Bogoszlavics Andrásról, aki épen nem volt méltó a lezüllött viszonyok megjavítására. Emlékezett a nép látogató elődjeire, Querini és Deodát püspökökre is. Maga pedig mintegy két évig Bakóban élve, a kálvinista származású bákói pap, Magyar Boldizsár életének volt a szemtanúja. Mindezt így írta le (3: 58–69. o.):

A moldvai püspökségre vonatkozóan az íróknál eddig semmit sem találtam, sem Bákóban levéltárt, vagy dolgoknak, időknek és személyeknek felsorolását, amiből valamit az előző századokról megtudhattam volna. De emlékszem, hogy Gonzagánál és Pázmány biborosnál valamit olvastam, nem a bákói püspökségről, hanem a kolostorról, mit ide csatolok. Ha nem csalódom, 1304-ben Bákóban, Moldvában a minorita barátok részére kolostort alapított a moldvai vajda neje, az erdélyi vajda leánya. Ugyanezen szerzőknél 1301-ben, Tergovistban, Havasalföldön, az argyasi püspöki megyékben, kolostor alapíttatott a minoriták számára.

Hogy pedig valami biztosat megtudjak legalább az emberek emlékezetéből, a nyolcvan s százhoz közelálló katholikus embereket összehivattam és eskü alatt a következőket hallottam tőtül: Hetven évvel ezelőtt, mikor még gyermekkorban valánk, emlékszünk, hogy a telken, ahol a püspök lakása van, kolostor volt s benne barátok laktak. Azután kérdezősködtünk a barátok ruhája és lábbelije felől; azt felelték, hogy lábuk alatt fatalpot hordtak. Többek között van három igen öreg ember, akik nagyon jól emlékeznek, hogy a bákói kolostorban 12 barát élt... Az utolsó gárgyán bizonyos magyar Ferenc nevű páter volt, akit a nép Ferenc barátnak hivott, mindenki előtt kedves volt kiváló erényessége miatt, a többiek is egytől-egyig magyarok voltak.

Azután azt kérdeztük, hová lettek azok a barátok? A kérdésre ezt válaszolták: némelyik kimult az árnyékvilágból, mások háborús mozgalmak idején elmenekültek. Ferenc atya a fogadalmához és a helyhez ragaszkodva, itt fejezte be életét az Urban. Tovább afelől tudakozódtunk, hogy végre a páterek halála után ki jött ide? Tudakozásunkra ilyen feleletet adtak: Bákó elég sokáig volt lelkivezető és pásztor nélkül. Ekkor azt fürkésztük; ki volt Moldvában a püspök, hogy páterről nem gondoskodott számotokra? Azt válaszolták, hogy püspököt régen nem lehetett látni e tartományban, hanem csak helyettes vitte az ügyeket, aki a kolostorban lakott s onnan kikirándult a tisztségét érintő ügyek intézésére. Hogy mily helyen lakott a püspök, mikor fiatalok voltunk, nem érdekelt és nem is kutattuk.

Arra jól emlékszünk, hogy fapapucsban járó magyar barátok laktak itt, kiknek elköltözése után Bákó mindaddig nélkülözte a

lelkivezetőt, amíg bizonyos Quirinus Rómából küldetve ide nem érkezett meg /1598-ban/, akit Aranyosnak hívtak azért, mert az ünnepélyes szentmisén aranyozott pásztorbotot használt. Emberemlékezet óta nem láttak ilyet ebben a tartományban. Ferenc páter és Quirinus püspök jövetele között kb. 20 év esett közbe, mely idő alatt Moldvának határozott főpásztori vigasztalásban része nem volt.

Nem sok ideig tartózkodott Quirinus e részeken, hanem sietett visszatérni oda, ahonnan jött. Utána Jeromos következett másodiknak a püspökségen. Jó életpéldájával kitűnő egyházfő volt, csakhogy az egyházi ügyeket nem vitte előbbre. Ez időben, mivel semmi gond sem volt fordítva az egyház jókarban tartására, amint mondják, minden romlásnak indult volt. A templomot szent kellékeitől megfosztották, a kolostor omladozott, minden lótrágyával volt telve és bepiszkolva.

Végre harmadik püspöknek a távozó helyébe Valérián jött, ki a tevékenységben való csodálatos ügyességével, buzgalmával és az apostoli szent szék segítségével a födél nélkül való templomot befedte, a kifosztottat felruházta, a püspöki lakot serény munkával rendbehozta, amennyire tehette, jó helyzetet teremtett... Ismerte ő a moldvai helyzetet, ahol az egyház vagyonát a jövevénypapok, még püspökök is, minden aggodalom nélkül elidegenítették, azért az egyház szerzett javait haldokolva a nép gondjára hagyta végrendeletitleg.

A nép elfogadta és a gondjára bízottat éberen őrizte, mígnem eljött Lengyelországból Gojszky Ádám püspöki méltóság tekintélyével, aki Bákón túl még a lábát sem mozdította Moldvában. Ő kedves beszéddel a tudatlan népet megnyerte magának, hogy az egyház felszerelését mutassa meg neki. Nem egyébért akarja látni, minthogy azt megtekintve, hivatalának eleget tegyen. Célt ért és minden ráhagyottat magához vett, közben a szekrényt javaitól megfosztotta, ami az egész belsejében felháborodott népet átok- és szitokszóra fakasztotta s minden idegen egyházi embert meggyűlöltetett vele.

Ez a hír közmegbotránkozásra az egész vidéket bejárta.

Utána jobb nem következett a bákói püspökség birtoklásában (nem a hivatalban). Bizonyos Szent Ferenc rendjéből való Bogoszlavics András dalmát minorita páter világi ügyekbe bonyolódva, a fejedelem titkárának szerepét játszotta. Ezt elpuhultsága miatt még most is a Rózsásbarát néven emlegetik, azért, mert füleire s mellére akasztott rózsákat hordott tavasz idején. Ugyanez, amint mindenki beszéli, az egyház falujának (Terebesnek) nagy részét elidegenítette, eladva azt egy jófajta moldvai lóért, és mindezideig a vevő veje s özvegy felesége hajlíthatatlanul ragaszkodik hozzá; sőt már az egész Terebes falut eladta volna a megállapodás szerint, hacsak egy szerzetes felszólalva ellene az

egyház nevében, a megállapodást meg nem hiúsítja. Ilyképpen pénzt harácsolva össze, amije volt a bákói kolostornak, magával vitte Dalmáciába, semmit sem hagyva Moldvában.

Ezt Fedrő Gábor követte Lengyelországból: ez semmiben sem különbözött a tetteiben amattól és szintén botrányosan távozott el. Ezután a magyar Boldizsár jött. Nem volt semmi írása a papságról... A vak és műveltség nélkül való bákói magyar néptől megfogadva, tizenöt esztendeje már, hogy a bákói és forrófalvi egyházakat és a szomszédos falukat vezeti és kormányozza méltatlanul és minden lelki előhaladás nélkül; nem törődik templomaival.

Végre 1636 jún. 1-én méltóságos és főtiszt. Zamojszky János úr, mindkét Vlachia püspöke Bákóba jött... néhány egyházat meglátogatott... de a török semmiképpen sem akarta megtűrni, hanem cseleket szőtt ellene s ha a szitán átlátva, idejében el nem menekül, nyomorúságos fogságba jutott volna.

Az egyházak ismét árván maradtak Moldvában. Minden szerzetes és világi pap püspöki tekintéllyel hivalkodott. Megengedhetőnek tartották maguknak, hogy az egyházi javakat elidegenítsék.

Ez az egyházjoggal való nagymértékű visszaélés a hitterjesztő szent gyülekezet atyáinak tudomására jutott. Azért ide küldötte méltóságos és főtiszt. Deodát Péter szófiai bolgár érseket, mint apostoli vikáriust és látogatót... aki különböző kiváló erényei miatt azok előtt is, akik sohasem látták, jó hírnévnek örvendett. Moldva méltóságos fejedelme előtt kegyben állott úgyannyira, hogy Terebes falut, melyet az oláh barátoknak juttatott volt, a bákói püspökségnek visszaadta a fejedelem. A moldvai állapotokat látva, nevezett érsek őszintén feltárta az apostoli szék előtt, amit útjában látott, vagy hallott. Erre az apostoli szék, mint gyengéd érzelmű édesanya, elhatározta, hogy gondoskodni fog ezen egyházakról. Minket, érdemteleneket választott Krisztus ez igájának hordozására s apostoli áldásban részesítve, ide küldött.

...De a moldvaiak lelke azzal az előítélettel van telve, hogy hozzájuk nem tud jönni misszionárius, vagy más egyházi ember, akinek valami becsülete is volna /és félek, hogy ez a vélemény, amely nem utolsó sorban a miénk is, nagyon igaznak bizonyul/, amit felőlük is folyton gondolnak, hogy mi azért járunk, mert hitványságunk miatt másutt kenyeret nem kaphatunk és megállásunk se lehet.

A népnek e nagy makacsságában és konokságában, szentatya-és főmagasságú egyházfők, kit vádoljunk bűnösséggel? Sokáig kételkedtünk és most is kételkedünk; a népet-e, vagy a magukat püspökként kiadó szerzeteseket, akik a szerzetesség ürügye alatt mindent fenekestől felforgattak...

Amit Bákóban tapasztalt, ugyanaz fogadta Bandinust mindenütt Moldvában, 1646 második felében végzett körútján, melyre egy magyar jezsuita, Beke Pál is elkísérte.

Csak az egykori magyar papoknak volt jó emlékezete a nép körében. Tatrosban az öreg emberek a sok pap közül egy erkölcsös életűt sem tudtak megnevezni a rég meghalt magyar Dávid atyán kívül (51. o.). Az egykori bajai pap »négy éven át szakadatlan munkával, apostoli buzgalommal, lelki haszonnal szolgált, éjt nappá tett, úgy dolgozott«. Hívei hálából ezt vésették sírkövére: »1618. Kecskeméti Ambrus nagy páter és szent Ferenc rendjéből való szerzetes, csendes, jámbor, szelíd, okos volt, szentekhez illő jóságban élt« (94. o.).

Bandinus sokat szenvedett és tűrt az elvadult egyházi állapotok, papok között. De ahol tehette, segített: nagy igyekezettel végezte az évtizedek óta végezetlen egyházi funkciókat, prédikáltatott Bekével, »a nép sírása és sóhajai között«. Néhol úgy látta jónak, hogy csak testi munkával, dologgal tud példát statuálni. Rákellett jönnie, meg kellett látnia azonban, hogy a viszonyok megjavításának ebben az általa is leírt igen termékeny tartományban nem az anyagi természetű segítség a módja, hanem a magyar népnek; a maga soraiból magyar papokkal való ellátása. Eszébe juthatott ez már arról is, hogy csak a magyar papokról volt jó emlékezéssel a nép. Sokat táplálhatták ezt a gondolalát az egykori magyar vezetésű katolikus egyházi életnek lépten nyomon előbukkanó emlékei: magyar énekek a templomokban és búcsúkon, melyeket a székelységből is nagy tömeg látogatott, magyar alapítású templomok és kolostorok, magyar oltárképek, könyvek, szentek, misekönyvek (45–9., 55., 73., 102. o.):

E helyre /a hilipi kápolnához, Sztánfalva mellett/ pünkösdkor nemcsak Moldvából, hanem Erdélyből is több mint 3000 ember jött össze ájtatosság okából... Pünkösd szombatján öt laborium alatt nagyszámú nép jelent meg különböző tájakról, processióval, oly renddel, hogy a férfiak egy csoportot képeztek, a nők egy másikat és mindenik csoportnak megvolt a maga előénekese,

akik magyar nyelven a Szentlélek eljöveteléről, a Boldog Szűz Mária örömeiről, az apostolokról és Magyarország védszentjeiről szóló éneket zengedezének... Az Urnak 1637-ik esztendejében pünkösd ünnepén... páter ozsdolai Pál plébános misézett...

/Tatroson/a katolikus templom kőből épült, a magyar Margit fejedelemasszony építtette volt kétszáz évvel ezelőtt Szent Miklós tiszteletére... A nagy oltáron az angyali jelentést ábrázoló kép van, tizenkét könyök hosszú és két könyök széles, amely a homonnai jezsuita kollégiumból került ki, a Rákóczi erdélyi fejedelem korában kitört lázongás idején, végre az egyházba jutott...

/Szaloncán/ diák van, aki az ünnepeket és böjtöket kihirdeti s ünnepnapokon magyar énekeket zeng a népnek...

/A bákói templom könyvei:/ egy ágendárium, vagyis szentségek szertartáskönyve Lengyelországból, római misekönyv, kisebb terjedelemben, három lengyel könyv. Telegdi Miklós magyar prédikációi vasárnapokra adventtől húsvétig bezárólag. A dekretáliák egy szakadozott kötete, szent Bonifác dekretáliáinak könyve. A tábiai Summa Summarum. Cicero levelei Atticushoz, egy könyv.

/A herlói templom kisebbik ezüstkeresztjén/ a négy evangélista képe van, a középen feszület, mely alatt ott van Szent János és a Szent Szűz; a másik részen Szent Imre, Szent István, Szent László és Szent Katalin ereklyéi vannak jelezve.*)

E jelek mellett leginkább a magyar papokért könyörgő nép érlelhette meg Bandinusban azt a gondolatot, hogy Moldvába magyar pap kell. A nép ugyanis benneélt a fenti emlékekben, melyek egykori papjaikkal együtt a nyugalmasabb, erkölcsösebb magyar világra emlékeztették. Csak természetes, hogy ezért magyar papot kért Bandinustól, ahol csak tehette. Mivel a galaci lengyel pap »a magyar nyelvben nem volt járatos, a magyarok esdve kértek, hogy az ő maguk nyelvért szóló plébánosról gondoskodjam« – írja Bandinus (40–1. o.). Az emberemlékezet óta pap nélkül élő Tatrosvidéki magyaroknak akart adni megnyugtatásul egy misszionáriust, vagy egy más barátot, »de ők felszólal-

*) Mindezek csak további adalékul szolgálnak a Kárpátokon kívüli és belüli magyar területek már tárgyalt összefüggéséhez. Ehhez különösen a templomok oltárképeinek s védőszentjeinek rendszeres felkutatásából lehetne – úgy hisszük – sok, újabb érvet találni. Esetleg még időbeli eligazítást is nyújtana a Kárpátokon túli magyar települések keletkezésére ez a munka.

tak: nekünk” ne adjon kóbor barátot, hanem nyelvünkön értő papot, aki minket és gyermekeinket saját nyelvünkön tudjon tanítani« (49–50. o.). A jászvásári magyarok a prefektus jelenlétében arra kérték, hogy »az ő nyelvükön beszélő magyar papról« gondoskodjék nekik. Panaszukban elmondották, hogy a misszionáriusok »a plébániát jogtalanul elfoglalták, viszályt, civódást támasztanak, egy-két évig itt időznek és ismét továbbállanak, botránkoztatnak, nem építenek«. Azt mondják ugyan, hogy a templom és a zárda az övéké, nem a magyar népé. De »ezek az új emberek, idegenek jobban akarják tudni, mint mi, ittlakó polgárok? Mi itt születtünk, nevelkedtünk, némelyikünk 80-ik évét számlálja. Igy kaptuk, így láttuk, így beszélték szüleink, hogy e birtok a város alapítása óta a magyar népé, amikor plébános kezdett lenni itt, azóta e helyen lakik. Az olaszok ne foglalják el jogtalanul a parókiákat, hogy ha az Isten nyelvünket értő papot hoz ide, békében lakjék a plébánia-lakásban.« Bandinus, minderre, engedve a nép követelésének, két jezsuitát hívott Magyarországból: Beke Pált és Dési Mártont. Beke egyhamar megjött, »hogy a népet vigasztalja.« A missziói prefektus azonban még azt is megtiltotta neki, hogy misézhessék, hiába követelte ezt szinte lázongásszerűen a nép. Végül is a dolog tettlegességre fajult. A prefektus és egy másik olasz bottal és fejszével akarta kiűzni a magyar papot, a nép azonban megvédte Bekét. A veszekedés a vajda előtt zárult le, aki megfenyegette az olasz barátokat, hogy csúful kiűzi őket tartományából, ha nem szűnnek meg nyugtalanságot és zavart előidézni (112–28. o.).

Bandinusban a sok szégyenteljes eset után végkép kialakult moldvai látogatásának tanulsága. Galacról már azt írta, hogy oda »leghasznavehetőbb volna egy olyan plébános, aki a magyar, török és román nyelvet is érti«. Tatrosban a hívek kérésére a magyar Jánost szentelte pappá. Jászvásáron »a legjobb módnak – úgymond – ez látszik: egy magyar nyelven értő, példás életű, jó képzettségű, szerény magatartású plébá-

nosról kell gondoskodni«. Végső konkluzióját pedig, általánosságban s Moldvában mindenkor követendő elvként így fogalmazta meg a szentszék számára (79–80. o.):

Egy egyházfő tündököljék akármily bölcseség, okosság vagy kiválóság színében, legyen bár tekintélye, kitűnősége, mégha az összes erények koszorúja ékesíti is, úgy, hogy bölcsességével érje utól Salamont, éleselméjűség tekintetében múlja felül Aristotelest, az ékesszólás terén haladja meg Cicerót, külső forma szépségében Absolonnal versenyezzen és testi erejével tegyen túl Sámsonon; ha az idegen népek közt ügyét nem tudja előadni, főleg ott, ahol nincs becsülete, olyan, mint a letörült tábla, melyre nincs semmi írva. A római szentegyháznak, melyet a Szentlélek jelenléte kormányoz, kegyes atyaként saját anyanyelvű lelkipásztorokat kellene küldenie, akár püspökök, akár plébánosok, akár misszionáriusok legyenek is azok, akik képesek legyenek minden főpapi és plébánosi teendőt illendő képpen és botrány nélkül elvégezni, különösen azokon a helyeken, ahol nincs papbőség, mint Moldvában és tudják honi nyelven védeni a föld fejedelme és főurai előtt a maguk és a katolikus egyház becsületét.

ß) Bandinus jelenlétében olyan értékes helyzetképet kaptunk a moldvai katolikus magyarság egyházi állapotáról, a nagy változás: a magyar uralom visszahúzódása utáni első időből, hogy annak megfigyeléseit, elemeit, megállapításait mindmáig hasznosíthatjuk. Aszerint hullámzott, alakult, változott ugyanis a moldvai magyarok keserves egyházi története, amint annak problémái már Bandinus előtt megmutatkoztak: hány volt a magyar pap s idegen, hogy tudta kifejezni a magyar nép a vágyát, követelését a fajtájából származó papok iránt, akikkel egyedül volt és lesz megoldható e nép emberi, lelki vezetése, kik karolták fel ezt az ügyet s milyen gátló okok akadályozták meg a helyes megoldás keresztülvitelét.

Bandinus megállapításának, hogy t. i. anyanyelvén tudó pap kell a moldvai katholikus népnek, az érsek után, a magyar papok teljes kipusztulása idején, többen igyekeztek érvényt szerezni. Elsőnek mindjárt titkára s hivatalában utóda, a bolgár Parchevich Péter, aki 1668–74-ig volt Moldva apostoli kormányzója s 10 évig

tartózkodott e tartományban. Rögtön érintkezésbe lépett ő a csíksomlyai ferencesekkel, hogy visszajuttassa nekik egykori bákói kolostorukat, mely a legalkalmasabb volt a moldvai magyar származású papok nevelésére. A somlyai házfőnök, Taploczai István családi vagyonát is kész volt rááldozni a visszakerülő magyar kolostorra. A generálisukhoz és a római hitterjesztő kongregációhoz írt kérvényükben azt hangsúlyozták a magyar ferencesek, hogy nem anyagi előnyökért kérik vissza a bákói kolostort, hiszen ott házról-házra való koldúlásból kell élniök s híveik is igen szegények. Hanem azért, »mert noha ott igen nagy a testi táplálék hiánya is, sokkal nagyobb azonban a lelki éhség... a híveknek nincsenek magyar származású papjaik, kik nekik anyanyelvükön hirdetnék Isten igéjét; pedig a nép szüntelenül azért könyörög, esdekel, hogy adjanak neki hazai lelki atyákat, kik előtt lelkiismeretét bizalommal feltárhatja s akiktől a keresztyén hitet megtanulhatja.« A kérvénynek s Parchevich és Taploczai együttes fellépésének volt némi eredménye: Bákóban megjelent néhány magyar pap, de sajnos, nem sokáig maradhattak ott: 1674-ben Parchevich, 1678-ban pedig Taploczai halt meg, s nem maradt, aki utánuk a moldvai magyarokkal gondolt volna. (Bitay 175: 142. o.)

Mintegy jó századon át Parchevich és Taploczai törekvései után, egy-egy véletlenül Moldvába vetődött magyart, papot foglalkoztatott csak a végkép olasz misszionáriusok kezébe került moldvai magyarság ügye. 1743-ban három magyar jezsuitát hívott Moldvába az akkori vajda, hogy országa történetét megírassa velük (10). A jezsuiták természetesen a katolikus ügyeket is megvizsgálták s ha nem is tették volna, a mindenünnen örömmel feléjük özönlő magyar nép tájékoztatta volna őket róluk. Megtudták többek között, hogy egy magyar pap sincs Moldvában. Tapasztalataikat őszinte és határozott hangú jelentésben írták meg rendük generálisának Rómába (leközölte: Nilles 69). Valószínűleg ez is hozzájárult ahhoz, hogy a szentszék 1744-ben ren-

deletet adott ki, mely szerint azontúl csak magyar ajkú szerzeteseket lehet Moldvába küldeni. A rendeletet azonban nem hajtották végre: csupán három magyar Moldvában működő ferencesről van adatunk a következő időkből. (Auner 122 : 50-1. o.).

A XVIII. század végén a kivándorló székely népet Moldvába is követő Zöld Péter, csíki pap, indított el egy akciót Moldva magyar papokkal való ellátása érdekében. Zöld 1766 és 70 között tartózkodott Moldvában, megfordúlt Besszarábiában, Csöbörcsökön is s ez idő alatt szerzett tapasztalatait 1783-ban magyar és német nyelven is olvashatta a mindjobban eszmélő magyar irodalom közönsége. (16, 17) Meghatóan számolt be a moldvai magyarságról, melyet a székely kivándorlás mindjobban duzzasztani kezdett, sorsáról, 9 plébániájáról s annak papjairól, akik között ekkor sem volt egy magyar sem. Az akkori erdélyi püspök, Battyány Ignác jelentéstételre szólította fel Zöldet, aki újra elismételte a segítés módját – melynek hangoztatása Bandinus óta mind nagyobb hagyományra tekint már –, hogy »Erdélynek akár világi, akár szerzetesi papságából a magyar és oláh nyelvet egyformán beszélő papok küldessenek« Moldvába. Batthyány Zöld információi alapján, 1887-ben magához a pápához fordúlt s leírta levelében, hogy a moldvai magyarok semmiféle vallásos oktatásban nem részesülnek, mert nem értik papjaikat. Mivel velük gondolataikat közölni nem tudják, nem gyónnak, az utolsó szentség felvétele nélkül halnak meg és sokan kereszteletlenül maradnak. Arra kérte ezért a magyar püspök a pápát, hogy nevezze ki őt apostoli vikáriussá Moldvába, Besszarábiába és Krimbe* s ő magyarul és oláhul beszélő misszionáriusokat fog küldeni az ottani katholikusok gondozására. A pápa azonban azt válaszolta, hogy a katholikusokhoz »az ország nyelvében járatos« misszionáriusok mennek. (Egy 1774-

*) A XVIII. század közönségét állítólagos krimi magyarokról is tudósította egy megbizhatatlan utazó, Turkoly (8)

ben hozott végzés alapján állította ezt, mely arra kötelezte a misszionáriusokat, hogy az »ország nyelvét«, melyben működnek, hat hónapon belül megtanulják.) Egyébként, hogy a magyaroknak is elég tétessék, megbízta az esztergomi érseket, hogy két magyar ferencest küldjön Moldvába (Auner 122: 59–60. o.).

Ettől az időtől kezdve, mindig találunk egy-két magyar papot Moldvában s mind sűrűbbek a közbelépések a magyarok szerephez juttatására az egyházi vezetésben. Miért, hogy mégsem lett semmi eredménye – egy-két látszatengedményen kívül – azoknak a törekvéseknek, melyek nem is magyar emberektől indultak ki, hanem idegen egyházfőktől: Bandinustól s Parchevichtől? Miért nem érvényesülhetett Moldvában az a helyes elv, hogy csak a hívők nyelvén tudó papok tudnak tanítani, vezetni, keresztyén módra működni?

A nép magyar pap utáni vágyakozásában nem állott be szünet. Ez volt egyik főérvük a csíksomlyói ferenceseknek a bákói kolostorukat visszakérő folyamodványukban. 1746-ban, amikor a jezsuiták missziót tartottak Szentkatolnán, Háromszékben, a bákói bíró vezetésével egy hattagú küldöttség kereste fel őket. Elpanaszolták bajaikat, hogy a papjaik nyelvükön nem tudnak, nem prédikálnak s csak tolmács segítségével gyóntathatnak. Megkérték ezért a jezsuitákat, hogy hozzájuk is menjenek el magyar nyelven hirdetni az igét (Bitay 175: 145. o.).

A nép vágyakozásának egy más megnyilvánulására hadd idézzük Zöld Pétert, mint fogadták őt s mint váltak el tőle, a nyelvükön szóló és szolgálatot végző paptól a csöbörcsöki magyarok. (16: 422–8. o. Molnár János fordítása latinból.):

...1767-ik esztendőben hozzájok utaztam Carisi Ferentz nevű bizonyos öreg Missionáriussal... kik, holott /=mivel/ 17. esztendeig Kátholikus papot nem láttak, bennünket úgy fogadtak, mint égből szállott Angyalokat. Kőből vagyon a' Templomjok... jó a' Plébániaház-is. A szőllő, mely a' szent misére szolgál és a'

Lelki Attyoknak szőlleje, a szöllőhegyük közepén fekszik.*) Azt minden esztendőben mívelik, a' bort az említett végre megtartják, míg el-nem romlik: ha az történik, ki-öntik, és a' hordókat musttal megtöltik: hogy, ha Katholikus Pap talál érkezni, légyen a Misére, és egyéb szükségére bora. A Templomba gyülekeznek minden Vasárnap, és Innepnapon. Ott /egy/ kézdi Háromszéki bizonyos öreg ember, ki az olvasást és irást egy kevéssé érti, előttük imádkozik, és az olvasót napjában kétszer velek el-mondja. Énekelnek ájtatos egynehány éneket-is. Az olvasót vastag tzérna gomjaiból készitik... Az Egyházi böjtöt, főképpen a' 40. napit, valamint a' Péntekit, és a' Szombatit-is keményen megtartják; 's akkor tsak kenyérrel és vizzel élnek. A' testi vétkektől, és káromkodástól irtóznak. Az haldokló beteghez sokan egybegyülnek; és azt büneinek igaz szivvel való megbánására ösztönözik, éjjel nappal imádkoznak bóldog ki-mulásáért. A vallás dolgában a Tatártól semmi háborgást sem szenvednek. Egyedül a' Tatár Khán első Feleségének birtoka alatt vannak. Azért senki se meri őket bántani.

Más nap, hogy oda érkeztünk, el-végezvén imádságinkat, neki fogtunk a' dolognak. Én magyarul Keresztyén tanittást tettem temérdek nagy nép hallatára... Azután az öregeket gyóntattuk... Végezetre bemutatánk a' Szent Áldozatot... Déllest két órakor ismét a' tanitáshoz állottam... Háromtól fogva öt óráig, a' miket ama két tanitáskor mondottam, kérdezve 's feleletre vévén a' népet, ismét fejekbe vertem. Öt órától fogva hatig a' bábáktól 's öreg Litzentziátustól értekezénk a' Keresztség fel-adása módjáról...

Másnap... tanitást tettem a' Szent Gyónásról: gyóntattunk... kereszteltünk... Tizen két nap alatt, a' meddig tudniillik nálak valánk, meg-gyóntattunk 7139 személyt: újonnan kereszteltünk 2512-t. Három haldoklót készitettem az örökké-valóságra: kettejét el-temettem; harmadikat életben hagytam. 13-ik nap el-végezvén az Isteni szolgálatot, 's az igaz hitben való meg-maradásról tett ösztönzést, el-bútsúztunk. Sivás, rívás, jajgatás közt két ezernél több férfi és asszony, majd egy Magyar mérföldnyire késirtek bennünket; 's reménykedtek, kérvén a' Krisztus vére hullására: hogy nékik a' Missió Elől-járójától Papot kérjünk, és nyerjünk ki. Azoknak esedezéseket midőn visszajövet Jássziban az említett Elől-járónak bé-adánk, azt felelé: hogy oda senki sem kiván menni: 's hogy ő senkit sem kénszerithet: holott /=mivel/ mind tsak Moldva számára küldettek. Vólt-é azúta nálok Kátholikus Pap, nem tudom.

[Molnár János ezt írta fordítása végére: Hallgasd-meg én Istenem Kéréseket!

---

*) Itt segítségül vettem az Ung. Magazin német szövegét (17), mert Molnár J. lerövidített fordítása zavaros.

A moldvai papokról egy helyen ezt írja ugyancsak Zöld (195: 49. o.):

A misszionárius atyák... mind olaszok, kik sem az oláh, sem a magyar nyelvet nem tudják beszélni és azt a 9 magyar plébániát teljességgel nyomorúltan szolgálják; nyomorultan mondom a nyelvnek nem tudása miatt. Miért is a magyarok hangos sóhajtások közt imádkoznak, hogy az Isten igazgassa szerencsésen a magyar király fegyvereit, és a római szék szivét, hogy az olasz misszionáiriusok helyett magyarokat és az ő nyelvöket értő lelkipásztorokat méltózassék nekik leküldeni.

Egy-két adat a moldvai papokról:

Bandinus kísérőtársát, Beke Pált bottal és baltával akarta kiűzni a misszió prefektusa a jászvásári templomból. Az 1743-ban Moldvát látogató jezsuita atyákat eltiltotta a 300 gondozatlan sztojcsini magyar meglátogatásától Auxilia prefektus, majd ki is átkozta, sőt a moldvai vajdánál szabadkőműveseknek vádolta be őket. (Schőnwiesner 17: 91. o.) Valamilyen formában minden Moldvában járt pappal szembeszegültek a misszionáriusok. 1770-ben két magyar ferencest űztek el s Zöldet is el akarta tiltani a munkálkodástól s ki akarta átkozni a missziói prefektus, mígnem a vajda s maga a pápa is, meg nem erősítette őt jogában (17: 99–100. o.).

A távollévő lengyel püspök' s a még távolabbi Róma közönbösen nézte a moldvai ügyeket. Ha magyar panasz érkezett hozzá, küldetett Moldvába egy-egy magyar papot, ki-kiadott egy-egy rendeletet, melynek azonban nem volt foganatja.

Róma közönbösségével nem sokat perlekedhetünk. Annál feltűnőbb és fájóbb azonban a magyarság közönbössége, mellyel veszni hagyta keleten maradt fajtáját. Az újkorban végleg betemetődött, elfelejtődött a moldvai magyarok ügye. Korunkban már nem lehetett az emlékezetből, hagyományfolytonosságból megismerni ezt, hanem régiségként kellett lim-lomok alól kiásni. Okát ennek a XVII., XVIII, században kereshetjük, amikor már csak egyesek, jobbára elszigetelt, hatalomnélküli magyarok égtek az elhagyott, pusztuló moldvai népünkért. Ez mindvégig is jellemző tünete maradt a

csángókkal való foglalkozásnak. Lényegesen segíteni az egyesek azonban nem tudtak, ezért maradt a moldvai ügy megoldatlanul. A dolog annyira keserű, hogy nem találnánk vigasztalást, ha nem olvastuk volna egy jezsuitának, Szegedi Jánosnak (aki a 3 jezsuitát küldte Moldvába 1743-ban) önmarcangoló sorait 1744-ből s egy öreg rendtársa halál előtti vivódásait a moldvai magyarok elhanyagolása miatt. Minekünk, akik hozzászoktunk már nehezen, hogy sokszor csak egyesekben szerethetjük, tisztelhetjük nemzetünket, ez is sokat jelent (11: 82–3. o. latinból):

/A moldvai magyarok/ lelki vezetőkben igen szűkölködnek: egy papi férfi sem telepedett le közéjük, egyedül csak a szent Congregatio de propaganda kevés misszionáriusától veszik a lelki táplálékot, akik rendszerint olaszok s a magyar nyelvet igen kevéssé ismerik... Bárcsak feltüzelné az isteni jóság a mi nemzetünk apostoli férfiainak a szívét, hogy kedves honfitársaiknak, akik oly sok nép és oly sok schizmatikus között szentül és állhatatosan ragaszkodnak az egyedül üdvözítő hithez és sűrűbben vágynak az Isten szavaira s az Egyház szentségeinek a használtára, végre valahára már segítséget és lelki vigasztalást vinnének! Annyit tudok, hogy Baranyai Pál jezsuita, aki egykor Erdélyben munkássága miatt híres volt, késő öregségében Nagyszombatban nem egyszer keserű sóhajtások között emlegette bűnösségét, amiért nem ment el hozzájuk élete akármilyen veszedelme árán is, megsegíteni őket.

Tudva, hogy a mult tényei megváltozhatatlanok, feleslegesnek tartunk minden elképzelést, melynek a kiindulója: mi lett volna, ha. Egy ilyen elképzelésre azonban a moldvai magyarsággal kapcsolatban csábít néhány tünet. Az újkorban valahogy mi is olyan állapotba kerültünk, mint a moldvai magyarok: mi sem voltunk urai magunknak. 1699-ben megkötötte Ausztria a törökkel a karlovici békét s a török biztosította benne a hatalma alatt álló területek katholikusainak szabad vallás-gyakorlatát s beleegyezett azok osztrák protektorálásába. Nem származott a magyarokra ebből semmi előny seholsem. Moldvában sem, ahol csak 1779-ben tudták az osztrákok befolyásukat érvényesíteni a lengyelek ellenében, amikor Galicia az övék lett s Lengyel-

ország elszigetelődött Moldvától. Az ettől az időtől kezdve működő konzulok, akik Magyarországot is képviselték (a külképviseletben látszott csak meg valójában az Ausztriához való szolgai viszonyunk), versenyre keltek fajtánk gyűlöletében. Egy 1803-ban Moldvába menő lelkes magyar papot, Bocskor Istvánt »huncutnak és csalónak« nevezett és letartóztatott Hamner jászvásári konzul. Ugyanő azt írta 1807-ben, hogy »a missziónáriusok Moldvaország nyelvén prédikálnak, ami azért szükséges, mert a családok közül csak a kisebbik rész (t. i. a később bevándoroltak) ért még magyarul, a régebben beköltözöttek azonban, bár megtartották vallásukat, elvesztették nyelvüket«. Ezt a fölöttébb jóindúlatú megállapítást azzal toldotta meg utódja, Raab 1815-ben, hogy »valamennyien beszélik a moldvaországi nyelvet s egyáltalában semmi szükségünk sincsen a magyarra.« (Auner 122: 45–6. o.). Lehetne ezt csak azzal magyarázni, mint Auner teszi, hogy azért ellenezték a konzulok magyar papok alkalmazását, mert ezzel, mintegy a vonzóerők kiküszöbölésével, megakadályozni vélték a székelyek kivándorlását? Ha így is van, akkor is bűnösek a magyarság szempontjából, legfeljebb az ellenségeskedést kell tudatlansággal, népünk nem ismerésével (papok vonzották volna a székelyeket Moldvába?) helyettesítenünk. De jobb-e ez valamivel az ellenséges érzelemnél?

Jól tudjuk, hogy a moldvai magyarok ügyét, mint általában a kérdéseinket, csak az újkorban is élő magyar hatalom, középkori birodalmunk örököse lett volna képes elintézni. Nem mondjuk ezt vaktában. Csöbörcsök példája feljogosít erre az elképzelésre. Erre a már sokszor emlegetett magyar falura, a Dnyeszter partján, magyar emberek közül először Rákóczinak már ismert követei: Bay Mihály és Pápay Gáspár akadtak rá tatárországi küldetésük útjában. Naplójukban így írtak e falu lakóiról (4: 613–4. o.):

Die 20. Martii /1706/... háltunk az Neszter parton, Csebercsík nevü magyar faluban... Panaszolkodtak, hogy már egynehány

esztendőtől fogva páterek nincsen, catholicusok lévén máskint. Házasodnak, szaporodnak, multiplicálódnak magok között pap nélkül, sőt négy-öt esztendős gyermekek vagyon az oly pap nélkül házasult és férjhezmenteknek kereszteletlen, sokan penig gyermekeik közül kereszteletlen meg is holtanak. Minékünk nagy lelkek fájdalmával panaszolkodtak papjok iránt való fogyatkozásokrul; – bárcsak ugymond, három-négy esztendőben jönne egy pap közikben, aki gyermekeiket megkeresztelné, esketné és gyónhatnának nékie. Oly durusok penig az magok vallásában, hogy noha oláh pap lakik az falujokban, mégis készebbek kereszteletlen gyermekeiket eltemetni, mintsem az oláh pappal megkereszteltetni. Minekünk lelkünkre kötötték, hogy Kegyelmes Urunknak, ő Nagyságának jelentsük meg, s kérjük ő Nagyságát, hogy küldjön nekik egy pátert, készek ők magok tehetségek szerint fizetni és az pátert eltartani; de oly páter kellene, a ki magyarul tudna, mert ők oláh és magyar nyelven kivül mást nem tudnak...

A követek naplóját, azok megérkezése után, rögtön elolvasta a fejedelem. A besszarábiai magyar faluról való feljegyzést két helyen is megjelölte s meghozzá kétszeres N. B.-vel: a feljegyzés elején, ahol Csöbörcsökről a szó kezdődött s ahol a magyar pap kérését tolmácsolták a sorok. (Thaly 52: 583. o.). A kérés teljesítésével – égető gondjai között is – egy pillanatig sem késett a magyar fejedelem. Bay és Pápay 1706 jún. 6-ikán érkeztek meg hozzá a követségükről s két hónap mulva aug. 6-ikán már Csöbörcsökről írt neki az odaküldött nagyszombati pap, Lippay István, sajnos, igen kiábrándultan. (Ráday Pál 1709-ben még ott találta, későbbi sorsáról nincs adatunk.)

Kételkedhetünk-e vajjon abban, hogy egy hatalmon lévő magyar megőrizte volna a középkorból a magyar birodalmat messze kiszélesítő nép emlékét s ha nem is viselte volna gondját, de ha panasza, kérése érkezett volna hozzá, minden baját orvosolta volna, minden vágyát teljesítette volna – amint ezt egy hatalomhoz néhány évre közelebb jutott magyar, Rákóczi is, ahogy tudta, megtette?

γ) Körülbelül a XIX. század elejéig leginkább minket hibáztat a moldvai magyarok sanyarú egyházi állapota. Hagytuk kipusztulni az elfelejtett nép fölül

a magyar papokat s nem pótoltuk őket. Panaszaikat nem hallgattuk meg s nem léptünk fel érdekükben – mert nem törődtünk velük – kellő tekintéllyel és elhatározással.

A misszió, már 1804-ben oláhval helyettesítette sokhelyt a magyart. Nem ismerjük ugyan konkrétan a dolgot, de igen jellemző, hogy a magyar nyelv s pap írtása, gúnyolása buzgalommá fajulva, az egyik prefektus, Arduini, olyan rendeletet volt kénytelen kibocsátani papjaihoz a 30-as években, melyben ez áll: »A szent engedelmesség erejével megtiltjuk mindazon nyelvek gúnyolását, melyekre a misszió területén szükség van; aki pedig oltártestvérét gúnyolja és bosszantja, nemcsak megrovást érdemel, hanem azt is, hogy Moldvából kiűzessék. Valamely nyelvnek kiválóbb használatát az illető nép nagyobb lelki szükséglete indokolja. Kötelességünk a kisdedeknek a lelki kenyérből nyujtani és pedig akkép, amint nekik jobban megfelel és üdvösségükre válik. És valamint esztelenül jár el, aki franciául akarna predikálni azoknak, akik csak németül, vagy szlávul tudnak, éppen így áll a dolog minden más esetben, jelesül az adott esetben, midőn a missziónáriusok a hitből oláh nyelvű oktatást akarnak adni annak a népnek, mely csak magyarul tud.« (Auner 122: 64. és 74. o.). Igy sem szűnt meg azonban az ellenségeskedés, aminek bizonyságára olvassuk Jerneyt, aki azt is leírta, hogy milyen nagy felzúdulást és visszahatást keltett, amikor az egyik prefektus, Paroni, 1825-ben több magyar papot hívott be Moldvába, lelkiismeretesen és becsületesen engedve hívei lelki szükségletének (41:. 110–2. o.):

Ne mondja senki, hogy a' világszerte megvetett izrael fiának, miután saját nyelven dicsérheti istenét, rosszabban áll dolga a' moldvai magyarénál. Olly ismert, olly régi nóta ez a' magyarhaza előtt, hogy többszöri emlegetésre csak bosszankodást szül, azért tanácsosb füleinket bedugva tőle elfordulni. A' történettudomány igényli azonban némi eseményeknek hű följegyzését, hogy a késő maradék ismerhesse, minő kinos phasisokon ment keresztül a' haldokló magyarság Moldvában:

Húsz év előtt Paroni nevü püspök kezébe jutott a' missio' kormánya. A vallás érdekének ez épenugy tisztakeblü hőse mint jeles férfiu csudálkozva látá Moldvába jöttekor, hogy távolsem moldován nyájjal, mint a missio Rómát egyre mistificálva informálgatta, hanem valódi magyarokkal legyen dolga, éles elmével fölfogta azt is, hogy ezek nyelvének épségben tartása szoros kapcsolatban álljon a' catholicismussal, sőt fölvirágzásának egyedül az legyen föltétele: mellyet természetesen magyar papok' segedelme nélkül eszközölni teljes lehetetlenség. Mit mivel a' lelkes főpásztor? Erdélybe utazik, hol a' conventualis szerzetbeli minorita atyák magyar provinciájával olly szerződést köt, minélfogva évenkint fizetendő bizonyos öszvegért hat szerzetest tartozzék a' Provincia Moldvába állandóul szolgáltatni, a' rögtön behozott négy pátert czélszerü parochiákba iktatván... Paroni Rómába kénytelenitetett visszatérni: ez által megfordultak a' körülmények is. Már utódja nem fizeté a' pénzöszveget. Magyar minoriták a' behelyhezetteken kivül nem kérettek. Magni praefectus idejében a' fondorkodások tetőpontra hágása olly kitörést szült, melly kicsiben mult, hogy a' missiora érzékeny kárt és maradandó homályfoltot nem hozott. Elfojtaték a' láng közbejött Ardoini püspök által. Ezután következett Sardi szinte czimzetes püspök. Ennek kétévi ittléte óta nagy sikerü müködések tétetnek és pedig lárma nélkül, mert hiszen ki is szólna vagy szegülne ellene, miután a' modort nem helyeslő némi két magyar pap majd a' martirság koronája alatt rogyott össze. Nehányakat elsorolok a' gyászos procedurából, a) A' mult év- tavaszától fogva több helyen, különösen Szabófalván, hol azelőtt mindig magyarul énekeltek 's imádkoztak, egyedül oláh ájtatossági szertartás parancsoltatott, b) Gorzafalván, a' magyar parochiabéli lelkész mult év' végével meghalálozván, helyére olasz missionarius rendelteték, a' magyar ájtatosságok pedig hasonlóul eltiltattak, c) Bákóban, úgy szeretvidéki több magyar helységekben, hol a' kántorok eddigelő csupán magyarul dicsőiték a' mindenhatót, oláhval fölváltani rendeltetett az isteni tisztelet, d) Némelly helyeken, mint Huszban, Kalugyerban, és Szabófalván a' kántorok által a' gyermekek irás és olvasásra oktattattak. Legutóbbi erős rendelet következtében egyedül oláh nyelvre szoritaték a' tanitás. e) Ez év kezdetével Bohotinban, birtokossáról Radukaninak is nevezett pruthmelléki faluban uj parochia állítatván, lelkészül Stephano nevü jasszii olasz missionarius rendeltetett, ki magyarul a' többiekkel együtt semmit sem tud. f) Ugyancsak ez év beálltával Bákó ezelőtt Kalugyer félegyháza parocihává emeltetvén, ide is magyarul, de még oláhul sem tudó fiatal missionarius Amantini nevü püspöki titoknak jelöltetett ki. Az elsorolt rendszer közöl a' két utóbbi tény az, mellynek tökélletes befejezése a' moldvai magyarság' végveszélyének rémdalát elhuhogja. Mert ha egyszer mindenütt olasz papok foglalnak helyet, mint tervezve 's erősen

határozva van, meg lesz nyerve a' kárhozatos diadal; pedig menynyire közel álljon már ahhoz a' missio, következő statisticai számvételből vont combinatio könnyen meggyőz bennünket. Jelennen magyar provinciabeli minorita létez itt összesen 5; ezek közül csak 4-et lehet magyarnak mondani: de ezeknek is ketteje már elöregedett beteges egyén, maholnap sirba szálló. Már ha a' két, föltéve leglelkesb magyar pap, Mathusalem korát élné is, kettő, tizennyolc idegen ellenében addig meddig ugyan több semminél, de végre mégis csak elenyészik, és akkor ütött a magyarság végórája.

Románia megalakulása óta, így alakult a moldvai egyház utolsó évtizedének története.

A nacionalizmusban nagyot fejlődő románoknak bántotta az önérzetét, hogy a katholikus papok misszionáriusoknak nevezik magukat közöttük, akik pedig keresztyének és nem pogányok. Nekünk, egy nagy katholikus, apostoli ország fiainak, eszünkbe se jutott, hogy nem éppen a legillendőbb, ha népünk egy részével misszionáriusok foglalkoznak, akik a vad népek között szoktak általában munkálkodni. A román Melchisedec püspök tiltakozott ez ellen. (Schmidt 70). Róma engedett: a romániai katholikusokat kivette a Propaganda de Fide gondoskodásából s önálló romániai katholikus egyházat szervezett. Dolga könnyen ment, az uralkodónak meghívott német herceg, Hohenzollern-Sigmaringen Károly, katholikus volt. 1881-ben Bukarestben egyszerre érsekség s Jászvásárban püspökség keletkezett s mindkét helyen papnevelde. Jól üthetett volna ez ki ránk egy olyan országban, ahol a katholikusok csaknem teljesen magyarok, de nem így lett.

Hogy áll ma, vagy hogy állt az újabb háborúzások megkezdése előtt a katholicizmus Romániában? Az újdonsült bukaresti érsekség kiterjeszkedett az összes romániai katholikus szervezetekre, az ősi erdélyi magyar püspökségre is. A bukovinai katholikusokat a jászvásári püspökség kebelezte be, élén egy szabófalvi csángóból nevelt románnal, Robu Mihállyal, akinek az apját még Rabnak hívták, anyja egy szót sem tudott ro-

mánul, maga magyarul gyengén tud, de sohasem beszél. (Domonkos 195: 181. o.).

Mikor Domonkos Pál Péter Moldvát 1930-ban bejárta, két magyarul tudó papot talált; a becsületes öreg német Neumannt, akit plébániájából eltávolítottak és a csángó származású Ferenț-et, akit, magyarul már nem beszélő magyarok közé helyeztek. (Ezt a módszert; sokszor alkalmazták.) A forrófalvi pap megtiltotta a magyar szót s megátkozta azokat, akik guzsalyasba s kalákákba gyűltek s ott magyarul beszélgettek, énekeltek. A halauceşti ferences »Serafica« nyomda román könyveket nyomtatott, melyek románra fordított magyar énekeket tartalmaztak s román imádságokat, a magyar énekes könyv, a híres Kájoni-féle Cantionale végső kiszorítására. S egy csángó származású, magyarul már nem tudó fiatal pap, Ioan Mărtinaş (csak nem a már idézett Mártinás (Mártonos) Antal fia?), úgy nyilatkozott neki a moldvai magyarokról, hogy: »nagyon kevesen vannak és úgy gondolom, hogy az itt élő magyar papok magyarosíthatták el őket.« (195: 115., 177., 155., 110., 111., 164., 157. o.),

Félve közelítünk moldvai népünkhöz, hogy hagytak-e még benne magyar lelket a felette zajló ördögi machinációk? Mert ha tudtuk is, hogy erőszakosan nem lehet megölni, kiirtani a lelket, számítanunk kell arra, hogy egy nemzeti kultúrájától érintetlen néprészt az erőszakos lélekvásár eltántoríthat, megkaparinthat, Sokhelyt fészkelte be magát – különösen a szórványokban – végkép a román nyelv a moldvai magyarok közé az elmult században.

A románok nem hajlandók áttérni katholikusnak, már Kantemir vajda azt írta 1716-ban, hogy: »egy vallástól sem iszonyodnak annyira, mint a pápistától« (6: 310. o.) s nemzeti tudatosodásuk a világháború után éppen az orthodoxismus jegyében folyt le – ellenben az elrománosodott magyarokat nagyon sok esetben az orthodoxizmusba kényszerítették. Különös az eddigiek után, de így van s azt már Ko-

pácsy primás is megmondta a missziónak (Auner 122: 75. o.), hogy a katholicizmus léte szorosan összefügg Romániában a magyar nyelvvel. A románok minden románt, a görög katholikusokat is, az orthodoxizmusban akarnak egyesíteni s ez a csángókkal is meg fog történni, ha elveszítik magyarságukat s románokká lesznek.

Moldvai népünk – különösen, ahol egy tömbben élt – nyelvét, magyarságát s katholicizmusát a mult században is erős akarattal őrizte. Magukból való kántoraik, akiket ők diákoknak, gyákoknak neveznek és akik valami előénekes félek s írástudó emberek, az idegen papok ellenében is őrizgették a magyar énekekben a magyarságot. Egy-egy románosító törekvés ellen nem egyszer felzúdúltak a csángók. A nagyobbfokú románosítás kezdetekor, a XIX. század elején Szabófalva környékén nagy elégedetlenség tört ki. A szabófalviak a már említett Bocskor Istvánt akarták papjukul, másutt is magyar papokért követelőztek, a tamásfalvi olasz plébánossal olyan rosszul bántak, hogy az »purgatorium missionariumnak« nevezte működési helyét. 1815-ben az osztrák császárhoz, királyunkhoz folyamodtak elkeseredve magyar papért. Erre a kérvényre jelentette az osztrák (és magyar) konzul, Raab, hogy a moldvai magyaroknak »egyáltalán semmi szükségük sincsen a magyarra.« (Auner 122: 64. és 69. o.) A kérvényező reménység elő-előbújt még később is belőlük. Jerney írja pl. a szabófalviakról, hogy a negyvenes években folyamodványt küldtek Mártonffy erdélyi püspökhöz, hogy az őket oláhosodni kényszerítő pap helyett magyarul tudó lelkészt küldjön nekik. A kérvényről tudomást szerzett a misszió előljárósága s »fölsőbbség elleni bűn« miatt »volt dolga a deres-kalodabot és korbácsnak. Néhányan rabságot is szenvedtek.«, (41). Később a tatrosvidékiek is írtak kérvényt magához a pápához, két magyar pap érdekében, 1860-ban pedig Magyarország hercegprimásához fordultak a gorzafalviak, plébánosuk, Funták Kozma nálukmaradhatásáért: »óh, hányan és hányan sírva jó lelki szegények mon-

gyák, óh isten agy moldvai szegény magyarnak” magyar papot, oláhnak oláh papot« (Kovács 54: 77–9. o.).

Ha mind ritkábban is, még a legutóbbi időkben is jelt adtak a csángók magyar pap utáni vágyukról, egy-két levél, kérvény formájában. Domokosnak, pl. 1930 körül levelet írtak két csángó fiú tanítattása érdekében s e levél nyilvánvalóan bizonyítja, hogy az idegen érdekű, idegen vezetésű moldvai katholikus egyház munkája alatt is él még a ragaszkodás a csángókban a magyar nyelvű katholicizmushoz, hiszen Domokos ezelőtt 10 évvel még majd minden faluban megtalálta a Kájoni-féle énekeskönyvet s egy öreg diák a benne »kotta nélkül található énekeket, melyeket mi már nem tudunk«, megtanította neki, egy másik öreg ember pedig a Mátyás királyról szóló összes mondákat tudta. (195: 184–5. o.):

Vagyon két csángó ügyes fiaink, egyik az én saját gyermekem második közél való nemzecség egy egy tizen két évessek s már el végezték a négy osztályt az első iskolába; és kiváncsijak meni magasab iskolában papi vagy tanito iskolában; Iássiban és Bukurestben is vaggyon papi szeminar de mar jol tudjuk hogy ha a mü fiaink tanulnak papságot a regátban el fogjak felejteni az édes mgyar nyelvünk szolását, mert ugy történt minden csángó fiuval kik ott papok lettek. A Iassi Püspökünk csak tiszta csángo fiu de nem ért magyarul semmit de nagyon gyülöli és tilcsa beszelni vagy enekelni a templomokban a magyar nyelvet. Ennek okáért kiváncsijak vagyunk hogy uraságának segedelmével ez a két szegény Csángo fiu fennebb emlitetek legyenek el fagadva egy iskolában erdélyben Papi vagy tanitoi és kantori Iskolában a hol urasága el isméri hogy job lenne, Nagyon hidjük hogy valamikor ez a két csángó fiu iskala vegezete utan meg térnének a Csángo nép közi a hol a magyar nyelvnek szollása nagyon nagyon el van hervadva tanitanák es hirdetnék a Csángo nép köszt mindent csak tiszta magyarul és akkor el hinnök hogy az elhervadat magyar nyelvnek szalása a Csángo nép köszt még felpillana.

Nem mondhatunk már újat a leírt eredmény után, de a teljesség kedvéért elősoroljuk, mikép állt a magyar papok ügye Moldvában a mult században: a csíksomlyói ferencesek megpróbálták még 1806-ban a jogukat érvényesíteni régi bákói kolostorukra, de ered-

ménytelenül. Bocskor István agitációjának meglett az az eredménye, hogy a század elején két magyar ferences kerülhetett Moldvába. Az 1815-iki császárhoz intézett kérvényre – nem adva hitelt Raab konzul szavának – egy Dénes Imre nevű papot küldtek Jászvásárba, ahol az iskolát is nyitott és a vallástant magyarul tanította. Paroni prefektus 1825-ben 6 magyar ferencesre kötött szerződést – amint már tudjuk – s ennek következtében ha nagy veszekedések és súrlódások között is, 48-ig állandóan volt 5–6 magyar pap Moldvában. Ennek is vége lett azonban, bár Kopácsy primás igen erélyesen lépett fel a magyar érdekekért. 48 után csak Petrás Ince képviselte már a magyarokat, mellette csak egy-két magyar pap működött a 80-as évekig, a jászvásári püspökség megalakulásáig. (Auner 122: 66–76. o.).

A Bach-korszakban meglepően élénken ébredt fel az érdeklődés a Kárpátokon kívüli magyarok iránt. Az elnyomottakban megnőtt a segítés, a gondoskodás vágya a hasonló sorsúak iránt – s ez ismert lelki tünet. A protestánsok nagy áldozatokat hoztak és szép eredményeket értek el a Dunafejedelemségekbe ment magyarok között. A katholikusok is megalapították 1861-ben a Szent László Társaságot, mely a külföldi katholikus magyarok gondozását tűzte ki egyik főcéljául. Ennek a társaságnak a működéséről nem tudunk sokat. Talán egyházi lapokból, szétszórt cikkekből lehetne róla tájékozódni. (Egy-kettőre akadtam is, melyben egy-egy romániai iskola, templom, pap anyagi támogatásáról volt szó.) Tudtommal most készül egy disszertáció róla s ezt nagy érdeklődéssel várja az ember, mert tájékoztatásul a Társaság mai vezetőjétől csak egy 24 lapos kis füzetecskét kap (»A Szent László Társulat ismertetése« Bp., 1934. kiadja: Krywald Ottó), melyben nem sok áll: »Soha el nem évülő érdeme a társulatnak, hogy Bukovinában és Romániában nem hagyta a magyar katolikusokat a részvétlenség tengerébe merülni, hanem részükre papokat, tanítókat képeztetett s mindkét helyen a katolikus egyházi és iskolai életet

rendszeresen megszervezte.« (3. o.) Moldvában azonban – jól ismert okokból – nem nagyon mondhatja el ezt magáról s csak néhány sorban szól is a moldvai magyarokról a tájékoztató füzet: »egyetlen magyar papjuk sincs.« (6. o.). Megpróbált ugyan Moldvában is valami eredményt elérni a Társulat. A Veszely–Imets–Kovács-féle papi társaság az ő megbízásából utazta be 1868-ban Moldvát (54). Hatalmas tervekkel jöttek vissza onnan a papok, melyekből azonban semmit sem lehetett megvalósítani. Egyikük, Imets Fülöp, meglepő ötletet vetett fel. A kath. pap inkább az akkor magyar szóval és magyar pappal nagy sikereket elért református misszióban látta a moldvai magyarság megtartóját (54: 137–9. o.):

Sokkal közvetlenebb tényező gyanánt tűnik fel csángóink ügyében a moldvai első ref. magyar misszió.

Czelder /a Romániában működő ref. misszionárius/ maga érdekes vallomásokat tesz a csángók irányábani szándékaira nézve. „Az én csekélységemnek – írja Czelder – azon munkakör jutott, hogy az itt elszórt református magyarok vallási ügyével, mennyire a körülmények engedik, nemzeti érdekeinket is egybekapcsolhatnám. 1861 óta a magyar kath. klérus tisztelt főnökeihez a vallási és nemzeti pusztulás szélén álló csángó magyarok ügyében írt levelezésem sikertelen maradt. Több jeles hazámfiával értekeztem ez ügyről, de nem láttam célravezetőnek még, hogy ezen írni és olvasni nem tudó testvéreinket tömegestől vallásilag áttérítsem s így a megmaradásukérti felelősséget magunkra és magamra vonjam... Ha a mostani esztergomi érsek gondoskodása, ki nem a mult év (1667) sept. havában fölkarolásukat, mint mondá Rómával egyetértve, megigérni elég hazafias volt, elmarad: néhány évtized s csak emléke marad annak, hogy Moldva hajdan egészen magyarok által lakott föld és ország volt; s e már ma csak töredék magyarság elpusztulásáért, melyet hét esztendő alatt a mi szegény prot. magyar misszionk meg nem menthetett s egészében meg nem menthet, a magyarországi róm. kath. klérus felelős a magyar nemzet történelmi itélőszéke előtt”. – Czelder tehát ámbár nem tartja még célszerűnek a csángókat tömegesen áttéríteni, mégis kitünteti szándékát és törekvéseit irányukban. Különben a pedum positiót a csángóknál is már megtette a szászkúti községben... Czeldernek sikerült itten ref. hitközséget szervezni s egyháza számára az új földesúrtól 25 holdnyi földet nyerni. E község a csángóság délszaki előőrsét képezi, honnan igen könnyű és természetes volna észak felé a gyarapodás...

Szemmel tarthatja innen a Tatros melléki magyarokat; megjegyzendő pedig, hogy éppen e tatrosi vonal leginkább az, melyet Moldvába szállongó vérrokonaink követni szoktak. Kirándulásokat tehetni innen Foksány, Domnesti, Ázsud, Baratest és Bákó felé, mint amiképen Cz. e helyeket látogatta is, mindenütt magyarul hirdetvén az evangéliumot s a ref. missziónak gyökérszálakat eresztvén... Cz. csak alkalomra vár, amikor csángóinknál célszerűbben fölléphessék, kik között az utat oly formán is egyengeti, hogy köztök reverendában jár s pénzt hágy... Annyit ismételhetek, hogy a ref. misszió Moldvában is úgy vallási, mint fontos nemzetiségi hivatását fel látszik fogni...

Az az elgondolás, melyet Imets a Czelderéként, de a magáéként is leírt s mely azóta is sokakat foglalkoztatott, ha dacosabb s keserűbb formában is, még mindig ugyanaz az elv, törekvés, melyet már Bandinus hangoztatott: magyar papok kellenek moldvai magyar népünknek, hogy magyarnak maradhasson.

c. Mindazt, ami a moldvai magyarsággal az újkorban, elolóhosodásán és idegen egyházi irányításán kívül történt, röviden összegezhetjük. Irtuk már, hogy az újkorban csak a falvakban maradt meg, a városokban elasszimilálódott. Tekintélyes része a legújabb időkig a részes birtokosságban élt s ez Moldva legjobb, legtermékenyebb helyein viszonylagos jólétet biztosított neki. A századokon át Moldvába vándorló székelységnek azonban, mely állandóan duzzasztotta, növelte, csak jobbágyság s szegénység jutott.

A paraszti sorsban eseménytelenül és nyugalomban élt a moldvai magyarság. Lassan és fokozatosan gyarapodott, terjeszkedett. Lükő különböző forrásokból 488 helységet szedett össze, melyekben a katholikusoknak nyoma található. Egykori, vagy még most is meglévő magyar népséget legalább 400 helység őrizhet a 488-ból. Terjedelmes volna mindezeket felsorolni, a nevezetesebbek megtalálhatók a 6. sz. térképen, melyen a még magyarul beszélő falvak nevei mind fel vannak tüntetve. Moldvai népünk viszonylagos jólétével és a nagy oláhosodás ellenére is a románoktól való különállásával magyarázható, hogy az 1907-iki román parasztlázadás-

ban nem vett részt. Csak egy mozgolódásáról ad hírt Jerney: 1830-ban, mikor a Moldvát megszálló oroszok moldvai helyőrséget akartak szervezni, a szabófalviak vezetésével ellenálltak a csángók. Nem volt, aki felvilágosította volna őket, akik a »német császár és magyar király« felmutatott parancsa nélkül nem voltak hajlandók katonának állni s egy több ember életét követelő csetepatéban, melyet »magyar revolutiónak« neveztek el Moldvában, haszontalanul véreztek a szabófalviak.

Ebben a »magyar revolúcióban« is megmutatkozott, hogy mit jelent, ha nincsenek egy népnek a maga soraiból származott vezetői. Jól tudják ezt a románok, akik már régen kivetették a hálójukat a moldvai magyarságra. Semmiféle politikai szervezkedést nem engedtek meg közöttük, a világháború után sem, mikor egy országban éltek az erdélyi magyarsággal s félve vigyáztak, hogy minden értelmiségivé nevelődő tagja, főként papja, románabb legyen a románnál. Valljuk meg, ügyesen csinálták: maguknál csak románként hagyták és hagyják élni az ősfoglaló magyarokat, nálunk pedig minden elasszimilálódó román jogán, aki engedett ama nép vonzó erejének, mely őt az idők folyamán maga közé fogadta, a magyar »erőszakosság és barbárság« ellen gyűjtötték az adatokat s tápálták Erdélyre az igényüket. Vagy csak a mi elszakadásunk a népünktől volt nagyobb, mint a románok ügyessége?

2. Külön meg kell emlékeznünk a derék bukovinai székelyekről, akiknek másfélszázados bukovinai életük legnagyobb tette és példája: a nagyarányú egészséges szaporodás. Ez szabta meg a sorsukat, mely osztrák fennhatóság alatt nagyobbára magyar papok és tanítók vezetésével s a Szent László Társaság támogatásával magyarságukat illetőleg összehasonlíthatatlanul könynyebb volt, mint a moldvaiaké. Nem is lehet az oláhosodásnak a legkisebb mértékéről sem beszélni velük kapcsolatban, a csángó név sem illik rájuk, ha azon a »magyartalanodót« is értjük.

Öt falujuk kialakulásáról már szóltunk. A jobbágyfelszabadítás előtti sorsukat Jancsó Elemér írta le, elmondva azt is, hogyan lett a legszélsőbb Józseffalvából feliben oláh lakosságú község (223 : 47. o.)

A kivándoroltak helyzete a 48 előtti időkben se jobb, se rosszabb nem volt, mint az osztrák birodalom többi jobbágyainak sorsa. Azok, akik nagybirtokok közelében éltek, sokkal rosszabb helyzetben voltak, mint szegény, de önálló életet élő társaik. Földesuraik rabló és gonosz bánásmódja még ma is él a nép emlékezetében. Józseffalván sokat beszélnek azokról a kényszermunkákról, amiket annak idején törvényesen, vagy törvénytelenül földesuraik rájuk kényszerítettek. Különösen a tiszttartók kegyetlenkedései lázították fel nem egy ízben a békés és türelmes józseffalvaiakat. Elkeseredésük a mult század első negyedében érte el tetőpontját és néhány évtizedes telepes élet után nagy részük titokban, éjnek idején szökött vissza Moldvába, hogy földesuraik zsarnokságától megszabaduljanak. A kimenekült családok helyébe a falu egykori urai románokat hoztak. Így lett a mult század első negyedében az azelőtt tiszta magyar községből egyelőre magyar többségű, de vegyes lakosságú falu. A jobbágyfelszabadítás ezeknek a visszaéléseknek nagy részét megszüntette és lényegesen javított a bukovinai magyarok helyzetén. Pár évtized alatt erős és jómódú kisgazda-réteg alakult ki mind az öt magyar faluban. E falvak gazdasági virágzását még jobban elősegítette a tartomány fővárosának, Csernovitznak növekvő kereskedelme és ipara. E fejlődést csupán az 1866. évi járványok és az azt követő éhínség szakította rövid időre meg, de a lakosság gyors szaporodása e súlyos veszteséget is hamarosan kipótolta.

A mult század második felében a szaporaság következtében előállott nagy szegénységről s a züllesztő messzi munkakeresésről ezt írta az istensegítsi születésűi László Mihály (60: 163–4. o.):

...Nem csoda, ha a föld kevés lévén, a szegénység minden faluban nagy mértékben növekszik; ház házra épül, új és új családok keletkeznek, s míg mi itthon a magyar faj szaporátlanságáról panaszkodunk, addig a bukovinai csángóknál oly nagy a szaporaság, hogy egy-egy családnál gyakori a 10–15 gyermek, a hat, 8–12 gyermek pedig föl se tűnik. Egy ilyen család háromöt holdból nem élhet, s a kis vagyon fölosztásával csak a koldusbot jár minden erőmegfeszítés mellett is. A túlszaporaság következtében az amúgy is apró birtokok úgy szétdaraboltattak, hogy a csángók legnagyobb része – kevés kivétellel – Moldvában és Oláhország más részeiben s Bessarábiában kénytelen tölteni a

munkaidőt, hogy a mindennapi kenyeret megszerezhesse. Munkaerejükről egész Moldvában híresek, s nem egy oláh bojár mondta, hogy ha a magyarság nem volna: a szárán veszhetne minden gabonája, mert a saját népe nem tud, de meg nem is szeret dolgozni. A bojárok megbizottjai már kora tavasszal összetoborozzák a munkaerőket; a férfiak, legények, leányok, sőt még a nagyobb gyermekek is hónapokon keresztül távolvannak, s ilyenkor csak öregeket, asszonyokat és gyermekeket láthatni egy-két faluban... /Moldvában/ évről évre több marad vissza a bojárok gazdaságában, kik jó hasznukat veszik s rajta vannak, hogy mielőbb levetkezzék magyar jellegüket...

A folyton növekvő népfelesleget a századfordulón a magyarországi visszatelepítések csapolták le (még szólunk ezekről). A dús szaporaságú népnek azonban így is szűkültek a falui s az új magyarországi telepes helyei, S az egykori kivándorlók és visszatelepítettek újabb kivándorlásokban, ezúttal szétszóródásokban próbálták megoldani a nagy szaporodással előállott problémáikat (Oberding 227: 203–4. o.):

A bukovinai magyarság magyarországi visszatelepedési mozgalma mellett egy Amerikába irányuló kivándorlási mozgalom is megindult. Az amerikai kivándorlás 1905-ben vette kezdetét. Különös és érdekes körülmény indította meg: az osztrák csendőrség Istensegitsen nagyobbarányú lócsempészetnek jött a nyomára. A leleplezett csempészek az igazságszolgáltatás elől Kanadába menekültek, ahol rövidesen telepes-birtokhoz jutottak és így biztos révbe kerültek. Kanadában a telepes-birtokok nagysága 80 hektárt tett ki, aminek híre Kanada felé terelte a Magyarországra visszatelepülni készülők egyrészének a figyelmét. 1906. év tavaszán 87 család indult a tengerentúli új hazába. Az ezt követő években kitűnő termés volt Kanadában, úgy, hogy a kitelepültek csak a legjobbat írhatták sorsukról. Minthogy pedig a magyarországi visszatelepítés már nagyon vontatottan ment, 1909-ben ismét 78 család és 44 családfő (családja hátrahagyásával) kelt útra Kanada felé. A bukovinai magyarok Punnichy és Hapkins farmertelepeken, valamint a korábbi keletkezésű Eszterháza, Székelyföld és Máriavölgy nevű magyar telepeken kerestek otthont. A korábbi évek jótermése után nemsokára azonban rossz év következett. A korán beállt fagy teljesen tönkretette a termést. A telepesek egy része, hitelezői szorongatására kénytelen volt ingóságait értékesíteni és földje hátrahagyásával a közeli városokban: Hamiltonban és Reginában keresni menedéket. Itt is szerencséjük volt. A városi építkezéseknél, melyek éppen ezidőben vettek lendületet, könnyen kaptak munkát, sőt Reginában

olcsó házhelyhez és építési segélyhez juttatta őket a város. A nehéz mezei munkát most sokkal kényelmesebb élettel cserélhették fel s a jövedelem is biztosabb volt. Ez az új életlehetőség híre ismét sok bukovinai magyart vonzott Kanadába. A világháború kitöréséig szinte állandósult a kanadai kivándorlás.

A világháború után Délamerikába irányult kivándorlási áramlat: 1924. évben Sztrigyszentgyörgyről öt család kelt át az óceánon Brazilia felé és ott Sao Paulotól 800 km-re, az őserdő közepén megalapítja Boldogasszonyfalvát, mely 1933-ban már 32 magyar családot számlál. Később megcsökken a telep lélekszáma s 1938-ban már csak 20 család él ott, amely közül öt család bukovinai származású. Az öt csángó család lélekszáma ma 28 fő.

A sztrigyszentgyörgyi amerikai kivándorlás nem volt elszigetelt jelenség. A főhatalmi változás után kisebb arányú népmozgalom észlelhető a hunyadmegyei telepes-községek csaknem mindegyikében. Így pl. a dévai csángó-telepről 3 család 14 személlyel Északamerikába vándorolt ki, 19 család pedig 62 személlyel Magyarországra költözött át. Belföldön Bihardiószegre telepedett át öt család. 11 család pedig szétszéledt az ország különböző területére. Többen telepedtek át e községekből a zsilvölgyi bányavidékre is.

A bukovinai törzslakosság szintén újabb terjeszkedést mutatott a háború utáni időszakban. Józseffalva mellett Kis-Józseffalva néven alakult új község 245 lakossal, Istensegitsről pedig a szomszédos Satu-Mare nevü román községbe telepedett át 200 lélek.

Így kénytelen fogyasztani magát az a kis bukovinai magyar népcsoport, melynek minden vágya az, feledve az okokat, melyek az országból kiűzték, hogy Magyarországra költözhessék s együttmaradva, magyarok között élhessen.

3. a. Az itthoni bajok következtében az újabbkori főleg Oláhország felé kivándorló magyarok kinti sorsát elsősorban talán a keresletük szabta meg. Ha e szerint korokat akarnánk megállapítani a kivándorlók sorsában, hármas beosztást csinálhatnánk. Az első a mult század nyolcvanas éveiig tartana, ameddig általában hírneve s becsülete volt a magyar cselédeknek, munkásoknak, iparosoknak, értelmiségieknek. A gazdagabb házakban csak magyar cselédeket alkalmaztak, mert ismerték tisztaságukat. A munkások, főleg az iparosok, meghálálhatatlan szolgálatot tettek az épülő Romániá-

nak: rájuk gyárak épülhettek s egyes iparágakra, melyeket eleinte szinte kizárólag csak magyarok űztek, megtanították a náluk inaskodó román fiatalságot. Az értelmiségiek, különösen az orvosok, mérnökök, gazdatisztek, akiknek száma különösen a 48-as emigráltakból gyarapodott még – szintén fontos, nélkülözhetetlen szükségleteket elégítettek ki. Mégis, hogy általában olyan kiválóan ment volna ekkor a kivándorolt magyarok sorsa, vagy éppen csábítani, »csengő aranyakról« s gondtalan életről, boldogságról álmodtatni lett volna képes az itthonmaradtakat, – ennek a forrásokban nem találtam nyomát. Válogatás nélkül írtam ki Koós Ferenc bukaresti ref. papnak azokról az értelmiségi magyarokról írt emlékezéseit, akik az ő idejében, az 50-es és 60-as években éltek Bukarestben (75: II: 370–1., 382–3. o.):

P. Szathmáry Károly festő és fényképész hazánkfia 1840-ben a borszéki fürdőn ismerkedett meg Bibesco vódával s ennek rábeszélésére vándorolt ki Bukarestbe és ott köztiszteletben élt a 80-as évekig... A Duna-fejedelemségek uniója után Kuza vóda „Udvari festész és fényképész" címmel tisztelte meg, ami még inkább emelte a románok előtt szép hírnevét.

Dr. Lukács Farkas szilágymegyei hazánkfia Bukarestben a Pantileimon gazdasági intézetben mint tanár volt alkalmazva... Népes családja volt, de gyermekei már nem magyarok.

Kézdi-vásárhelyi dr. Mózes Károly Plojesten szolgált mint megyei orvos... Két igen szép leánya volt: az egyik, Kleopátra, Lahovary nevű román ügyvédhez ment férjhez, a másik, Constancza, hajadon korában halt el. Életemben ritkán láttam szebb lányt; de éppen ritka szépségének lett áldozata.

Dr. Hamar orvos – a románok Homoriut csináltak belőle – háromszéki székely fiú volt. Román neje volt, gyermeke csak egy fiú maradott, de aki egy szót sem tudott magyarul.

Szentkuty fényképész a 60-as években jött le Budapestről Bukarestbe nejével; de nem boldogulhatván üzletével, alig félév mulva visszatért hazánk fővárosába.

Kolozsvári Dani Szászvárosról jött volt át Filipescu Jordachi nagybirtokoshoz gazdatisztnek... Nem maradt Bukarestben.

Alvinczi Fejér I. szintén gazdatiszt, szerencsepróbára jött ki ő is. Minden áron az Olt folyót akarta Szlatinától a Dunáig hajózhatóvá tenni; tett is némi kisérletet, de pártfogás hiányában abbahagyta s visszatért hazánkba.

Móni György szintén erdélyrészi férfiú, szintén fényes tervekkel jött ki Romániába s végre is nyelv- és szépírás-tanítással tengette életét.

Kese szászvárosi volt ügyvéd, egy rakás új csizmát hozott volt ki Bukarestbe; Innen Galaczba akart menni, de Foksány és Braila között kirabolták és meggyilkolták.

A kivándorlók sorsában az általános, feltünő roszszabbodás – a második korszak – akkor következett be, amikor a román nacionalizmus valamiféle »Románia a románoké« jelszóval igyekezett megtisztítani a munkahelyeket az idegenektől s amikor – itthoni antiszociális viszonyaink miatt – nemhogy csökkent volna ennek következtében a kivándorlás, hanem folyton nőtt. Ennek a változásnak a pontos idejét meghatározni persze nem lehet. Galacon és Brailában már 1868-ban annyi volt a székely kikötőmunkás, Imets szerint, hogy »rengett bele a Duna partja« (54: 124–5. o.). Hintz meg azt állította 1876-ban, hogy Bukarest utcáin annyi a németeknél, zsidóknál, bojároknál szolgáló székely cselédlány, hogy az ember – Brassóban, vagy Segesváron képzeli magát (59: 41. o.). Tornyai a 80-as évek közepétől számítja a fordulatot. Addig »húsz frankos aranyakkal« mulattak, hallomása szerint, a magyarok, attól kezdve »illemtiltotta, leírhatatlan jelzőkkel illetett, csak vérszemekkel nézett, gyűlölt, megvetett; minden jogoktól megfosztott páriák« lettek. Hazájukat elhagyva, Ploiestiben gyülekeztek össze s innen szóródtak szét Románia minden zugába, városaiba, falvaiba, úgy, hogy »alig van Oláhországban olyan rozoga falu – állítja a mult század végén Tornyai –, hol négy-öt, vagy a viszonyok szerint húsz-harminc család ne volna. Azt mondom, amint hazánkban keresztül-kasul boldogulhat az ember a német nyelvvel, úgy Oláhországban a magyar nyelvvel; mert magyar emberrel ott mindenfelé találkozhatik (83).

Ilyen körülmények között mindjobban apadt a tehetősebbek, a szerencsések, a megbecsültek száma, az az anyagilag és szellemileg felsőbb réteg, mely a törzsét, erejét képezte a romániai magyarságnak. Jó néhány

megrendítő tudósítás, leírás számol be arról, hogy züllött le ebben az időben az iparos és a munkás hordárrá, kocsissá, inassá, szolgává s a cselédlány prostituálttá a dunai kikötőkben s a bukaresti rosszhírű városnegyedekben, ahol »furfangos és hitetlen zsidó, aljas déli tüzesvérű görög és olasz, keleti buja természetű ör mény, izgékony és enervált bojár, meg más százféle jövevények kielégíthetlen mohósággal esnek a martaléknak. (Imets 54: 147. o.). És sok pap és kintjárt utazói adott hírt arról a lelki, erkölcsi leromlásról, mely a kivándorlás, a pénzvágy, az olykori szerencse, de a gyakoribb tönkremenés, munkátlanság, lerongyolódás nyomában járt. Elégedjünk meg e röviden leírt ténnyel s ne kívánjunk részletes dokumentumot, mely még nagyobb borzasztóság volna az eddig pedig már jó nagy számban előfordultak mellett is.

A harmadik kora a kivándorló sorsnak a világháború utáni volt. Az előbbi lezüllés mellé ekkor még a kisebbségi állapot járult. Ezt a szolgai, kiszolgáltatott sorsot soha és sehol sem érte meg Románián kívül másutt a magyarság.

b. Egy olyan gyökértelen és jött-ment népségnek, amilyen a kivándorló, legnagyobb veszélye az elszóródás, elnemzetlenedés, lélekcsere. Természetes, hogy ez történt a romániai magyar kivándorlók jórészével is. Régebben egyikük sem tudta ezt kikerülni, hiszen semmi sem volt, ami magyarnak tartotta volna meg őket, amint ezt a mult század eleji kivándorlók eloláhosodásának Ürmösy által összeírt indokaiból kikövetkeztethetjük (36: 97–103. o.):

/Paphiány./ Azon indokok, mellyek a' magyarok eloláhosodásukat szülik, sokak és különbfélék; közülök még is leghatányosabbak vallásuk nem gyakorolhatása, papjuk nem létele következtében... /A legtöbben u. i./ vallásuk elveik ellen hiszik, hogy a' mindentudó lénynek nem minden időben, 's akár hol jelleme a' sziv imáját meg hallgatni, azért pap kell nékik, pap, ha az, oláhkaluger lészen is. Pap nélkül szükölködnek az Oláhhon helységiben lakó magyarok, legkivált pedig a protestáns felekezetnél,

melynek az egész országban csak egy papja lévén, ki csak ritkán teszi meglátogatását...

/Iskolahiány./ Második indok: az elemi oskola hiánya. Mik birnak magasb hatánnyal a' nemzetiség fenntartására mint az elemi oskolák? mellyekben a' nyelv, mint a' földbe vettetett mag, erős gyököt vér; és a' melly nemzedékben sirpartján áll a' nyelv, ott a' nemzetiség ereszkedik méjjébe. Mi az oláhországi magyar oskolákat illeti, csekély, vagy éppen semmi...

/Férjhezmenés oláhokhoz./ Harmadik indok: a' hölgyek férjhez mentek, kik ellévén szaporodva, kétszerte inkább mint a' férfinem, az olához is örömest mennek, csak pártában ne maradjanak; a' férfiak pedig vagy nőtelen maradnak, vagy éppen Erdélyből vesznek nőt, megvetvén a' benn országban neveltetteket...

/Nehéz elválás./ Negyedik indok: az el nem, vagy a' bajos elválhatás, mellynek már számtalan szomoru példái tüntek fel; csak Erdélyből sokat lehet fel számitani házasokat, kik egymást megunva válni vólt akaratok; de az egyházi szigoru törvények gátat hányván, kéntetett egyik fél elhagyni hazáját is, és elbujdosni, hogysem halálra utált ellenféljével élni. Az illyenek pedig, mint szökevények, mint hitszegettek az idegen honban egyszerre elolláhosodnak, vagy azért, hogy a' törvény nyomokba ne akadjon, vagy mivelhogy még férjhez, vagy házasuló szenvedélyek lévén, legyen módjok vagy alkalmok annak kivitelére, mellyet a' kaluger papok örömest visznek véghez.

/Magyar külképviselet hiánya./ Erdély felé való vissza utam alkalmával szemtanuja voltam tiz magyar raboknak, kiknek kutyamódra nyakokon lévén a' láncz,... hozattak Erdélybe; kérdeztem tőllök és kisérőjüktől csinnyuk elkövetésit; ők elbeszélték vétkeket, és nem vétkeket; minden rabajkakról átok jött ki az agentiára /a Magyarországot is képviselő osztrák külképviseletre/, a' hol nem volt egy magyar tiszt is, kivel ügyök mentségéről, bár kettőt szólhattak volna. Itt az ötödik indok a magyar elolláhosodásának... Ha lett volna az agentiánál magyar tiszt, kivel közölhessék mentségeket, nem füzettek vólna láncz szemekben, hogy annál fogva hurczoltassanak ki Bukarestből Erdélyig.

/Az oláhok csufolkodása./ Hatodik indok... az oláh néptől való kicsufoltatásuk. A' magyar nem szereti, és bosszankodik, ha őt más neveti, azért azt nem sokáig türi, hanem vagy szépen, vagy rútul megelőzi. Az oláh csak a' saját felekezete vallását tartván csak is keresztényinek, minden körükben lévő más nemzetek vallásos cselekvényeit és szokásos innepélyit neveti, igy a magyarokét is, annyival inkább, mivel sok helyeken lelki tanitók nélkül szükölködvén, isteni tisztelet, és semmi pap által véghez viendő ceremóniák nem tartattnak. Ez is nyomós indoka a' magyar elolláhosodásának.

Az elolláhosodásnak csakis szervezkedéssel lehetett

némileg útját állni. Ebben szép eredményeket is mutatott fel a mult század második felétől kezdve a kivándorló magyarság. A munkát csak az akadályozta, hogy kétféle állampolgár volt a Romániába szakadt magyar: egy része megmaradt magyar állampolgárnak s útlevéllel és tartózkodási engedéllyel élt Romániában, más része pedig román állampolgárrá s ami ezzel együttjárt, előbb-utóbb menthetetlenül románná lett. (Oberding 230: 42–3. o.):

A nemzeti szervezkedés terén... nagy nehézséget jelentett a Romániában élő magyarság kétféle jogi helyzete. A magyarság egyrésze már román állampolgárként élt, másrésze pedig, mint idegen alattvaló. Az egyházi munka és a társadalmi szervezés főleg a magyar állampolgárokra terjedt ki, míg a román állampolgárságú magyarokkal kevesebb gondoskodás történt. A román állampolgárságú szülők gyermekeit el is tiltották a magyar iskolák látogatásától, úgy hogy azok már román kultúrában nevelkedtek fel. A magyar bevándorlók román állampolgárokká való megnyerése azok asszimilációja érdekében történt, amely céltudatos törekvés már 1860-ban vette kezdetét. 1860-ban a bevándorlott magyarok jogilag az osztrák konzulátus fennhatósága alá tartoztak, s mint privilégizált idegenek élhettek Romániában. Ez évben azonban a belügyminiszter kibocsátott egy rendeletet, hogy minden idegen alattvaló, ha „államának konzulsága alul annak akár bele-, akár nem-egyezésével, a román közösségbe iratja magát s a rendes adót befizeti, fel van jogosítva örök birtokot vásárolni, mint házat, földet..." E kecsegtető lehetőség nagyon sok, főleg magyar iparosembert bírt rá állampolgárságának megváltoztatására, hisz így az állam teljes jogú polgáraivá válhattak, evvel azonban örökre eljegyezték magukat a román nemzettel. A román állampolgárságú magyarság a harmadik nemzedékben már visszavonhatatlanul románná vált. „Nem tudjuk – írja Nagy Sándor*) –, hány román magyarosodott el évszázadok alatt a magyar Erdélyben, de hogy a Regátban egyetlen kiköltözött család sem maradt meg magyarnak a második nemzedéken túl, az bizonyos." Ugyanerről panaszkodott már Koós is emlékirataiban. Mikor elfoglalta a bukaresti egyházat és végig látogatta a magyar családokat, azok gyermekeivel már alig tudott magyarul értekezni. „Ha 1848 után – írja Koós – új kivándorlás nem történt volna, a régiek gyermekei miatt be lehetett volna zárni a bukaresti magyar református templomot."

A magyar állampolgárságúak gondozása, védelme,

*) Jelenlegi bukaresti ref. pap.

összetartása elsősorban a magyar külképviselet kötelessége lett volna. Számtalan a példa előttünk, hogy mit tud tenni egy követség az idegenben élő nemzetbelijei érdekében. A »magyar« külképviseletről már eddig is olvastunk egyet s mást. Az, aki a Habsburg-korunkat szépnek gondolja s fényesnek képzeli el a bécsi urak lábai alatt heverő Magyarországot, tanulmányozza át külképviseletünk történetét. Nem hogy védte volna az külföldön a magyarságot, hanem ott is lenézte, üldözte. Nem javult a helyzet a dualizmus korában sem, sőt tán rosszabbodott, mert az osztrákok között akadhatott legalább egy-két emberbarát, ha magyarbarát nem is, de a monarchia leginkább cseh, szász beamterei között csak szűklelkű, magyarlenézők és -gyűlölők voltak. Az általuk végzett külképviseletről így ír Barabás Endre (93: 447–7. o.):

Az osztrák és magyar követség színhelye Bukarest. Consulátusok pedig Bukaresten kívül több vidéki városban vannak. Ezen állami hivatalok tisztviselőiről azt hinné az ember, mivel egyúttal a magyar államnak is a tisztviselői, hogy a védelmük alá helyezett polgárokkal nemcsak hivatalaikban érintkeznek, hanem a társadalmi életben is s nagyobb műveltségüknél fogva vezetőszerepet vállalnak egyesületeikben; ezáltal súlyt adva védettjeik szemében állásuknak, ébren tartva azokban a nemzeti öntudatot. Sajnos, nem így áll a dolog. Romániában, a consuli hivatalokból kiáradó közönbösséget, sőt talán ellenszenvet is érezve, inkább eltűri a magyarság anyagi megkárosítását, mint hogy esetleg oly hivatalnokokhoz forduljon segítségért, akik a védelmük alá helyezett magyarságot javíthatatlan, züllött népnek nézik.

A marosvásárhelyi Székely Társaság a napokban adott ki egy kis füzetet a Romániai Székelyekről és ebben fel volt panaszolva az is, hogy a romániai követség és konzulátusok tisztviselői között még a kvóta arányának megfelelőleg sincsenek magyarok, sőt dacára, hogy itt a magyarok óriási többségben vannak az osztrákok fölött, alig tud magyarul egy-kettő közülük, azok is írnokok csak. A Budapesti Hirlap vezércikkezett is e körülményről s azonnal megjött a félhivatalos dementi folyó évi február 17-én, hogy a bukaresti követség és consulátus 50 hivatalnoka közül 35 magyar állampolgár, valamint a többi consulátusoknál is nagy számban vannak ilyenek.

Magyar állampolgár!? Istenem, ha ezt úgy érthetnők, mint mikor például a román kormány állítja valamelyik hivatalnokáról, hogy román állampolgár! Hány magyar állampolgár van,

aki nem tud magyarul, de még hozzá nem is akar tudni... Az ötvenes és hatvanas években, midőn csak osztrák konzulátus volt Bukarestben s ennek élén br. Eder Károly volt, a magyar ügyek nagyobb védelemben részesültek, mint ma.

Ez az 50 közül 35 magyar állampolgárra külképviselet nem tudta megakadályozni, hogy a magyar állampolgárságú kivándorlók közül ne váljék egy csomó hontalanná. Erről a dologról így tájékoztatott az újságíró Sebestyén Ede (106: 45–7. o.):

Hogyan lettek hontalanná ezek a szerencsétlenek? Egyrészük úgy, hogy nem ismerte az állampolgárság megszerzéséről és elvesztéséről szóló törvényt és ennélfogva nem is tarthatta meg a rendelkezéseit.

Igaz, azt tudja mindenki, hogy az útlevelet minden esztendőben meg kell újítani; akik azonban nem szándékoznak hazalátogatni, azt hiszik, nem kell az útlevél sem. Azt nem is sejtik, hogy mulasztásuk milyen komoly következménnyel jár...

Sokan azért lesznek hontalanná, mert nem tudnak kétfelé adót fizetni s mivel Románia nem engedheti el az adójukat, a magyar adóval maradnak hátralékban. Mikor a hátralék már négy-öt esztendőről felszaporodott, akkor már nem is merik megkérdezni, hogy mennyi, utóbb aztán egészen lemondanak arról, hogy rendezzék a dolgot. Sokban egészen el is hal a visszajövés vágya. A hontalanok román protektorátus alá kerülnek aztán, gyermekeik román iskolába járnak és a román hadseregben szolgálnak. De állampolgárok nem lesznek soha. A román hadsereg legénységének öt-hat százalékát teszik a honosságukat veszített magyarok gyermekei. Ha a magyar törvényhozás módosítaná a honosságról szóló törvényt, ezt a sok magyar fiút egy tollvonással áttenné a magyar hadseregbe.

A finom jogászi éra azonban valószínűleg leküzdhetetlen jogi nehézségeket látott az állampolgársági törvények népünk érdekében való módosításával kapcsolatban, úgyszintén a bukaresti főkonzul is, akinek Sebestyén szerint joga lett volna, hogy »az adótartozásból az adós anyagi helyzetéhez képest elengedjen« (106: 49. o.). Nem pártfogolva és védve így népünket és tekintélyét semmi hatalmi szerv, a kivándorlás és a román környezet léleksorvasztó hatására nagy számban tünt el a románságban (Oberding 230 : 43–5. o):

A bevándorlók legnagyobb tömegét munkások, napszámosok, házicselédek, az erdélyi magyar élet nincstelenjei képezik, akik

között szép számmal vannak elesett emberek is, kalandorok, szélhámosok és sajnos prostituáltak. A románság ezeken keresztül ismeri meg a magyarságot és lenézi. A magyar gyermek már az iskolában megvetettség és gúny tárgya, amelytől csak úgy tud szabadulni, ha nevében és vallásában elszakad nemzetétől. Ez alacsony értelmiségi szinten álló emberekben pedig sem a nemzeti érzés, sem az egyházhoz való ragaszkodás nem él olyan erősen, hogy gyermekeiket visszatartanák a beolvadástól, különösen akkor nem, ha meg vannak győződve arról, hogy fiaik így jobban boldogulnak. Az ottani magyar iskolákban a magyar gyermekeknek csak elenyészően csekély száma nevelkedett és nevelkedik, az iskolákba járók többsége román kultúrán nő fel, sajnos a legtöbbjük egyáltalában nem jár iskolába, az utcán éli gyermekéveit. Várhatunk-e ezektől nemzeti öntudatot, mikor még a magasabb értelmiségi és erkölcsi szinten álló első bevándorlók is szívesen hajlottak az ubi bene, ibi patria elvéhez. Nagy Sándor: „A regáti kérdés" c. kitűnő tanulmányában írja egy helyen: „Amint a háboru előtt a fél-jobbágy és a kasztok közt egészen lenézett dolgozó magyar itt a Regátban a kialakulóban volt ipari és városi polgáriasodás fesztelenebb légkörében több becsülésre és emberségre talált, azonképen most... a jobb munkabérek mellett emberi jogainak nagyobb teljességét itt tapasztalta. A román társadalomban a társadalmi emelkedésnek semmi korlátozottsága nincs. A falu és külváros gyermeke egyaránt megtalálja a társadalmi érvényesülés lehetőségét. Soha nem kutatják, ki honnan jött. A románság életfelfogása amerikaiasan praktikus, társadalmi érintkezése franciásan könnyed, nem csoda, ha az egyszerű magyar bevándorló gyermekét, aki szüleitől nem ismerhette meg nemzeti jellemünk belső lényegét, magával ragadja ez a vonzó légkör. Amint az amerikai kivándorló gyermeke jenki akar lenni, úgy a regáti kivándorló gyermeke minél hamarább románná igyekszik áthasonulni. A beolvadókat szívesen fogadja a románság. Egyet követel csak meg, hogy őszintén olvadjon fel a román nemzeti kultúrában, s ha e feltételt teljesíti, nyitva áll előtte minden lehetőség, amit a fejlődő román nemzet fiainak csak nyújtani tud."

A beolvadás leggyorsabban a mezőgazdasági munkásoknál és cselédeknél ment végbe. A bojárbirtokokon elhelyezkedett erdélyi magyar paraszt, ha ott véglegesen megtelepedett, magyar szót többé nem hallott, ott házasodott a román faluból s gyermekei románokként nőttek fel, hiszen már a keresztvizet is a román pópa öntötte a fejükre. Csaknem hasonló sors várta a petróleum- és iparvidékekre kivándorolt magyar munkásokat is, ha csak nem tudtak egy kisebb szórványba összeverődni, ahol rövidebb-hosszabb ideig megtarthatták magyarságukat, különösen akkor, ha a missziós lelkész rájuk talált és kiterjesztette felettük gondozását.

A városlakó magyarság beolvadási folyamata sokkal individuálisabban ment végbe, melyet első sorban a szülők értelmiségi foka, faji öntudata és nemzeti érzése befolyásolt. Ez azonban csak elősegítette, vagy ideig-óráig visszatarthatta az elrománosodást, de feltartóztatni nem volt képes a környezet erős asszimiláló erejével szemben.

c. Elomló népünket csak az egyházak kebelében folyó szervezkedés tudta némileg megkötni. Sajnos, a kath. vallású magyarok nem igen részesülhettek egyházuk védelmében, gondozásában. Az, amit az oláhországi kath. egyházaknak a kivándorló magyarok érdekében végzett munkájáról mondhatunk, nem sok. A középkorból, azokban a városokban, melyekben még az újkor elején is mutatható ki magyarság, ferences kolostorok maradtak: Tergovistyében, Hosszúmezőn, Râmnic-Vâlceaban és Bukarestben is. A magyarság elasszimilálódása után is tovább működtek ezek a kolostorok a szigorú ferencrendű bolgárok vezetése alatt. Keserű iróniája a sorsnak, hogy míg Moldvába nem jutott egy magyar pap se, Oláhországban, ahol a mult századig kevés magyar járt-kelt, magyar ferencesekkel teltek meg lassan ezek a kolostorok. A mult század elején szinte csak magyarokat találunk bennük, 1852-ben pedig éppen egy magyar, a Kapisztrán szerzetes-tartománynyal egyesült a fennhatóságot gyakorló bolgár tartomány. Itt-ott plébániák is kezdtek kialakulni a kolostorok mellett, Krajován, Plojestin, Szörénytoronyban (Auner 122: 61., 77., 70. o.). Ezek az egyházi szervezetek azonban, melyek igen alkalmasak lehettek volna a kivándorolt magyarság összefogására, nem tudták felvenni a kapcsolatot a folyton gyarapodó magyar népséggel. Átnéztem a Religió c. kat. egyházi folyóirat 1850-es és 60-as évfolyamait, hogy milyen beszámolók vannak benne a kath. munkáról abban az időben, amikor sok magyar pap volt az oláhországi templomokban, kolostorokban» s amikor nagydobbal verték a protestánsok oláhországi misszióju sikerének hírét. Magyarokról nem is történik említés a tudósításokban.

Bizonyos, hogy nem szabad megfeledkeznünk a mi papjaink közönyéről sem, mely szintén okozója volt a romániai egyházi állapotok szomorú alakulásának. Ezt maga a Religió tanúsítja, melynek akkori szerkesztője, Somogyi Károly, jónak látta a református bukaresti Magyar Közlöny egyik cikkét leközölni erről a kérdésről (42: 1860. II: 78–80. o.):

Azóta, hogy Gegő s utána Jerney az olasz papok ellen a vádat kimondották, megszokott vélemény lőn: a magyarok el-oláhosodása- és elsatnyulásának ők az oka. Nézetem szerint nem az olaszokat, hanem magunkat kellene vádolni. Az olaszok azt teszik, ami egészen természetes: azon nyelvhez folyamodnak, melyet könnyebben megtanulhatnak. A bukaresti és jászvásári püspökök ismételten kértek főpapjainktól magyar áldozárokat – s nem nyertek. Miért nem olyan buzgó, nem oly vállalkozó a magyar pap, mint a franczia, vagy olasz? Miért nem bírja el-hagyni hazáját?

Magyar papjaink nemtörődömsége folytán történhetett meg az az eset, melynek Ürmösy volt a tanúja Plojesten 1843-ban: az osztrák alkonzul összegyüjtötte a kath. magyarokat egy udvarban s így beszélt hozzájuk (36:34–5. o.):

...Auz maj unguru? halljátok é' magyarok? néktek soha törvényes papotok nem volt, hanem úgy éltetek ebben az országban mint valamely vadállatok. Úgy temetkeztetek mint meg annyi kutyák, azért mind pokolra mentek, kik meghaltak közületek, nem lévén a' ki az ő büneiért imádkozzon. Gyermekeitek keresztteletlen haltak meg, kik most mind pokolban vannak. Eddig tehát mind csak az ördögöknek éltetek és csak nevetség tárgyai voltatok a' többi idegen nemzetek előtt. Látjátok? a' tü országotokban nincs pénz, mindég csak a' szegénység vagyon abban, felejtik rajtatok segíteni templomépítésben vagy paptartásban. Látjátok? már sokszor fogadtatok bé magyar papot, ki eltünt. Mind ezekre nézve, én magam kértem számotokra a' catholicus érdemes főpaptól egy jó lelkészt, a' kit itten jelen láttok, ezt fogadjátok el, mint ki a' püspök kegyelmes igéreténél fogva templomotokat segedelmetekkel együtt felépitendi. Igy osztán többé, nem éltek barom életet ezen országban!

1863-tól kezdve, ha akartak volna, sem tudtak volna munkálkodni magyar papok a kivándorlók között. Róma u. i. az ősi magyar ferences kolostorokat a Propaganda de Fide Moldvában is működő olasz szer-

zeteseinek rendelte átadni (1859-ben keletkezik Románia.) »A magyar szerzetesek pedig, amennyiben továbbra is ott kívántak maradni, jog és jövedelem nélkül segédplébánosi minőségben működhettek tovább« (Oberding 230 : 31. o.). Így persze, csak egy-kettő maradt ott belőlük, egyikük, Pongrác Bódog plojesti pap bús cikkben panaszkodott a Religióban: »Reményünket a jobb jövendő iránt nem a közelebbi időben ideszármazott olasz szerzetesekhez kötjük«. Az egyházakban »a jó ügy előmozdítására csak azok folyhatnak be hatháto-san, kik a jobb vélemények magvait azok nyelvén hintegetik« (42: 1869. I: 167. o.). Hogy pedig egy-egy később kikerült magyar pappal hogy bántak, mondja el ezt az, aki a maga bőrén tapasztalta, Tornyai Ferenc (83):

Volt Bukarestnek ezelőtt 5 évvel egy lelkes, magyarszerető érseke. Ő hívott ki Romániába s még ma is őrzöm sajátkezűleg írt levelét, melyben nagy teret és sikeres működést igér a bukaresti magyar, de vallásilag, erkölcsileg nagyon elmaradt honfitársaim között...

Bukarest gyönyörű kath. székesegyházában szentelődtem pappá s a jó Isten tudja, mily őszinte jóakarattal mondtam szentelő püspököm, a jássii galamblelkületű, atyai jóságú és magyarszerető megyei püspöknek örök engedelmességre felszólító szavaira a kötelező „promitto”-t...

Két hétig lehettem Bukarestben, midőn szentbeszédeim miatt az oláh ujságok mint magyar Jézsuität hurcoltak meg. Örvendtem neki. Talán ötször prédikáltam magyar híveknek a Barácziában, – a székesegyházban a világért sem alkalmaznának magyar papot, nehogy a pár olasznak, franciának és a németeknek konkurrenciát csináljon – midőn az akkor még in floribus álló Vicarius generális egész különös módon adta tudtomra, hogy hát ne öljem magamat annyira a magyarokért s ne menjek többet a Barácziába prédikálni, elég ott az a kicsi, szelídlelkű, ritkaszavú, csendes magyar pap, aki éppen van. Mert hát tetszik tudni, mondá ez a magyarszerető (?) elöljáróm, azok a magyarok itt Oláhországban semmik, sunt homines minimi...

Akkor czikázott végig fejemben először az a gondolat, hátha mégis igaz volna, mit úgy több furcsa megjegyzésből következtethettem volna és amiről Oláhországban való tartózkodásom alatt oly szomorúan meggyőződhettem, hogy bizony Romániában a magyar papot csak „pictus masculusnak” akarják s hogy legyen neve a czégnek...

Bukarestben a Baráczia temploma, mely tisztán magyar ala-

kítás, a németek temploma, német plébánossal, a magyarok pedig elégedjenek meg, ha vasár- és ünnepnapokon 9 órakor egy kismisével kedveskednek nekik azért a sok pénzért – ha nem csalatkozom évi 1000 frt-ért – amelyet a Szent László Társulat küld istentiszteleti czélokra. És itt esztendők óta nem használ semmi kérés vagy folyamodás. Önmagukra néznek az elöljárók, nem a hívekre. Vajjon, hogy rájuk illik-e azért a szent szó is, mivel maguk felé hajlik a kezük,– az már más kérdés.

Azt az egy-két papot, aki magyarul tud, ahelyett, hogy Bukarestben, vagy más városban, hol sok a magyar nép, alkalmaznák, oly helyeken tartják őket, hol minden esztendőben egyszer találkoznak egy magyar emberrel, mint ahogy ezt tették esztendőkön keresztül a mostani bukaresti magyar lelkésszel és teszik még most is a kimpulungi adminisztrátorral...

Sokszor hoztam elő paptársaim között a szegény magyarok elhanyagoltságát s hogy oly keveset tesznek értök; s mi volt a haszon? Rám förmedtek: „ez nem igaz, az előtt még ennyit sem tettek" – feladtak a püspökömnél s jó orrot kaptam. Volt egy nagyon tehetséges magyar paptársam, ki tán tíz esztendeig hazafiasan és áldásosan működött Bukarestben. Négy esztendeje kényszerült elhagyni Oláhországot. Mennie kellett, mivel püspökének meg merte mondani, hogy a magyarokért többet kell tenni, mivel kérni merte érsekétől, hogy tessék visszaadni a magyaroknak minden tekintetben azokat a jogokat és kiváltságokat, melyeket azelőtt bírtak és melyek fönntartásáért fizet a Szent László Társulat. írásban láttam és olvastam azt az emlékiratot, melyet fogalmazott, mint Bukarest kath. magyar papja s küldöttségileg akart átnyújtani püspökének, amely küldöttséget azonban nem fogadta a püspök...

Ilyen körülmények között örömmel veszi az ember, hogy a Szent László Társulat mégis ért el valami eredményt, legalább a világháborúig (Oberding 230: 31–4. o.):

Az ősi magyar katholikus élet hattyúdalaként századunk elejétől a világháborúig a magyarországi Szent László Társulat támogatásával ismét kezdett kibontakozni és eredményeket elérni a magyar katholikusság, a háború azonban mindent elsöpört. A magyar katholikus élet újraindulásának első jelét az 1900. évben megalakult bukaresti „Szent István Király Egyesület" képezi, melybe az ottani magyar katholikusság tömörült. Az egyesület fiókot létesített Târgovisten is. Újjáalakult a fővárosban a már elsorvadt Mária Egyesület is, majd több kisebb-nagyobb egyháztársadalmi szervezet létesült úgy Bukarestben, mint a vidéken. Az egyházmegye 25 parochiáján kezdenek feltünedezni magyar vagy magyarul is tudó plébánosok. 1903 novemberében megalakult

a Szent István királyról elnevezett önálló bukaresti róm. kath. magyar egyházközség, majd megindul a magyar iskolaügy megszervezése. Erre annál is inkább szükség volt, mert a mult század második felétől kezdve az állandó bevándorlások révén megsokszorozódott az ottani magyarság száma, viszont 1863 óta csupán Bukarestben tanították a magyar szerzetesek régi iskolájában a román tannyelv mellett a magyar nyelvet is. 1903 óta a Szent László Társulat hathatós támogatásával egymás után létesülnek a magyar katholikus iskolák, parochiák, templomok, imaházak és hitbuzgalmi szervezetek.

Jelentős eredményként könyvelhetjük el, hogy a bukaresti érsekség területén a román, osztrák, cseh és olasz papok mellett már hat magyar lelkész is működött. Három a fővárosban és három vidéki parochiákon, Brâilában, Pitestin és Sulinán. A magyar katholikus élet ez igéretes, de rövid korszakának utolsó alkotását, a bukaresti magyar egyházközség Szent Ilona tiszteletére épített templomának 1915-ben való felszentelése képezte. A háború alatt... úgy a magyar iskolák, mint a magyar plébániák megszűntek, épületeiket az állam elkobozta s eltávoztak egyben a magyar állampolgárságú papok is, amely szomorú ténnyel szinte végérvényesen lezárult itt is a magyar katholikus élet...

d. Alkatából, felfogásából és a néppel való szorosabb összefüggéséből kifolyólag a ref. egyház sokkal eredményesebben működött a széleken elomló magyarság megfogásában, megtartásában, mint a katolikus. Ha a népe megmozdult, elbitangolódott, követte, utánament a papja is. A Bukovinába települt háromszéki reformátusoknak egyházi szolgájuk rögtön akadt (30). Andrásfalván egyházat alapítottak s mindmáig működik ott ref. pap. A ref. szervezkedés derekasságára jellemző, hogy a román uralom alatt a jászvásári püspökség alá került, majdnem teljesen kat. bukovinai magyarok összes magyar iskolájukat elveszítették, csak az andrásfalvi 30 ref. család őrizte meg a magáét. A Moldvába vándorló reformátusok Százkúton és Visontán telepedtek le s természetesen pap is került nekik, S megint milyen jellemző a különbség! Zöld Péter, a katolikus pap is együttment a csíki székelyekkel, de a misszió, amint ezt Zöld leírta s olvastuk, kiátkozással fenyegette meg s csak öt évig maradhatott Moldvában. A visontai papra is rátámadtak, mert a katolikusok is

gyűltek hozzá, a magyar szó miatt s Raab osztrák konzul hatalmi úton el is távolította Moldvából, de helyette új jött s a két egyház, később összeolvadva, a mult század végéig fennállott. Czelder, mint már olvastuk, Százkúttal kapcsolatban nagy terveket is szövögetett: a moldvai csángóság áttérítését a ref. hitre, melyben ő annak magyarnak maradhatására az egyetlen módot látta.

Amint Moldvában és Bukovinában, Oláhországban is, kijutásuk után rögtön szervezkedni, tömörülni kezdtek a reformátusok a maguk egyházában s a maguk papja vezetése alatt. Az első egyházat még kuruc menekültek alapították Bukarestben, amint ezt Sulzer »megbízható hírekből és a maga tapasztalatából« leírta (15: III: 641–8. o., németből ford.):

> Ez a protestáns egyház a parókia mögött található kert felével együtt eredetileg azoktól a Rákóczi-párti magyaroktól származik, akik 1690-ben, Musztafa szultán idején, Brankovan fejedelem uralkodásának 11. évében Oláhországba mentek és egy Kiprovic nevü helyen telepedtek le. Ezt a helyet a szultán jelölte ki nekik, akinek a parancsára Brankován fejedelem 600 ökröt és 300 tehenet küldött az ellátásukra. Innen nemsokára néhányan közülök Bukarestbe jöttek és megvették az Ökörkut közelében lévő, akkor elhagyott és lakatlan helyet, ahol ma a templomunk áll. Csak nemzetükből való asszonyokkal házasodtak össze és az előbbi helyet használták temetőnek, amint ezt az ember még manapság is, különböző, 1703-ból származó sírkövekből láthatja. Legismertebb és legnevezetesebb volt közülük két nemes ember, akit Décsei Andrásnak és Matkainak hívtak.
>
> Az említett magyarok utódai 1746-ig maradtak így, amikor az előbbi mellé egy másik darab földet vettek, rajta egy kis parasztházzal... 37 tallérért. Ezen a vásárolt helyen 1752-ben Gligor vajda engedelmével egy kis templomot építettek egy harangtoronnyal, amit szabadon és ellenzés nélkül használtak. E célból az említett fejedelem egy oláhnyelvű oklevelet adott az istentisztelet szabad gyakorlásáról.

Megtudjuk még Sulzertől, hogy az első papok között volt valami Molnár nevű s hogy javadalmazásukra egy Konstantinápolyban meghalt magyar, Zay báró, 1000 talléros alapítványt tett. Az egyházat és a templomot lassan a bukaresti németek és szászok foglalták el,

kiszorítva a mindjobban fogyó és akkor még csak kevesen kiszállingózó magyarokat, megvetve a bukaresti ev., egyház alapját. (Megjegyzi erre Sulzer – maliciával-e, vagy naivitással? –: »fontos bizonyíték ez arra-nézve, hogy a protestánsok a maguk között rég óhajtott uniót nem fogják sokáig halogatni«.) 1815-ben, mikor a magyaroknak újból papjuk akadt, Sükei Imre, új ref. egyházat kellett alapítani. Sükei munkájáról így értesítette az egy század előtti magyar közönséget Léding Sándor (27: 241–2. o.):

Magyar nyelven kezdé azonnal hirdetni az Isten' igéjét, melyre a' környékben szállongott egyes hivek-is Bukarestbe vonultak és számuk, összeleg 1817-ben mintegy 200-ig terjedhete. Ámde most se kormánytól nem volt még engedelem templomot állíthatni, se pénz az épitésre; sőt még annyi költség se, hogy lelki pásztort fizethessen; azonban az engedelem csakhamar megjött azon föltétellel, hogy a' toronyra kereszt tétessék. Igy indult meg Sükei ur 1818ban Erdélybe, hogy a' szent czél' eszközletére, egyes nagyszivü honfiak' segedelmit kérje 's adakozásikból még ugyanazon évben megvétetett a' telek, mellyen most az egyház, pásztorlak (parochia) 's temetkezőhely áll; 1820ban meglátogatta Magyarország' egy részét, innen némelly nagylelkü honfi' segedelmezésiből, valamint a' Konstantinápolyban tartózkodott európai nagy (jelesül az ausztriai, angol, porosz, hollandi és svéd) hatalmak' képviselőinek adakozásikból már 1821 végével, az egyház annyira elkészült, hogy abban az isteni tisztelet gyakoroltathaték. Az akkoron még uralkodó vajda Suzzo Gergely kiküldöttséget rendelt, melly a' templom' mibenlétéről 's az abban mimódon tartandó isteni szolgálatról tudósitást adjon 's értésire esvén, hogy az egyházban se oltár, se kép, kérdezé: benne kit imádnának? mellyre a' pásztor azt felelé, hogy elegendő pénzök nem lévén oltárt állithatni, szegény hiveinek szivükben kell hordozni a' Mindenhatót; a' nagylelkű vajda erre rögtön 6 adófizetőt (Skutelnik) ajándékozott azon megjegyzéssel, hogy oltár az Isten' képével a' templomban elkerülhetetlen, mivel némelly hivek más érzéssel-is jelenhetnek-meg, azért tünjön mindjárt beléptekor mindenkinek szemébe czélja ottlétének. Hasonló ajándékokkal segité több izben e' keresztyén közönséget Gyka Gergely az utána következő uralkodó herczeg is.

Tavaly Bukarestben létemben meglátogatám őt /Sükeit/; a' templomot igen jó állapotban lelém, benne egy diszes oltár az utolsó vacsora' képével, egy szép 's nem csekély értékü orgona, prédikálószék, továbbá a' lelkész-lak tüntek szemembe; bámulásom' nem titkolhatván, hogy semmiből annyi létesült, dicsére-

tekre fakadtam, de szomorun válaszolá Sükei ur, hogy a legszükségesb még hátra van; t. i. fájdalmas azon gondolat neki, hogy most, midőn a' magyar honban a' nemzetiség 's a nyelv fokonként emelkedik, ezen ügyekezetben vissza kell maradniok. Azért végső erejét még egy nemzeti oskola-felállitásra szándékozik forditani, mellyben mind a' három vallásu magyar nevendékek a' szükséges tudományokat magyar nyelven tanulnák...

Sükei szándékát, a templomot és az iskolát, csodálatraméltóan, a már említett Koós Ferenc valósította meg, akinek bukaresti papsága alatt (1855–69) érdekesen zajlottak a ref. ügyek Romániában. Először is újabb emigráltak duzzasztották meg a bukaresti egyházat: a 48-asok, akiknek nagyrésze ref. volt. Bár elődjét, Dimény Józsefet az ő pártfogásukért kínozták halálra az osztrákok s a konzulságon s a német egyházban (mellyel az egykori egyházuk eltulajdonítása óta állandó pörlekedésben állottak a reformátusok) árgus szemekkel figyelték az emigránsok s reformátusok együttes munkáját, Koós, aki maga is 48-as honvéd volt, ügyesen és feltűnés nélkül használt fel egy-két menekültet a bukaresti magyarság társadalmi összefogására. Ujságot szerkesztettek, olvasó egyletet és dalárdát alakítottak, templomot építettek, különböző, még tanonciskolákat is szerveztek s az eszesebb gyerekeket magyarországi kollégiumokba, Enyedre, Sárospatakra küldték tanulni. Koósnak Bukaresten kívülre is kiterjedt a figyelme s a plojesti, pitesti, krajovai híveket is meglátogatta. Ezek s a még többi ref. magyarok gondozására szorgalmazta a híres debreceni pappal, Révész Imrével együtt, egy oláhországi ref. misszió létesítését. A gondolatot nagy hévvel karolta fel Ballagi Mór lapja, a Prot. Egyházi és Iskolai Lap (46) s rövidesen, 1860-ban egy vállalkozó is akadt a missziós munkára: Czelder Márton, losonci s. lelkész.

Czelder, ez az okos, lelkesedő, merész, hiú ember a legfurcsább egyéniség, akit csak a Kárpátokon kívül magyarok keserves ügye kitermelt. Nem merjük nagyon elítélni azokért a bonyodalmakért, melyeket működésével felkavart. Nem tudjuk ugyanis, mi a távolból

ítélők, hogy az a rendkívüli sors, mely egy szétszóródott nép között munkálkodó, barangoló missziós lelkészt érhetett, nem rejtette-e már eleve magában azokat a különleges ösztönzéseket, melyek akármelyik Czelderhez hasonló tehetséges és rajongó magyart épp olyan izgatott és szokatlan lépésekre ragadtatták volna. Az bizonyos, hogy bámulatos eredményeket is ért el ez a termékeny munkájú pap. Minden lépését ismerjük, mert számtalan missziói levélben írta meg cselekedeteit. Semmi fáradságot nem kímélt, ha a magyarok felkereséséről volt szó. Utazott a Dunán, tengeren, Konstantinápolyig elmerészkedett, Moldvában is sokat járt s egymásután építette a templomokat s alapította az egyházakat Pitesten, Plojesten, Galacon és Brailán. A környezethez úgy alkalmazkodott, mint Sükei az oltárral s a gyertyákkal. Jórészt alantas sorsukból megbecsült polgárokká akarta emelni a kivándorolt magyarokat s ezért a románok felé szívesen közeledett. Hogy a kat. magyarokat is a ref. misszióhoz kapcsolhassa (mert úgy látta, hogy csak így tarthatják meg azok magyarságukat), néha reverendában járt, piros övvel a derekán. Ha már szóltunk vele kapcsolatban Százkútról, olvassuk el mutatóul, hogy dolgozott itt s mint írta azt le (48: 1861: 1459–504. o.):

Szászkuton vagyok, a nyomor és inség e megtestesült helyén. Tegnap este értem ide s hallván még Foksányban, hogy a szegény szászkuti papnak a helybeli uraság adott helyet, hová lehajtotta fejét; az urasághoz mentem, gondolván, az udvarban húzza meg magát valahol szegény társunk. Csalatkoztam. Ő a faluban egy zsellérházban lakik... milyenben, hogy egy ref. pap lakhatik: soha nem gondolám... melynél a bethlehemi istálló tizszer különb lehetett.

/Márk Mózes, a szászkúti pap/ a szenvedés alatt szinte magát elhagyni látszék. Eleintén nem sokat kérdeztem tőle, nem akartam keserűségei elősorolásáért ostromolni... Megnéztük a helyet, ahol hajdan lakhelye állott. Alig látszik már a rom is; mellette lévén a temető, itt-ott egy-egy fejfa, e pusztuláshoz illő jelvény... A temető mellett a kis templom használhatatlan állapotban. Csak fedele van bevégezve s az is már romlik. Vesszőből font és sárral nagyjából behányt oldala elszomorító szegénységre mutat; ajtónak, ablaknak híre sincs; az egészet nézve, e puszta-

ságot látva, elmondhatjuk, hogy minden oly kietlen, mintha egy világnak átka volna itten. Semmi. Isten segedelmével néhány nap alatt készen kell lenni a templomnak, ha palástom s úti pálcámmal maradok is. Nem lehet, mond a szegény pap! – Isten segít, meg kell lenni... Indultunk a Szászkút körül egy és két mérföldnyi távol helységekbe, hol egy-két ref. hívünk található, azokat felkeresni... Híveinket felkerestük... egyúttal vasárnapra templomszentelésre meghívtuk őket. Csak néztek reám, egészen sem hinni, sem kételkedni nem mervén...

A mult héten nehéz napjaim valának. Ha valaki látott volna, mint futok, fáradok roskatag lábammal, nem tudom, minek fogott volna nevezni. Kora reggeltől estig munkások kerítésében, a templomnál dolgoztatásban és dolgozásban. Mindennel sietnem kellett, hogy míg a jó idő tart, néhány nap alatt a templom bevégeztetvén, felszentelve hagyhassam itt. A nehézségeket elő nem sorolom. Minden este mint lábam s fáradság miá beteg feküdtem le s hajnalban már nem emlékeztem meg a mult nap fájdalmairól. Megadta Istenem, a mit reménylettem. Szombat estére a templom elkészült. Vasárnap szegény népünk összegyülvén, felszenteltem a templomot...

Hasonló cselekedeteiről hasonló modorban írt bőséges tudósításaival tele vannak a Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1860-as évfolyamai (48). A prot. közvélemény felhevült soraitól s a Bach-korszak nyomása alatt megérzékenyült lelke együtt sajgott túlkomor, bő retorikájú leveleivel. Az adományok bőségesen folytak Czelder s építendő templomai részére. A kecskemétiek az arcképét festették meg s erről készített kőnyomatos arcképét mindenütt árulták a misszió javára. Egy kat. pap, Imets, a ref. misszió céljaira ajánlotta fel a székely kivándorlásról írt füzete bevételét. A dolog sajnos, rosszul végződött: több évi áldatlan veszekedéssel. Czelder, megszédülve a dicsőségtől, a »romániai független ref. egyház« püspökének kiáltotta ki magát, nyakason kitartott püspöksége mellett a hazai körök minden óvása ellenére is. Galacba vonult s hatalmasakat veszekedett Koóssal, az ellenpárttal s a magyarországiakkal. A román parlamentben interpelláltak miatta, a kultuszminiszter lemondott, Koós Ferencet pedig eltanácsolták Czelder vádjaira Bukarestből.

A Czelder okozta vihar miatt egyideig lanyhán folyt az újonnan szervezett gyülekezetek munkája, míg végül 1887-ben Szász Károly erdélyi püspök a mai végleges formáját adta meg az egyházaknak: a misszió megszüntette, a bukaresti papból esperest csinált s ennek vezetésével külön romániai egyházmegyében vonta össze az anyaegyházakat s számtalan szórványaikat. Ezek munkájának tempóját mi sem jellemzi jobban, minthogy a háború előtt mintegy 100 kisebb-nagyobb magyar egyesületet alapítottak (Oberding 230: 39-42. o.).

Bár a világháború előtt is nagy jelentőségű munkát végeztek a reformátusok, a legnagyobb tiszteletet a háború utáni, híressé vált »regáti misszió «-juk érdemli. Fiatal papok s nyári pihenésüket feláldozó theológusok vállalták a heroikus munkát: a mind nagyobb számban Regátba tóduló szegény magyarok megkeresését, megsegítését, számontartását, felekezeti különbség nélkül. Szolgálatuk megbecsülhetetlen, tapasztalatuk nélkülözhetetlen – ha ugyan vissza akarjuk menteni az Ó-Romániába züllött népünket. Teljesítményeik nagyságát mi sem mutatja jobban, minthogy a legutóbbi időben már 3 önálló egyházuk működött Bukarestben, külön-külön lelkésszel, templommal, iskolával» anyakönyvvezetéssel, lelkészi hivatallal. A három egyház kebelében pedig 15 energikusan működő társadalmi szervezet és intézmény terjesztette az értelmiségiek és munkások között a magyar kultúrát, a dal szeretetét, a takarékosság eszméjét, részesítette szociális gondozásban a tanoncokat, fiatal lányokat, gyerekeket, ellátásban a főiskolás diákokat, vallásos nevelésben a férfiakat, nőket s irányította egyházi hetilapján keresztül a hívek gondolkodását, tájékozódását. A vidéken pedig 8 anya-, 4 leány- és 15 fiókegyházat létesítettek a fáradhatatlan papok és theológusok, 65 szórvánnyal (Oberding 230: 47–54. o.). Kivándorló népünket csak ezeken az apró sejteken, gyülekezeteken keresztül közelíthetjük meg valamelyest. (l. a 6 sz. térképet.)